विषय सूची

विषय	पृष्ठ
अनुसूची १	
राजस्व प्रशासनको समग्र सांगठनिक सुधार सुझाव प्रतिवेदन २०७२	१
अनुसूची २	
अन्तर्क्रिया तथा भेटघाटका कार्यक्रमहरूका दौरान तथा अन्य माध्यमबाट सुझाव दिने व्यक्ति तथा संस्थाहरू	८०
अनुसूची ३	
सुझाव संकलनको लागि गरिएका अन्तर्क्रिया तथा भेटघाट कार्यक्रमहरू	८२
अनुसूची ४	
सन्दर्भ सामग्री	८४

अनुसूची १

राजस्व प्रशासनको
समग्र सांगठनिक सुधार सुझाव प्रतिवेदन
२०७२

विद्याधर मल्लिक

विषय सूची

<u>विषय</u>	<u>पृष्ठ</u>
कार्यकारी सारांश	१
भूमिका	२
विद्यमान अवस्थ	४
चुनौतीहरू तथा सांगठनिक सुधारको आवश्यकता	८
सुझावहरू :	
- समग्र सांगठनिक सुधारको कार्यदिशा	१३
- समग्र संगठन ढाँचाका विकल्पहरू	१८
अनुसूचीहरू :	
१. विद्यमान संगठन ढाँचाका विकास वारे संक्षिप्त विवरण	३२
२. राजस्व संगठनहरू वारे गरिएका पूर्व अध्ययन र सुझावहरूको संक्षिप्त विवरण	४५
- राजस्व संगठन वारे विगतका राजस्व परामर्श समितिका विभिन्न सुझावहरूको संक्षिप्त विवरण	४८
- राजस्व संगठन वारे विगतका वजेट वक्तव्यहरूको संक्षिप्त विवरण	५५
३. केही मुलुकका केन्द्रीय राजस्व संगठनहरूको संक्षिप्त विवरण र केही अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनहरूको संक्षेपमा निचोड	६०
४. सामान्य सुधार सहितको निरन्तरताको राजस्व संगठन संरचना (प्रस्तावित)	६६
५. पूर्ण सरकारी केन्द्रीय राजस्व बोर्ड संगठन संरचना (प्रस्तावित)	६७
६. अर्द्ध-स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्ड संगठन संरचना (प्रस्तावित)	६८
७. स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणको संगठन संरचना (प्रस्तावित)	६९
८. सुझाव गरिएका विकल्पहरूको एकीकृत कार्य तालिका	७०
९. विकल्पहरू, कार्यान्वयनमा जोखिमहरू, लाभहरू र जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू	७१
सन्दर्भ सामग्री	७४

कार्यकारी सारांश

नेपाल सरकारले समग्र कर प्रणाली, कर संगठन, नीति, कानुन र संरचनाहरूमा समसामयिक सुधार ल्याउन सुझाव गर्ने हेतुले उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावेदन आयोग गठन गरेको छ र यस आयोगले अन्य सुधारहरूका अतिरिक्त समग्र कर प्रशासनको सांगठनिक ढाँचामा पनि प्रभावकारिता र आधुनिकीकरणका दृष्टिले आवश्यक सुधार गर्न सुझावहरू सरकारलाई दिने अपेक्षा गरिएको छ । यस क्रममा विगतका अध्ययनहरू, प्रतिवद्धताहरू र अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरूले वित्तीय, प्रशासनिक र प्रणालीगत कार्य-स्वायत्तता सहितको अर्द्ध-स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्ड वा राजस्व प्राधिकरण गठन गर्न मागदर्शन गरेको छ। विद्यमान संगठन ढाँचाको एजेन्सी प्रकृतिको कार्य स्वायत्तता रहेको र विभिन्न सुधारहरू ल्याउन सक्षम र स्थिर संगठनको रुपमा परिचय कायम गर्नु सकारात्मक पक्ष रहेको छ भने कमजोर, अदक्ष र उदासीन संगठन, नतीजामूलक उत्प्रेरणाहरूको अभाव, नपुग्दो वजेट, राजनीतिक हस्तक्षेप र कर्मचारी प्रशासनमा कठोर सरकारी नियन्त्रण यसका नकारात्मक पक्षहरू छन् ।

यस प्रतिवेदनले मौजुदा संगठनको केही चुनौतीहरूको पहिचान गर्दै सांगठनिक सुधारको रणनीतिक दिशामा जवाफदेहीताको सुपरिभाषित स्पष्टता, भ्रष्टाचार नियन्त्रण र अनावश्यक आरोपको भयबाट व्यवहारिक मुक्ति, संचालन स्तरको स्वायत्तता, वजेट जनशक्ति र प्रणालीगत स्वायत्त संरचना, राजस्व उत्पादनशील, दक्ष, मितव्ययी, ICT प्रणालीसंग एकात्मकता तथा भविष्यको आवश्यकताप्रति संवेदनशील ढाँचा निर्माण (Futuristic structure) मा जोड दिएको छ ।

प्रतिवेदनले राजस्व संगठनमा समग्र सुधारका लागि (क) विद्यमान केन्द्रीय संगठनको सामान्य निरन्तरता, (ख) पूर्णतया राजस्व प्रशासनका पदाधिकारीहरू रहेको केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन, ग) अर्द्ध-स्वायत्तता सहितको र विज्ञहरू एवं अन्य निकायबाट पदेन सदस्यहरू समेत रहेको केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन, तथा (घ) स्वायत्तता सहितको राजस्व प्राधिकरण (नेपाल राष्ट्र वैङ्क भैं) को गठन सहितको ४ वटा विकल्पहरू सुझाव गरेको छ । साथै यी विकल्पहरू एकपछि अर्को लागू गर्न सकिने गरी (क) वाट (ख), (ख) वाट (ग) र उपयुक्त देखिए ५ वर्षपछि (ग) वाट (घ) मा जान सकिने गरी समयवद्ध कार्ययोजनाको सुझाव पनि यस प्रतिवेदनले गरेको छ ।

भूमिका

१. नेपालको कर प्रशासन, कर नीति, कर प्रणाली, कर ऐन, कर संकलन तथा उद्योगी व्यवसायी लगायत सवै करदाता/सेवाग्राहीको सन्तुष्टीमा समसामयिक सुधार ल्याउन सरकारले आवश्यक अध्ययन गरी सुझाव सल्लाह दिन "उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग" गठन गरेको छ । यस आयोगको विभिन्न कार्यक्षेत्र मध्ये कर प्रशासनको समग्र र केन्द्रीय संगठन ढाँचामा सुधार ल्याउन र खासगरी राजस्व बोर्ड/राजस्व प्राधिकरणको गठनको आवस्यकता, सम्भाव्यता र सोको प्रारुप वारे सरकारलाई सुझाव गर्न आयोगलाई आवश्यक पर्ने परामर्श र अध्ययन कार्य गर्न आयोगको तर्फवाट आन्तरिक राजस्व विभागले परामर्शदाताहरू नियुक्त गरी यो अध्ययनको कार्यभार सुम्पेको हो । अर्थ मन्त्रालयको राजस्व महाशाखा र राजस्व प्रशासनमा संलग्न विभिन्न विभागहरूको केन्द्रीय संगठनहरूको पुनरावलोकन गरी एक केन्द्रीय राजस्व बोर्ड वा अर्द्ध-स्वायत्त/स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण गठन गर्न सकिने बारे विगतमा पटक पटक निर्णयहरू, प्रतिवद्धताहरू, सुझावहरू र अध्ययनहरू भएका छन् । यस अध्ययनले यसै सन्दर्भमा उपलव्ध सुझाव र अध्ययन प्रतिवेदनहरूको अध्ययन गरी तथा सरोकारवालाहरूसंग छलफल गरी उठाउनु पर्ने कदमहरूवारे सुझाव गर्ने उद्देश्य लिएको छ ।

यस अध्ययन कार्यको विवरण निम्नानुसार रहेको छ :

(क) राजस्व प्रशासनको विद्यमान संगठन ढांचाको अध्ययन गरी समस्याहरू पहिल्याउने र सुधारका लागि सुझावहरू प्रस्तुत गर्ने ।

(ख) यस सन्दर्भमा वितगमा भएका अध्ययनहरू र अन्य मुलुकहरूमा गरिएका सुधार प्रयासहरूको समीक्षा गर्ने ।

(ग) राजस्व बोर्ड वा अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण गठनका संभावना अध्ययन गर्ने र यथोचित संगठन ढाँचा, कर्मचारी व्यवस्था तथा अन्य संक्रमणकालीन उपायहरू र कार्यान्वयनका लागि उठाउनु पर्ने आवश्यक कदमहरू वारे सुझाव दिने ।

समयावधि :

यस अध्ययन कार्य र सुझाव प्रतिवेदनका लागि अढाइ महिनाको समयावधि दिइएको थियो ।

कार्यविधि :

परामर्शदाताहरूले उपलब्ध सन्दर्भ सामग्री, अध्ययन प्रतिवेदनहरू, विगतका कार्यदलका प्रतिवेदनहरू, राजस्व परामर्श समितिका सुझावहरू, वजेट वक्तव्यहरू र माध्यमिक/द्वितीय श्रोतबाट उपलब्ध राष्ट्रिय अन्तर्राष्ट्रिय सन्दर्भ सामग्रीहरूको अध्ययन गरी सुझाव प्रतिवेदन दिइएको छ। साथै अर्थ मन्त्रालय र राजस्व प्रशासनसंग सम्बन्धित विभिन्न निकायहरू तथा उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोगको अध्यक्ष र सदस्यहरूसंग प्रत्यक्ष छलफल, अन्तरक्रिया गरी सुझावहरू लिइएको थियो ।

प्रतिवेदनको ढाँचा :

यस **"राजस्व प्रशासनको समग्र सांगठनिक सुधार सुझाव प्रतिवेदन"** लाई भूमिकाको अतिरिक्त विद्यमान अवस्था, चुनौतीहरू तथा सांगठनिक सुधारका आवश्यकता, समग्र सांगठनिक सुधारको कार्यदिशा सहितका सुझावहरू र समग्र संगठन ढाँचामा सुधारका लागि सुझाव गरिएका विकल्पहरू नामक खण्डहरूमा विभक्त गरिएको छ। विद्यमान अवस्था अन्तर्गत अहिलेका सकारात्मक र कमजोर पक्षहरू, अहिलेका अवसर र जोखिमहरूको प्रस्तुतीकरण समावेश छ । प्रस्ताव गरिएका संगठन ढांचाका विकल्पहरूमा विद्यमान संगठनको निरन्तरता, पूर्णतया सरकारी स्वामित्वको केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन, अर्द्ध-स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन र स्वायत्तता सहितको राजस्व प्राधिकरणको गठन सहित विकल्पहरू समावेश छन् । अनुसूचीहरूमा विद्यमान संगठन ढाँचाको विकास, विगतका प्रतिवेदनहरूको सारांश र सुझावहरूको विवरण तथा केही अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरू र अध्ययन प्रतिवेदनहरूको सारांश समावेश गरिएका छन् ।

विद्यमान अवस्था

२. अर्थ मन्त्रालयमा हालै श्रृजना भएको राजस्व सचिवको पद र राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाको नीतिगत समन्वयमा आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग तथा राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र राजस्व प्रशासनको केन्द्रीय संगठनको रुपमा कृयाशील छन् । यी विभागहरू अन्तरगत देशभरी राजस्व कार्यालयहरू (Field Offices) को जालो कार्यरत् छ । विद्यमान संगठन ढाँचाको विकास वारे संक्षिप्त विवरण अनुसूची-१ मा दिईएको छ ।

३. विगतमा राजस्व संगठनको ढाँचामा सुधार ल्याउन थुप्रै प्रयासहरू गरिएका छन् । विभागहरू खोल्ने, टुक्र्याउने, गाभ्ने, कार्यालयहरू विस्तार गर्ने, कार्यगत (Functional) आधारमा कार्य विभाजन प्रणाली लागू गर्ने, राजस्व समूह गठन गर्ने, कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता दिने, कम्प्युटर प्रविधि (ICT) लागू गर्ने र तद्नुरुप संगठन ढाँचामा परिवर्तन ल्याउने, कर निर्धारण र स्वचालित प्रणालीहरू लागू गर्ने, मानवीय संसाधनको विकास (HRD) मा जोड दिने, विशिष्टीकृत (Specialized) जनशक्ति तयार गर्ने र राजस्व नीति र प्रशासनमा भएको सुधार संग मेल खाने सांगठनिक ढाँचा र जनशक्ति व्यवस्थापनमा कमिक सुधार गर्दै लगिएको छ । संसद, नेपाल सरकार/अर्थ मन्त्री र सेवाग्राहीप्रति उत्तरदायी (Accountable) तथा पारदर्शी एवं सदाचारयुक्त संगठनको विकास गर्न पनि थुप्रै प्रयासहरू विगतमा गरिएका छन् ।

४. राजस्व संगठनमा सुधार ल्याउन विगतमा कार्यदलहरू र समितिहरू गठन भएका छन् तथा विज्ञ र विज्ञ समूहहरू नियुक्त भएका छन् । यी कार्यदल, समिति वा विज्ञहरूले राजस्व नीति, राजस्व प्रणाली, राजस्व प्रशासन, प्रकृया एवं संगठन ढाँचामा सुधार ल्याउन थुप्रै सुझावहरू दिएका छन् । ती सुझावहरू मध्ये कतिपय लागू भएका छन् भने कतिपय सुझाव र प्रतिवेदनहरू थन्केर रहेको अवस्थामा छ । संगठन ढाँचाको सुधारकालागि दिईएका सुझावहरूको कार्यान्वयनकै क्रममा तत्कालीन मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग र कर विभाग (मूलतः आयकर प्रशासन) गाभिएर आन्तरिक राजस्व विभाग र यसका कार्यगत (Functional) विभाजनका आधारमा (कर वा करदाताको प्रकृतिको सट्टा) आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूका संगठन ढाँचा लागू भए । यसअघि

अन्तःशुल्क विभाग र बिक्रीकर विभाग गाभिएर मू.अ.कर विभाग गठन भएको थियो । राजस्व प्रहरी गठन गर्न सुझावहरू प्राप्त भए । भन्सार प्रशासनको सांगठनिक ढाँचामा सुधार ल्याई व्यापार सहजीकरण, सीमा निगरानी र तस्करी नियन्त्रण तथा प्रविधिमा आधारित (ICT) संगठन ढाँचाको विकास गर्न सुझावहरू प्राप्त भए र कतिपय सुझावहरू लागू भए । अर्थ मन्त्रालयमा स्थायी स्वरुपको राजस्व परामर्श समिति गठन भयो, यस समितिको कार्य सम्पादनका लागि सह-सचिव प्रमुख रहेको छुट्टै महाशाखा बन्यो र दुई पटक सचिव (राजस्व) पद सृजना भयो । राजस्व परामर्श समितिका वार्षिक प्रतिवेदनहरू तथा अर्थ मन्त्रीका बजेट वक्तव्यहरू मार्फत् पटक पटक राजस्व प्रशासनको सांगठनिक सुधारकालागि सुझावहरू, अध्ययन गर्ने प्रतिवद्धताहरू तथा स्थायी राजस्व बोर्ड र राजस्व प्राधिकरण बनाउने प्रतिवद्धताहरू व्यक्त गरिए ।

आ.व. २०६३/०६४ उप्रान्त केन्द्रीय राजस्व बोर्ड र राजस्व प्राधिकरण गठन गर्ने विषयमा पटक पटक अध्ययनहरू (नारायणराज तिवारी/मदन दाहाल र समूह/आर्थर मान आदि) गरिए र सुझावका प्रतिवेदनहरू नेपाल सरकारले ग्रहण गरेको छ । बोर्ड वा प्राधिकरण बनाउन आवश्यक ऐनको मस्यौदा समेत सो प्रतिवेदनहरूमा सामेल छ। यी सुझावहरूको सारांश अनुसूची-२ मा दिइएको छ ।

५. केन्द्रीय राजस्व संगठनको आधुनिकीकरण र सुधारको अन्तर्राष्ट्रिय दिशा पहिल्याउन धेरै अध्ययनहरू गरिएका छन् । छिमेकी राष्ट्र भारतमा प्रत्यक्ष कर र भन्सार तथा केन्द्रीय अन्तःशुल्कका लागि छुट्टाछुट्टै दुईवटा केन्द्रीय बोर्डहरू छन् भने बंगलादेश र पाकिस्तानमा एउटै केन्द्रीय/संघीय राजस्व बोर्ड छ । यी बोर्डहरू पूर्णतः केन्द्रीय सरकारको अंगको रुपमा गठित छन् र तहाँका अर्थ मन्त्रालय मातहत रहेका छन् । तर सिंगापुर, अष्ट्रेलिया, न्यूजीलैण्ड, बेलायत, अमेरिका, तान्जानिया, युगाण्डा, पेरु, ब्राजिल लगायत थुप्रै मुलुकहरूमा विभिन्न मात्राको स्वायत्तता सहितको राजस्व प्राधिकरण/संगठनहरू प्रभावकारी रुपमा कार्यरत छन् । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF, 2006) को एउटा अध्ययनले राजस्व प्राधिकरण गठनलाई सवै समस्याको समाधानको रुपमा हेरिनु हुदैन, यसको गठन प्रकृया खर्चिलो छ, गठन गर्न धेरै समय र प्रयास लाग्न सक्छ तथा वास्तवमा यसले कर प्रशासनको प्रभावकारितामा सुधार ल्याउछ भनेर ठोकुवा गर्न सकिदैन भनेर निष्कर्ष निकालेको छ । केन्द्रीय राजस्व संगठनको विद्यमान ढाँचा वारे केही अन्तर्राष्ट्रिय अनुभवहरूको सारांश अनुसूची-३ मा संलग्न गरिएको छ ।

६. **<u>विद्यमान संगठन ढाँचाका सकारात्मक पक्षहरू (Strengths) निम्न छन्</u> :**

(क). संस्थागत मान्यता र पहिचान ।

(ख). नेपाल सरकारको स्वामित्व र समर्थन ।

(ग) विभागीय सुधारहरू र प्रविधिको प्रयोगको करदाता/कार्यालय तहसम्म विस्तार (Penetration)।

(घ) रा.प.प्रथम श्रेणीका नेतृत्वदायी अधिकृतहरू समूह वाहिरबाट प्रवेश गर्दा परिवर्तन/सुधारका ढोकाहरू खोलिने संभावना रहेको (Fresh impetus for change)।

(ङ) कार्यसञ्चालन स्तरसम्म (रा.प.द्वितीय श्रेणीसम्म) कार्य वैशिष्ट्यता कायम रहेको।

(च) कर ऐनहरूले राजस्व विभागहरूलाई 'एजेन्सी' प्रकृतिको कानुनी स्वायत्तता प्रदान गरेको।

(छ) स्थिर प्रशासन (Stability)।

(ज) अर्थ मन्त्रालयको नीतिगत र प्रशासनिक नियन्त्रण।

(झ) संसद र संवैधानिक निकायहरूको निगरानी (Oversight)।

(ञ) राजस्व नीतिमा गरिएका सुधारहरूको प्रशासनिक/प्रणालीगत व्यवस्थापन हुन सकेको।

७. <u>विद्यमान संगठन ढाँचाको कमजोर (Weaknesses) पक्षहरू निम्न छन्</u> :

(क) कमजोर प्रशासन।

(ख) सेवाग्राही/करदाताप्रति उदासीनता- 'सेवा' पक्षको प्राथमिकीकरणमा अभाव।

(ग) भ्रष्टाचार र राजनीतिक हस्तक्षेपको आक्षेपहरू।

(घ) कमजोर आन्तरिक नियन्त्रण।

(ङ) प्रविधि (ICT) प्रयोग र प्रणाली सुधारप्रति कम ग्रहणशीलता।

(च) चुस्त सांगठनिक ढाँचाको अभाव र नतिजामूलक उत्प्रेरणाहरूको अभावले गर्दा नीतिगत सुधारहरूको कार्यान्वयन कमजोर रहेको।

(छ). कमजोर र अदक्ष जनशक्ति, कार्य वैशिष्ट्यताको सामान्यतया अभावले गर्दा कार्यसम्पादनको गुणस्तर कमजोर रहेको। कमजोर मनोवल। भर्नादेखि समग्र वृत्ति विकासमा दक्षता र शीप विकासमा जोड नदिइएको।

(ज) कर्मचारी सरुवा छिटो छिटो हुने गरेको र राजनीतिक हस्तक्षेपको आरोप।

(झ) राजस्व समूहभित्र कार्य वैशिष्टीकरणको आधारमा उप-समूहहरू गठन नभएको। समूह बाहिरबाट नेतृत्व वर्ग (रा.प.प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू) आउने गरेकाले गहन जिम्मेवारीका पदहरूमा राजस्व प्रशासनका जटिलता बुझी निर्णय गर्ने क्षमताको अभाव।

(ञ) लोक सेवा आयोगले राजस्व समूह प्रवेशका लागि कुनै विशिष्ट मापदण्ड नतोकेको। समूहको आवश्यकताको आधारमा सेवा प्रवेश पाठ्यक्रम नतोकेको।

(ट) राजस्व संगठन/विभागहरूको लागि नपुग्दो बजेट/श्रोतको उपलब्धता ।

(ठ) विभागीय जिम्मेवारीहरूबीच दोहोरोपना (Overlapping)।

(ड) राजस्व कानुनहरूले अर्थ मन्त्रालय/सचिव (राजस्व) लाई कुनै कानुनी अधिकार प्रदान नगरेको/कानुनी दायित्व सृजना नगरेको ।

८. **<u>विद्यमान संगठन ढाँचाले प्रदान गरेका अवसरहरू (Opportunities) निम्न छन् :</u>**

(क). लचकता (Resilience) तथा सुधार र पुनर्संरचनाका लागि तयार रहेको (Capacity to adapt)। राजस्व सचिवको पद श्रृजना, संघीय प्रशासनिक संरचनाको तयारी, राजस्व बोर्ड गठन र सांगठनिक सुधारप्रति राजनीतिक र प्रशासनिक नेतृत्वको पटक पटक प्रतिवद्धता ।

(ख). जनशक्तिका कमजोरीहरू तथा करदाता/कर प्रशासनको मानवीय सम्पर्कमा देखिएका विकृति र कमजोरीहरू हटाउन कम्प्यूटर प्रविधि (ICT) को प्रयोग सफल देखिएकोले सो अनुरुप सांगठनिक ढाँचामा सुधार ल्याउन तत्परता रहेको ।

(ग). नीतिगत सुधारसँगै नतिजामूलक कार्यान्वयनका लागि आवश्यक सांगठनिक सुधारप्रति मौजुदा संगठनको सकारात्मक सोच ।

(घ). उत्कृष्ट र नतिजामूलक कार्यसम्पादनको 'माग' बढ्दै गएको । 'सुधारिएको कार्यान्वयन संरचना' (Improved implementation framework) का लागि संगठनात्मक सुधारको अपरिहार्यता बारे चासो रहेको ।

९. **<u>विद्यमान संगठन ढाँचाका जोखिमहरू (Risks) तथा खतराहरू (Threats) निम्न छन् :</u>**

(क) सुधार नभएमा, राजस्व संगठन/विभागहरूले राम्रो नतिजा दिने सम्भावना न्यून हुँदै जाने । खासगरी करदाता सेवा र स्वयं कर तिर्न चाहने इच्छा (Self compliance), राजस्व उत्पादकत्व र दक्षतामा ह्रास आउने सम्भावना रहेको ।

(ख) कर प्रशासन प्रति नकारात्मक छवि निर्माण तथा जसरी पनि कर संकलन गर्ने/लक्ष्य पूरा गर्ने परिपाटीले समग्र केन्द्रीय सरकारको साख कमजोर बनाउँदै जाने ।

चुनौतीहरू तथा सांगठनिक सुधारको आवश्यकता

१०. <u>राजस्व प्रशासनका निम्न सांगठनिक चुनौतीहरू छन्</u> :

(क) नीतिगत सुधारका साथै आदर्श र सैद्धान्तिक स्तरमा जति राम्रा कुरा गरिए पनि र ठूला बहस चलाइए पनि (Debates around ideal reforms) व्यवहारमा ती लागू भएका हुँदैनन् । परिवर्तनप्रतिको अनिच्छाले गर्दा साना सुधारहरू विलाएर जान्छन् र ठूला संरचनागत परिवर्तनहरू पनि (Big shake-ups) विस्तारै पुरानै व्यवहारगत जराहरू समात्न खोज्छन् । यसर्थ कार्यान्वयन स्तरमा गएपछि वास्तविक र हुनुपर्ने सुधारबीचको खाडल (Gap) ठूलो देखिने गर्छ । सरोकारवालाहरूको सर्वेक्षण र नतिजा झल्काउने तथ्यांकहरूले यो खाडलको पुष्टि गर्दछ । करदाताहरूको असन्तुष्टि, सही बील विजक लिने दिने अभ्यासमा अझै देखिने रिक्तता (Gaps), भ्रष्टाचारको आक्षेप, अदक्षताको आरोप र जिम्मेवारीको प्रयोगमा दोहोरोपन वा अस्पष्टता यिनै खाडलका परिणति हुन् । प्रतिकृयाहरूको बलियो तरंगले सुधारको दिशालाई धुमिल पार्ने र पछाडि फर्काउने परिणामबाट बच्न समय समयमा ठूला सांगठनिक र संरचनागत परिवर्तनहरूको आवश्यकता दर्शाउँछ ।

(ख) भ्रष्टाचार, सोको आरोपहरू एवं भ्रष्टाचारको आरोपको डरले उत्पन्न गराएको अकर्मण्यता राजस्व संगठनको ठूलो चुनौती रही आएको छ । हालसम्मको सुधारले राजस्व संगठनको छविलाई पारदर्शी, सदाचारी एवं उत्तरदायी बनाउन सकेको छैन ।

(ग) राजस्व संगठनहरू ज्ञान र शीपमा आधारित (Knowledge and skill based) संगठनका रुपमा स्थापित हुन सकेका छैनन् । विगतका सुधारका प्रयासहरू (राजस्व समूहको गठन लगायत) कमजोर (Diluted) हुँदै गएका छन् । लोक सेवा आयोगको छनौट प्रकृया, रा.प्र.ता. केन्द्रबाट दिइने तालिम, कर्मचारी सरुवा प्रकृया र वृत्ति विकास पद्धति, समूह बाहिर लगिएको रा.प्र.प्रथम श्रेणीको पद र बेला बेलामा देखिने राजस्व समूह विघटनको दबाब, आधुनिक प्रविधि (ICT) ले ल्याउने प्रणालीगत सुधारलाई हलुंगो रुपमा लिने प्रवृत्ति र 'ज्ञान र शीप' मा गर्ने लगानीको अपर्याप्तता यी चुनौतीका लक्षणहरू हुन् ।

(घ) बजार सुहाउँदो तलबमानको अभाव, क्षमता, शीप र कार्य सम्पादनको आधारमा उपयुक्त पारिश्रमिक/प्रोत्साहनको अपर्याप्तता अर्को चुनौती हो जसले गर्दा एकातिर उच्च दक्षता भएका व्यक्तिहरू नियुक्त गर्न वा थमौती गर्न सकिदैन भने अर्कोतिर दस्तुरी/बक्सिस र अन्य भ्रष्टाचारजन्य कृयाकलाप नियन्त्रण गर्न व्यवहारमा कठिनाइ रहेको छ।

(ङ) प्रणालीगत/व्यवसायिक प्रकृयागत (According to business process) तथा व्यापार सहजीकरण/करदाता मैत्री सुधारहरूलाई व्यवहारमा/कार्यान्वयन स्तरमा सहज बनाउन र संस्थागत गर्न (Institutional penetratioin) वा आधुनिक प्रविधि (ICT) संगत (Compatible) कार्य पद्धति (Work-flow) को विकास गर्न तद्नुरुपको सगठन विकास आवश्यक पर्दछ। यो निरन्तर चली रहने सांगठनिक/संरचनागत सुधारको प्रकृया पनि हो। विद्यमान संगठन ढाँचाले यी सवै सुधारलाई समेट्न (Cope गर्न) सक्दैन।

(च) सूचना र तथ्यांकको राजस्व संगठनभित्र तथा बाहिरी निकायहरू (जस्तै बैंकहरू, वाणिज्य/उद्योग विभागहरू) सँग समुचित आदान-प्रदान (Data Exchange) हुन सकिरहेको छैन, अर्थपूर्ण (Meaningful) सूचनाको निर्माण हुन सकिरहेको छैन, सूचना बुझ्ने क्षमतामा कमी छ र राजस्व विभागहरू भित्र सूचनाको एकीकरण (Data Integration) वा एउटै सूचना प्रविधि संरचना (Data Platform) निर्माण/विकास हुन बाँकी छ। यो कार्यले पनि मौजुदा संगठन ढाँचाभित्र परिवर्तनको माग गर्दछ।

(छ) सांगठनिक विकास (Organizational Development, OD) को कार्यसूचीलाई प्रयोगको रुपमा (Experimentation) तथा एक समयको प्रयास (One time effort) को रुपमा मात्र लिने प्रवृत्ति छ। यसले निरन्तर सुधारको संभावनालाई छेक्दछ। विभागीय सुधारहरू मात्र गर्दा यो खण्डित (Compartmental) प्रभाव दिने भएको छ तथा समग्र उपलब्धि (Synergy effect) दिन सकेको छैन।

(ज) राजस्व प्रशासनमा राजनीतिक हस्तक्षेप गर्ने गरिएको र राजनीतिकरण गरिएको आक्षेपहरू छन्। कर्मचारी संगठनहरू (ट्रेड युनियनहरू) को दवाव तथा राजनीतिक निर्णयकर्ताहरूको दवाव (Likes and dislikes को आधारमा) खास गरी कर्मचारी सरुवा र कार्यालय व्यवस्थापनमा पर्ने गरेको गुनासाहरू बलिया छन्। यसले गर्दा कर कानुनहरूले राजस्व विभागलाई अर्द्ध-स्वायत्त संगठन (Agency) को रुपमा परिकल्पना गरे पनि व्यवहारमा विभागीय नेतृत्वहरू त्यसो गर्न सक्षम छैनन्।

(झ) करदाता/व्यवसायी/सेवाग्राहीको नजरमा कर प्रशासन र राजस्व संगठनहरू करदाता-मैत्री छैनन्, समन्याय गर्दैनन्, राजस्व लक्ष्य बाट अनुपयुक्त ढंगले

परिचालित हुन्छन्, करदाताको सेवाप्रति आकृष्ट हुँदैनन्, व्यवसायीले कर तिर्न गर्नु पर्ने समय र रकमको लगानी घटाउन तत्पर छैनन् तथा नागरिकप्रति सम्मान दर्शाउने गर्दैनन्, तिनीहरूप्रति जिम्मेवार छैनन् (Not accountable towards taxpayer) । यी गुनासाहरू हिजो पनि थिए र तमाम सुधारका वावजुद आज पनि छन् । अहिलेसम्मको सुधारहरू 'करदाता सेवा' का दृष्टिले सतही देखिएको गुनासाहरू छन् ।

(ञ). कर संकलन लागत घटाउनु (Tax effort) र मितव्ययिता ल्याउनु सुधारको महत्वपूर्ण उद्देश्यहरू हुन् । कूल गार्हस्थ उत्पादनको तुलनामा राजस्व संकलन बढाउँदै लैजानु अर्को ठूलो चुनौती हो । मूल्य वृद्धि र आर्थिक वृद्धि सँगै कर संकलनमा वृद्धि हुनु त आवश्यक छँदैछ, करको दायरा विस्तार गर्ने, बैंकिङ सेवाको विस्तारद्वारा नगदमा आधारित अनौपचारिक अर्थतन्त्रको संकुचन गरी कर लाग्ने क्षेत्र र कारोवारबाट कानुन अनुसार करारोपण गरी कर संकलन गर्ने चुनौतीहरू अझ महत्वपूर्ण छन् । सही वील विजकको अभ्यास कार्यान्वयनमा ल्याउने, दायरामा आउन नचाहने, घटी कारोवार देखाउने, कम कर तिर्ने, झुठो विवरण दिने, जालसाजी गर्ने, बक्यौता राख्ने, मुद्दा मामिलामा धैरै समय लागी कर संकलन नहुने लगायतका चुनौतीहरूको सामना गर्न चुस्त र दक्ष तथा प्रभावकारी संगठन ढाँचाको निरन्तर विकास गर्नु आफैमा चुनौती र अवसर दुवै हो ।

११. <u>यसर्थ, समग्रमा राजस्व संगठनमा सुधारको रणनीतिक दिशा तय गर्न निम्न आवश्यकताहरू छन्</u> :

(क) <u>जवाफदेहिताको सुपरिभाषित स्पष्टता</u> :

अर्थ मन्त्रालय/अर्थ मन्त्री र नेपाल सरकारप्रति, संसदप्रति, संवैधानिक अंगहरूको निगरानीप्रति, विभागहरूबीचमा आपसी (Horizontal accountability), मातहत कार्यालयहरूप्रति र ती बीचमा, अन्य निकाय/संगठनहरूप्रति एवं सरोकारवाला व्यवसायी/करदाता/नागरिकप्रति ।

(ख) भ्रष्टाचार नियन्त्रण, नैतिकता प्रवर्द्धन, अनावश्यक आरोपको भयबाट व्यवहारिक उन्मुक्ति ।

(ग) संघीय संरचनाको निर्माणसँग तादात्म्यता ।

(घ) सुपरिभाषित कार्यगत, सञ्चालन स्तर (Operational) को स्वायत्तता (Autonomy); बजेट जनशक्ति र प्रणालीगत स्वायत्त संरचना ।

(ङ) राजस्व उत्पादनशीलता, दक्षता, मितव्ययिता, आधुनिक सूचना प्रविधिगत (ICT) प्रणालीहरूसँग एकात्मता, भविष्यका आवश्यकताप्रति संवेदनशील ढाँचा निर्माण (Futuristic structure)।

(च) करदाता/सेवाग्राहीको सेवाप्रति समर्पण, सेवा भावको सर्वोपरिता, समन्यायपूर्ण करारोपणको महत्व आत्मसात गर्ने संरचना।

(छ) उच्चतम तह (Apex level) मा संयोजन र कार्य संचालन तह (Operational level) मा कार्य बैशिष्ट्यताका आधारमा तथा सेवाग्राहीलाई सुलभताका आधारमा पृथक्कीकृत स्थानीय र विषयगत कार्यालयहरू (Functionally diversified and taxpayer's need based offices) को स्थापना। ठूला र निश्चित प्रकृतिका करदाताहरूलाई 'एकद्वार प्रणाली' मा आधारित सेवा द्वारहरूको निर्माण (One window offices)।

सुझावहरू

समग्र सांगठनिक सुधारको कार्यदिशा

१२. राजस्व संगठनमा समग्र सुधारका लागि (क) विद्यमान केन्द्रीय संगठनको सामान्य निरन्तरता, (ख) पूर्णतया राजस्व प्रशासनका पदाधिकारीहरू रहेको केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन, (ग) अर्द्ध-स्वायत्तता सहितको र विज्ञहरू एवं अन्य निकायबाट पदेन सदस्यहरू समेत रहेको केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन तथा (घ) स्वायत्तता सहितको राजस्व प्राधिकरण (नेपाल राष्ट्र बैंक झैं) को गठन गरी ४ वटा विकल्पहरू रहेको सुझाव आगामी खण्डमा दिइएको छ । यी विकल्पहरू एक पछि अर्को लागू गर्न सकिने गरी (क) बाट (ख), (ख) बाट (ग) र उपयुक्त देखिए ५ वर्षपछि (ग) बाट (घ) मा जान सकिने गरी समयवद्ध कार्ययोजनाको सुझाव पनि त्यसपछिका खण्डमा गरिएको छ ।

१३. यस खण्डमा उपरोक्त (क), (ख), (ग) वा (घ) विकल्पमा जाँदा वा समग्र सुधारको कार्ययोजना अवलम्बन गर्दा अपनाउनु पर्ने समग्र सांगठनिक सुधारको तत्कालीक कार्यदिशा (Immediate action steps for organizationl reforms) बारे सुझाव गरिएको छ :

(क) राजस्व संगठनहरूलाई कार्य सञ्चालन स्तरमा स्वायत्तता प्रदान गरिनु पर्दछ । मौजुदा कर कानुनहरूले कर सम्बन्धी निर्णयहरू गर्ने अधिकार प्रदान गरे पनि समग्र राजस्व संगठन ढाँचा र प्रशासनिक प्रकृयाहरू वारे एकरुपता हुने गरी तथा कार्य पद्धतिहरूको निर्धारण एवं आपसी तादात्म्यता हुने गरी व्याख्या गरेको छैन । यसर्थ कर प्रशासन/राजस्व प्रशासन कानुनको निर्माण हुन जरुरी छ । केन्द्रीय राजस्व बोर्ड/राजस्व प्राधिकरण कानुन नबने पनि अर्थ मन्त्रालय, राजस्व विभागहरू तथा कार्यालयहरू एवं सोका सहयोगी निकाय (जस्तै मौजुदा रा.प्र.ता.केन्द्र) को अन्तर्सम्बन्ध, भूमिका, जिम्मेवारी र कार्यक्षेत्र, कर्मचारी संगठन, वित्तीय व्यवस्था, प्रणाली व्यवस्थापन, सूचना/सञ्चार प्रविधि (ICT) को प्रयोग आदि विषयमा कानुनी संरचना सहितको स्वायत्तता प्रदान गरिनु पर्दछ । समग्र

राजस्व नीति निर्माण अर्थ मन्त्री/अर्थ मन्त्रालयको कार्य क्षेत्र भए पनि राजस्व प्रशासनको जिम्मेवारी सहितको स्वायत्तताको समुचित व्यवस्थापन हुनु जरुरी छ। स्वायत्त प्रशासन अन्तरगत मूलतः निम्न अवयवहरू सामेल हुनुपर्दछ :

(१). वित्तीय स्वायत्तता : लागतको आधारमा संगठन/संगठनहरूलाई पुग्दो कार्य सञ्चालन खर्च। साथै निश्चित सूत्रको आधारमा (नतिजामूलक सूचकहरूको मापन गरी) थप कार्य सम्पादनका लागि प्रोत्साहन (Incentives) रकम। भौतिक/प्रविधि (ICT) र करदाता सेवाका लागि थप श्रोत। लाइन आइटम बजेटको सट्टा कार्यगत आधारमा एकमुष्ट बजेट।

(२). जनशक्ति व्यवस्थापनमा स्वायत्तता : कर्मचारी भर्ना, तालिम, शीप विकास, वृत्ति विकास, सरुवा, कार्यगत अनुभवका लागि Job rotation, जनशक्ति योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन, रा.प.प्रथम श्रेणी वा विभागीय प्रमुख स्तरसम्म कार्य वैशिष्ट्यताको आधारमा राजस्व सेवा/समूहको निर्माण, उप-समूहहरूको गठन लगायतको विषयमा सामान्यतया सांगठनिक स्वायत्तता। लोक सेवा आयोगले भर्नाका लागि परीक्षाहरू लिए पनि शैक्षिक योग्यता र क्षमता निर्धारण एवं पाठ्यक्रम निर्धारणमा संगठनको निर्णायक भूमिका रहनु पर्दछ।

(३) कार्य सञ्चालनमा स्वायत्तता : कार्यगत, प्रकृया र प्रणालीगत, रणनीति र योजना निर्माण प्रकृयामा संगठनको स्वायत्त भूमिका रहनु पर्दछ।

(४) सांगठनिक स्वायत्तता : राजस्व विभागहरूको एउटा छाता संगठन निर्माण गरी सोलाई व्यक्ति सरह मान्ने, नालिस लाग्ने, सोले मुद्दा हाल्न सक्ने, आफ्नै छाप हुने, सांगठनिक एकीकरण तथा समग्र विकास (OD) का लागि योजना बनाई सञ्चालनमा ल्याउन स्वायत्तता प्रदान गरिनु पर्दछ। राजस्व संगठन/संगठनहरूको अरु संगठन, निकायहरू (अर्थ मन्त्रालय/मन्त्री समेत) सँगको आवद्धता र सम्पर्क प्रकृया (Linkages) स्पष्ट परिभाषित हुनु पर्दछ।

(ख) राजस्व संगठनहरूको जिम्मेवारी र उत्तरदायित्व तथा अन्य संगठनसँगको सम्बन्ध स्पष्ट परिभाषित हुनु पर्दछ। खास गरी निम्न कुराहरूलाई सुधारको कार्यदिशामा समेट्नु पर्दछ :

(१) जिम्मेवारी, उत्तरदायित्व र अन्तर सम्बन्ध वारे कानुनी मार्गदर्शन।

(२) नेपाल सरकार प्रति सामान्यतया र अर्थ मन्त्री/अर्थ मन्त्रालय प्रति खासगरी (Specifically) जिम्मेवारी तोकिनु पर्दछ। अर्थ मन्त्री मार्फत् संसद प्रतिको उत्तरदायित्व (Answerable) परिभाषित गरिनु पर्दछ। अन्तर संगठन र

मातहत कार्यालय प्रति ⁄ आपसको अन्तर्सम्बन्ध र जिम्मेवारी स्पष्ट गरिनु पर्दछ । संवैधानिक निकायहरूले माग्ने सूचना, विवरण र राजस्व संगठनहरू (रा.अ.वि.लगायत) को भूमिका स्पष्ट हुनुपर्दछ ।

(३) वृहद् रुपमा नेपाली जनता, सरोकारवाला र सेवाग्राही ⁄ व्यवसायी ⁄ करदाता प्रति राजस्व संगठनको उत्तरदायित्व रहने गरी जिम्मेवारीहरू परिभाषित गरिनु पर्दछ । संगठनको पारदर्शीता, समन्यायिकता (Fairness), इमान्दारीता (Integrity), दक्षतापूर्वक सेवा र करदाताको कर तिर्न लाग्ने लागतमा कटौती प्रतिको प्रतिवद्धता स्पष्ट गरिनु पर्दछ ।

(ग) सांगठनिक सुधारको कार्यदिशा आधुनिक कम्प्यूटर प्रविधि ⁄ सूचना तथा सञ्चार प्रविधि (ICT) को प्रयोगद्वारा प्रशासनलाई चुस्त, स्वचालित (Automated), दक्ष, ज्ञान र जानकारीमा आधारित, करदाता र कर प्रशासनको प्रत्यक्ष सम्पर्कको न्यूनीकरण, 'इ-सुशासन' (E-governance) मा आधारित तथा करदातामैत्री वातावरणको निर्माण उन्मुख बनाईनु पर्दछ । सूचना आदान-प्रदान तथा एकीकृत ⁄ साझा सूचना संरचना (Data exchange and integrated common data framework) निर्माणलाई प्रोत्साहन गर्ने र प्रविधिमूलक कार्य प्रणाली ⁄ मानव संसाधनको विकासलाई प्राथमिकता दिने सांगठनिक सुधार हुनुपर्दछ ।

(घ) राजस्व प्रहरी संगठनको निर्माण र विकास, कर निर्णयको कार्यान्वयन, कर तिर्न वाध्य गर्ने परिस्थितिको निर्माण, कर चोरीलाई दुरुत्साहन गर्ने अनुसन्धान प्रकृयामा जोड दिने स्वायत्त निर्देशनालयहरू र कार्यालयहरूको सांगठनिक विकास (OD of Enforcement/Intelligence Directorates) मा जोड दिइनु पर्दछ ।

(ङ) कार्य नैतिकता र सदाचार पद्धति पालना ईकाइहरू (Ethics Units) को गठन, आन्तरिक लेखा परीक्षण, अनुगमन र नियन्त्रणमा जोड दिने र भ्रष्टाचार न्यूनीकरणमा बल पुऱ्याउने आन्तरिक ईकाइहरूको विकास तथा सोलाई सहयोग पुऱ्याउने पद्धतिहरूको निर्माण र संस्थागत विकासमा जोड दिने केन्द्रीय संगठन ढाँचाका ईकाइहरूको निर्माण र विकास गरिनु पर्दछ । यस्ता केन्द्रीय ईकाइहरूको छुट्टै सांगठनिक विकास गर्दै तलका कार्यालयसम्म निगरानीमा राख्ने र सोझै संगठन प्रमुखलाई प्रतिवेदन गर्ने पद्धतिको विकास गरिनु पर्दछ । स्वतन्त्र मूल्यांकन समिति ⁄ ईकाइहरू (Independent Evaluation Committees/Units) को गठनद्वारा समग्र राजस्व प्रशासनको नतिजाको सर्वेक्षण र सुधारका सम्भावनाहरूको निरन्तर खोजीमा जोड दिइनु पर्दछ । साथै भविष्यमा चुनौतीहरूको पहिचान गरी सामना गर्न सक्ने सांगठनिक विकासका लागि अनुसन्धान र विकास (R & D) मा जोड दिइनु पर्दछ ।

(च) पूर्वादेश जारी गर्ने, प्रशासनिक सुनुवाइ गर्ने, पुनरावलोकन गर्ने एवं संगठनभित्र पुनरावेदन (न्यायिक प्रकृति वा कानुनी व्याख्याको प्रश्न वाहेकका) सुन्ने केन्द्रीय स्तरको (अन्तर विभागीय र कानुन/लेखा सदस्यहरू रहेको) अर्द्ध-न्यायिक स्वायत्त तर राजस्व विभाग/संगठनभित्र रहेको (जस्तै अर्थ मन्त्रालय, राजस्व सचिव अन्तरगत वा बोर्ड अन्तरगत) पुनरावलोकन समिति गठन गरिनु पर्दछ । त्यसै गरी हालको कर फछ्र्यौट आयोग पद्धति पुनरावलोकन गरी राजस्व संगठनभित्रै कर फछ्र्यौट समिति बन्न सक्ने गरी सांगठनिक सुधारहरू गरिनु पर्दछ ।

(छ) विशिष्टीकृत सेवाहरूको विकास, सोही अनुसारको केन्द्रीय र कार्य सञ्चालन स्तरका कार्यालयहरूको संगठन ढाँचामा सुधार ल्याइनु पर्दछ । अन्तर विभागीय समान सेवाहरूका लागि छुट्टै एकीकृत निर्देशनालयहरू/केन्द्रहरू/तालिम एकेडेमीहरू, डाटा सेन्टरहरू, करदाता सेवा केन्द्रहरू (एकीकृत-एकद्वार प्रणालीका), सूचना केन्द्रहरू, प्रादेशिक/क्षेत्रीय कार्यालयहरूको स्थापना गरिनु पर्दछ। केन्द्रीय स्तरमा संगठनको एकीकरण र फिल्डमा विशिष्टीकृत र सेवाग्राहीलाई अनुकूल पर्ने कार्यालयहरूको स्थापना गरिनु पर्दछ । ठूला करदाता कार्यालयहरूले भन्सार लगायतका सवै सेवा कार्यहरू एकद्वार प्रणालीबाट प्रदान गर्नु पर्दछ । काठमाडौं उपत्यकामा ‘मझौला करदाता कार्यालय’ को स्थापना वारे सम्भाव्यता हेरिनु पर्दछ ।

(ज) करनीति अध्ययन, विश्लेषण र अनुसन्धानमा जोड, सरोकारवालाहरू र विज्ञहरूसँग नीतिगत परामर्श र सम्वादको निरन्तर अभ्यास निश्चित अवधिहरूमा करदाता सन्तुष्टि सर्वेक्षण, स्थिर र अनुमानयोग्य नीतिगत पारदर्शिता (Stable policy regime) तथा समग्र नीतिगत सुधारलाई सहयोग पुग्ने गरी केन्द्रीय राजस्व संगठनमा महाशाखा/ईकाइहरूको विकास गरिनु पर्दछ ।

(झ) आगामी संघीय संरचनालाई ध्यानमा राखी केन्द्रीय, प्रादेशिक र स्थानीय राजस्व संगठनको विकास गरिनु पर्दछ ।

(ञ) समग्रमा राजस्व संगठनको विकास चुस्त (Smart), दक्ष (Efficient), मितव्ययी (Economical), राजस्व उत्पादकत्वलाई ध्यानमा राख्दै करदातामैत्री, आधुनिक सूचना/सञ्चार प्रविधि (ICT) र ज्ञान/शीपयुक्त जनशक्तिलाई संगठनको मेरुदण्डको रुपमा स्वीकार्दै पारदर्शी, स्पष्ट जवाफदेहिता र जिम्मेवारीका साथ अर्द्ध-स्वायत्त संगठन निर्माणतर्फ उन्मुख हुनु पर्दछ ।

समग्र संगठन ढाँचाका विकल्पहरू

१४. माथि खण्ड १२ मा उल्लेख गरे झै राजस्व संगठनको भावी स्वरुपका सम्बन्धमा ४ विकल्पहरू सुझाव गरिएका छन् । यी विकल्पहरू कार्यान्वयन गर्दा एकबाट अर्कोमा जान नसकिने खालका (Mutually exclusive) होइनन् । बरु कार्यान्वयनको सजिलोका लागि पहिलो विकल्प शुरुमा (आगामी वर्षनै) कार्यान्वयन गर्ने, सो कार्यान्वयनको सफलता हेरी र संस्थागत आधार तयार भए पछि १/२ वर्षपछि दोस्रो विकल्प कार्यान्वयन गर्ने र सोको पनि सफलता हेरी र संस्थागत आधार तयार भएपछि अर्को २/३ वर्षपछि तेश्रो विकल्प लागू गर्ने गरी विकल्पहरूको कार्यान्वयन सोपान (Implementation ladder) को रुपमा हेर्न सकिन्छ । पाँच वर्षपछि तेश्रोको सट्टा सोझै चौथो विकल्प लागू गर्न पनि सकिन्छ वा तेश्रोको कार्यान्वयन समीक्षा गरेर मात्र चौथो विकल्पमा जान पनि सकिन्छ वा तत्कालीन परिस्थिति र समग्र संरचनागत र निजामती सेवाको दक्षता हेरी चौथो विकल्प लागू नै नगर्ने निर्णय पनि उपयुक्त ठहरिन सक्दछ ।

१५. सुझावका यी कुनै पनि विकल्प लागू गर्न उच्च राजनीतिक तहको स्वामित्व, समर्थन र प्रोत्साहन आवश्यक पर्नेछ । साथै कर्मचारी नेतृत्व तहको सहयोग, समर्थन र स्वामित्व आवश्यक पर्नेछ । साधन श्रोतमाथि शुरुका वर्षहरूमा थप भार पर्नेछ । संविधान निर्माण प्रकृयाको ढिला सुस्ती र संघीय संरचना निर्माणको अन्यौलताले राजस्व संगठनको सुधारमा पनि जोखिम र अनिश्चितता ल्याउने संभावना छ ।

१६. **शुरुको विकल्प:** पहिलो विकल्प: विद्यमान केन्द्रीय संगठनको सामान्य सुधार सहितको निरन्तरता :

(क). राजस्व सचिव सहितको अर्थ मन्त्रालयका मौजुदा राजस्व सम्बन्धी महाशाखाहरू, विभागहरू तथा कार्यालयहरूको मौजुदा संगठन ढाँचा (सुधारको क्रममा रहेका ढाँचाहरू सहित) लाई हालको लागि सामान्य सुधार सहित (आगामी १/२ वर्ष) निरन्तरता दिने पहिलो विकल्प हो । तर यसमा केही समसामयिक र माथिको खण्ड १३ मा उल्लेखित सुधारको तत्कालीक कार्यदिशासित मेल खाने गरी सुधारहरू प्रस्तावित गरिएका छन् । यो निरन्तरताको सांगठनिक स्वरुपमा सुधार सहितको प्रस्तावित केन्द्रीय संगठन ढाँचा अनुसूची-४ मा समावेश गरिएको छ ।

(ख). यो सामान्य सुधार सहितको निरन्तरताको ढाँचा लागू गर्दा विद्यमान प्रशासनिक/प्रणालीगत सुधारका प्रयासहरूलाई तीव्रता (Accelerated) दिन सुझाव गरिन्छ ।

(ग). नयाँ संविधान र संघीय ढाँचाको प्रशासनिक संरचना टुंगो नलागेसम्म विद्यमान राजस्व संगठनमा तत्काल व्यापक पुनर्संरचना नगर्ने हेतुले यो सुझाव गरिएको हो ।

(घ). समग्र निजामती सेवाको संरचनागत सुधारसँग एकीकरण हुने गरी राजस्व संगठनमा सुधार ल्याउन प्रस्तावित गरिएको छ ।

(ङ). नेपाल राजस्व सेवा गठन गर्ने प्रयास गर्ने, र सो तत्काल हुन नसकेमा राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीसम्म समूहीकृत हुने गरी तथा कर र भन्सार दुई उपसमूह रहने गरी राजस्व समूहको विस्तार गर्न/पुनर्संगठित गर्न सुझाव गरिएको छ । लोक सेवा आयोगले सेवा प्रवेश तहको परीक्षा लिंदा राजस्व समूहको लागि छुट्टै थप १ पत्र (राजस्व कानुन, राजस्व लेखा र प्रशासन, राजस्व नीति) को परीक्षा लिने र कानुन, वाणिज्य शास्त्र एवं अर्थशास्त्र जस्ता विषयको अध्ययन (स्नातक) लाई सेवा प्रवेशका लागि अनिवार्य गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(च). कार्यसम्पादन बजेट तथा कार्य सम्पादन प्रोत्साहनलाई अझ बढी प्रभावकारी बनाउन सुझाव गरिन्छ । कार्य सम्पादन प्रोत्साहन सुविधालाई दोब्बर गर्न (साविकझैं) सुझाव गरिन्छ । कूल कार्य सम्पादनको एकीकृत मापनको आधारमा प्रोत्साहन रकमको ५० प्रतिशत रकम प्रदान गर्ने र वांकी ५० प्रतिशत रकमलाई महत्वपूर्ण र विशिष्ट कार्यहरू (जस्तै करदाता सेवा, ICT को प्रयोग, पुरानो बक्यौता असुली आदि) मा छुट्टाछुट्टै उपलब्धिका लागि छुट्टाछुट्टै प्रदान गर्ने गरी सुधार गर्न सकिन्छ । त्यस्तै नकारात्मक Score आएमा सकारात्मक Score को रकम रोक्का गर्न सकिन्छ ।

(छ). प्रकृयागत/प्रणालीगत एकीकरण, ICT मा जोड, सूचना एकीकरण र आदान प्रदान प्रकृयाको प्रभावकारिता (Data integration and exchange) मा जोड दिन सुझाव गरिन्छ । यसका लागि मन्त्रालयमा सूचना प्रविधि महाशाखा गठन गर्ने र एकीकृत Data Centers को निर्माण गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(ज). राजस्व सचिव मातहत राजस्व परामर्श समिति, राजस्व नीति महाशाखा, राजस्व प्रशासन महाशाखा, कर्मचारी प्रशासन र जनशक्ति विकास महाशाखा, सूचना र सञ्चार प्रविधि (ICT) तथा केन्द्रीय राजस्व तथ्यांक भण्डारण (Central Revenue Database) महाशाखा राख्न सुझाव गरिएको छ । राजस्व नीति महाशाखाले प्रत्यक्ष कर, अप्रत्यक्ष कर तथा गैह्र कर नीति सम्बन्धी शाखाहरू समाहित गर्नेछ । राजस्व प्रशासन महाशाखाले राजस्व अनुगमन, विभागीय सुपरिवेक्षण तथा सञ्चालन, कार्य विधि सुधार शाखाहरू हेर्नेछ। कर्मचारी प्रशासन र जनशक्ति विकास महाशाखाले यी कुराहरूको अतिरिक्त आन्तरिक नियन्त्रण र सदाचार कायम गर्ने कार्यहरू/पद्धतिहरूको विकास पनि गर्नेछ। त्यसैगरी सूचना र सञ्चार प्रविधि महाशाखाले करदाता सेवा तथा सोका लागि गर्नु पर्ने सुधारात्मक कार्यहरू पनि गर्नेछ ।

(झ) राजस्व सचिव अन्तरगत मौजुदा विभाग/केन्द्रहरूका अतिरिक्त रा.प्र.ता.केन्द्र मातहत रहने गरी Tax Academy, भन्सार तालिम केन्द्र, राजस्व अनुसन्धान तालिम केन्द्रहरू सञ्चालन गर्न सुझाव गरिन्छ। सेवा प्रवेश तालिम १ वर्षको हुनुपर्ने र आवश्यकता अनुसार विषयगत विशिष्ट तालिमहरू/पुनर्ताजगी तालिमहरू सञ्चालन गर्न सुझाव गरिन्छ । रा.प्र.ता.केन्द्रलाई Center of Excellence को रुपमा विकास गर्न, कर नीति अनुसन्धानमा केन्द्रित गर्न तथा मातहत र आवद्ध तालिम संस्थाहरूको नियामक निकायको रुपमा कार्य गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(ञ). राजस्व प्रहरीको छुट्टै संगठन/प्रधान कार्यालय तयार गरी राजस्व सचिव मातहत राख्न सुझाव गरिन्छ । राजस्व अनुसन्धान विभागबाट अवैध विदेशी मुद्राको कारोवार नियन्त्रण गर्ने कार्य झिकी सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग (Department of Money Laundering Investigation) लाई दिन सकिने बारेमा सम्भाव्यता पहिल्याउन सुझाव गरिन्छ ।

(ट). विभागहरूको आ-आफ्नो योजना अनुसार स्थानीय र विशिष्टीकृत राजस्व कार्यालयहरू (जस्तै PCA Office, LTO) को संगठन ढाँचामा सुधार ल्याउन र कार्यगत (Functional) कार्य विभाजनलाई प्रोत्साहन गर्न सुझाव गरिन्छ । विगतमा कार्यगत कार्य विभाजनलाई फितलो वनाउने (Dilute) कार्य गरिएकोलाई सच्याउन सुझाव गरिन्छ । करदाता सेवा ईकाइहरूलाई Front Office/One Window को रुपमा (भन्सार प्रशासनका लागि समेत) विकास गर्न र ज्यादा से ज्यादा ठाउँमा विस्तार गर्न सुझाव गरिन्छ । LTO जस्तै काठमाडौं उपत्यकामा Medium Taxpayer Office (MTO) खोल्न प्रयास गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(ठ). PCA र Tax Audit लाई गाभी तथा विज्ञहरूको समूह (CA / Tax Lawyers) राखी Tax Audit Office बनाउन सकिने संभावना हेर्न सुझाव गरिन्छ । साथै बक्यौता कर (भन्सार समेत) असुली गर्न अधिकार सम्पन्न छुट्टै कार्यालय गठन तर्फ मनन गर्न सुझाव गरिन्छ। कर कार्यान्वयन निर्देशनालय (Tax Enforcement Directorate) गठन तर्फ सम्भाव्यता अध्ययन गर्न सुझाव गरिन्छ । करदाताको सूचनाहरू (भन्सार समेत) एकीकृत रुपमा संकलन गर्न र व्यवस्थापन गर्न तथा एउटै केन्द्रबाट सबै राजस्व निकायलाई सूचना वितरण गर्न (आवश्यकता अनुसार) एकीकृत राजस्व सूचना भण्डारण केन्द्र (Database Center) गठन तर्फ प्रयास गर्न सुझाव गरिन्छ । हाललाई यो सुधार आर्थिक ऐनद्वारा पनि ल्याउन सकिन्छ ।

(ड). कर कानुनहरूमा सुधार गरी राजस्व सचिव र मन्त्रालयमा रहेको राजस्व संगठनको अधिकार र दायित्व वारे उल्लेख गर्न सुझाव गरिन्छ ।

१७. **दोस्रो विकल्प** : राजस्व केन्द्रीय संगठनको रुपमा केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन (पूर्णतया सरकारी पदाधिकारीहरू रहेको अर्थ मन्त्रालयको संगठन) :

(क). खण्ड १६ मा उल्लेख भए झै सांगठनिक सुधारको वर्तमान कार्यहरूलाई निरन्तरता र तिव्रता दिंदै सुधारको कार्यदिशामा उल्लेखित सुधारहरूलाई कार्यान्वयन गर्न सुझाव गरिन्छ । साथै अर्थ मन्त्रालय अन्तरगत केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(ख). केन्द्रीय राजस्व बोर्डको यो मोडेलमा हालका विभागीय निकायहरू सामान्यतया यथावत् कार्यरत रहनेछन् । तर यी विभाग/निकायहरू राजस्व बोर्ड अन्तरगत रहनेछन् । राजस्व बोर्ड एक ऐन अन्तरगत स्थापित हुनेछ । यो बोर्ड अर्थ मन्त्रालय अन्तरगत समग्र राजस्व प्रशासन संचालन गर्ने र सो प्रति उत्तरदायी हुने एक केन्द्रीय निकायको रुपमा रहनेछ । राजस्व सचिव यसको अध्यक्ष/प्रमुख हुनेछन् । यसमा हालका राजस्व विभागका (रा.प्र.ता. केन्द्र समेत) सवै प्रमुखहरू सदस्य हुनेछन् र साथै अर्थ मन्त्रालयका केही महाशाखा प्रमुखहरू (मौजुदामा : प्रशासन महाशाखा, राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा, कानुन तथा परामर्श महाशाखा र अनुगमन तथा मूल्यांकन महाशाखाका प्रमुखहरू; नयाँ सुधारिएको ढाँचामा : राजस्व नीति महाशाखा, राजस्व प्रशासन महाशाखा, कर्मचारी प्रशासन तथा जनशक्ति विकास महाशाखा, कानुन तथा परामर्श महाशाखा, लेखा र आ.ले.प.(राजस्व) महाशाखा र सूचना तथा सञ्चार प्रविधि महाशाखाका प्रमुखहरू) सदस्य रहनेछन् । बोर्ड अन्तरगत अहिलेका राजस्व विभागहरूका अतिरिक्त राजस्व-सदाचार पालन कार्यालय (Revenue Ethics Office), कार्यान्वयन निर्देशनालय (Enforcement Directorate) करदाता सेवा निर्देशनालय (Taxpayer Service Directorate) तथा राजस्व सूचना र तथ्यांक व्यवस्थापन केन्द्र (Revenue Data Management Center) थप हुनेछन् । रा.प्र.ता.केन्द्र अन्तरगत कर एकेडेमी र भन्सार/राजस्व अनुसन्धान तालिम केन्द्रहरू संचालन हुनेछन् । विस्तृत संगठन तालिका अनुसूची-५ मा दिइएको छ ।

(ग). केन्द्रीय राजस्व बोर्डको सीमित स्वायत्तता हुनेछ । बोर्डमाथि व्यक्ति सरह नालिस लाग्ने र यसले अरु व्यक्तिमाथि मुद्दा चलाउन सक्ने हुन्छ । यसको आफ्नो छुट्टै छाप हुनेछ । अर्थ मन्त्रालयको स्वीकृति लिई मातहत निकाय/पदाधिकारीहरूलाई कार्य सम्पादनका आधारमा थप बजेट/प्रोत्साहन पारिश्रमिक दिन सक्ने अधिकार बोर्डलाई हुनेछ । लाइन आइटम बजेटको सट्टा लागत आधार र कार्य सम्पादन करारका आधारमा बोर्डले आफ्नो र मातहत निकाय/कार्यालयको बजेट व्यवस्थापन गर्न सक्नेछ । यसका लागि अर्थ मन्त्रालयले नियमित बजेटका अतिरिक्त कूल

राजस्व संकलनको ०.५ प्रतिशत सम्म रकम थप दिने प्रवन्ध मिलाउन सुझाव गरिन्छ । कर्मचारी प्रशासनको हकमा माथि खण्ड १६ मा उल्लेख भए झै नेपाल राजस्व सेवा गठन गर्ने वा रा.प.प्रथम श्रेणी सम्मको राजस्व समूह विस्तार गर्न सुझाव गरिन्छ । विभागीय प्रमुख सम्मका पदाधिकारीहरूको पदस्थापन, सरुवा र सुपरिवेक्षणको जिम्मेवारी बोर्डमा राख्न सुझाव गरिन्छ । राजस्व विभागहरूमा महानिर्देशक पदहरूलाई विशिष्ट श्रेणीमा स्तरोन्नति गरी राजस्व समूहमा समूहीकृत गर्न र यी पदहरूवाट केन्द्रीय राजस्व बोर्डको अध्यक्षमा समेत स्थानान्तरण हुन सक्ने गरी व्यवस्थापन गर्ने हो भने प्रभावकारिता र दक्षतामा थप अभिबृद्धि ल्याउन सकिन्छ ।

(घ). राजस्व परामर्श समिति एक स्थायी परामर्श समितिको रुपमा रहने, बोर्डसँग आवद्ध हुने सल्लाहकार समिति हुनेछ । यसले विषयगत अध्ययन अनुसन्धान गराउने, स्वतन्त्र मूल्यांकनहरू गर्ने, राजस्व नीति, प्रशासन, बोर्डको छवि (Image) को सर्वेक्षण गर्ने, अध्ययन विश्लेषण गर्ने र बोर्डलाई सुझाव दिने कार्य गर्नेछ । बोर्डको दैनिक प्रशासनमा यसले कुनै हस्तक्षेप गर्न पाउने छैन ।

(ङ). राजस्व नीति र राजस्व प्रशासनको नीतिगत/संस्थागत पक्षहरूका वारे बोर्डले अर्थ मन्त्रालयलाई सुझाव गर्ने एवं प्रत्येक चौमासिकमा प्रतिवेदन प्रस्तुत गर्नेछ । संसदमा राजस्वका विषयमा उठेका प्रश्नहरूको जवाफ दिने उत्तरदायित्व अर्थ मन्त्रीमार्फत् बोर्डको हुनेछ । महालेखा परीक्षकले बोर्डको आय/व्यय तथा समग्र काम कारवाहीको लेखा परीक्षण गर्नेछन् । अन्य निकायहरूसँगको सम्पर्क सामान्यतया अर्थ मन्त्रालय मार्फत् बोर्डले गर्नेछ तर प्रत्यक्ष सरोकारका विषयमा बोर्डले र अन्य निकायले सोझै एक आपसमा सम्पर्क गर्न सक्नेछन् ।

(च). बोर्ड अन्तरगतका विभागहरू आफ्नो निकाय (Executive Agency Model) सँग सरोकार रहेको सवै कार्यहरू सम्पादन गर्न आफूमा स्वतन्त्र हुनेछन् (at execution level) तर विभाग/निकाय/केन्द्र/निर्देशनालयहरूको आपसी समन्वय र नियन्त्रणको विषय, कार्यक्षेत्र दोहोरिएको वा बाझिएको विषय तथा समग्र राजस्व प्रशासन, राजस्व नीति वा प्रणाली/प्रविधिमा असर पर्ने विषय वा दीर्घकालीन सरोकारका विषयहरूमा बोर्डले सामूहिक निर्णय गर्नेछ । बोर्डले बहुमतद्वारा निर्णय गर्नेछ तर सरोकारवाला विभाग/निकायसँग सम्वद्ध विषयमा सो विभाग/निकायको मत लिनु र सोबारे विमर्श गर्नु अनिवार्य हुनेछ । सम्बन्धित निकाय प्रमुखको राय र बहुमतको राय बाझेमा बोर्डको प्रमुख (राजस्व सचिव) को राय मान्य हुनेछ ।

(छ). बोर्ड अन्तरगत कानुन र लेखा सदस्य अनिवार्य रहने गरी तथा सरोकारवाला विभाग/निकाय/निर्देशनालय प्रमुख सदस्य रहने गरी तीन सदस्यीय पूर्वादेश र पुनरावलोकन समिति गठन हुनेछ । साथै विभागीय प्रमुखले गरेको प्रशासकीय पुनरावलोकन/सुनुवाई उपर दोस्रो समिति तहको पुनरावलोकन सुन्ने कार्य पनि यो समितिले गर्नेछ । यस समितिमा बहुमतको राय कार्यान्वयन हुनेछ, बहुमत हुन नसकेमा बोर्ड अध्यक्षले सदर गरेको राय मान्य हुनेछ । यी पूर्वादेश वा पुनरावलोकन प्रयोजनका लागि बोर्डले आवश्यक देखेमा सूची (Panel) तयार गरी चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट/कर कानुनको विज्ञहरूको समूह गठन गर्न सकिनेछ र आवश्यकता अनुसार सूचीमा रहेका विज्ञहरूको सल्लाहकार सेवा लिन सकिनेछ ।

(ज). केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन गर्न बन्ने कानुन (ऐन) मा अन्य कुराहरूका अतिरिक्त निम्न मूलभूत कुराहरू समावेश गर्न सुझाव गरिन्छ :

(१). प्रस्तावना ।

(२) नाम, सक्षिप्त नाम र लागू हुने मिति ।

(३). बोर्डको उद्देश्य र कार्यक्षेत्र ।

(४). बोर्डको गठन विधि, अध्यक्ष, सदस्यको नियुक्ति प्रकृया र हटाइने विधि, पदाधिकारीहरूको अधिकार र कर्तव्य ।

(५). बोर्डको निर्णय प्रकृया, सचिवालय, व्यवस्थापन विधि, बजेट, लेखा, लेखा परीक्षण र उत्तरदायित्व/सम्पर्क-समन्वय विन्दूहरू ।

(६). बोर्ड अन्तरगतका समितिहरू, महाशाखा, शाखाहरू, विभागहरू, केन्द्र, निर्देशनालयहरू तथा मातहत कार्यालयहरू ।

(७). कर्मचारीहरू, कर्मचारी व्यवस्थापन र जनशक्ति विकास, कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन विधि, कार्य वैशिष्टीकरण, तालिम/क्षमता विकास, कार्यगत कार्य विभाजन (Functional Operation) ।

(८). सदाचार पालना विधि, करदाताप्रतिको कर्तव्य ।

(९). कर प्रशासनसँग सम्वद्ध ICT प्रयोग लगायतका प्रणाली/प्रकृयागत/व्यवस्थापकीय कुराहरू ।

(१०). कर ऐनहरूसँगको सम्बन्ध, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय/मन्त्री, संसद र अरु निकायहरूसँगको सम्बन्ध, जिम्मेवारी र अधिकारहरू ।

(११). आन्तरिक लेखा परीक्षण नियन्त्रण, सुपरिवेक्षण र भ्रष्टाचार नियन्त्रण, पारदर्शीताका आन्तरिक उपायहरू ।

(१२). राजस्व परामर्श समिति र सोसँगको सम्बन्ध ।

१८. तेस्रो विकल्प : अर्द्ध-स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन

(क). खण्ड १७ मा उल्लिखित सुधारहरू र तत्कालीक सुधारका कार्यदिशालाई तीव्रता दिंदै दोस्रो विकल्पमा उल्लिखित राजस्व बोर्ड गठनको २/३ वर्षभित्र अर्द्ध-स्वायत्तता सहितको केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन गर्न प्रस्ताव गरिन्छ । पूर्ण सरकारी राजस्व बोर्डको गठन पश्चात् गरिने अनुभव र सिकाइका आधारमा परिमार्जन गर्ने गरी यो अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व बोर्डको गठन गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(ख). यस निकायमा केन्द्रित राजस्व बोर्डको दुइवटा तह हुनेछन् : केन्द्रीय राजस्व परिषद् र कार्यकारिणी समिति । नेपाल सरकारको राज्य मन्त्री सरहको प्रमुख कार्यकारी हुनेछन्, जो परिषद् र समिति दुवैको प्रमुख/अध्यक्ष पनि हुनेछन् । परिषद्मा कार्यकारिणी समितिका सवै सदस्यहरू रहनेछन् र साथै अर्थशास्त्री, व्यवसायिक प्रतिनिधिहरू, स्वतन्त्र सदस्यहरू, अन्य निकायहरू (जस्तै नेपाल राष्ट्र बैंक, रा.यो.आ., वाणिज्य/उद्योग मन्त्रालय, नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट संस्था, नेपाल बार काउन्सिल, महालेखा नियन्त्रक कार्यालय) का कम्तीमा विशिष्ट श्रेणी सरहका वा अध्यक्ष स्तरका पदेन सदस्यहरू, अर्थ सचिव तथा नेपाल सरकारबाट मनोनित केही व्यक्ति समेत गरी १८-२० जना सम्मको परिषद् गठन हुनेछ । राजश्व परामर्श समितिलाई सल्लाहकार निकायको रुपमा निरन्तरता पनि दिन सकिन्छ । परिषद्लाई परामर्श समितिमा परिणत गरी केही नियामक भूमिका दिई राजस्व सचिवको अध्यक्षतामा कार्यकारिणी समिति गठन गर्न पनि सकिन्छ ।

(ग). कार्यकारिणी समितिमा अध्यक्ष/प्रमुख कार्यकारी अधिकृतका अतिरिक्त ६ जना सम्म अरु सदस्य राख्न सुझाव गरिन्छ । सदस्यहरूमा आ.रा.वि. र भन्सार विभागका महानिर्देशकहरू, कर नीति हेर्ने सहसचिव, लेखा सदस्य (स.स.स्तरको), कानुन सदस्य (स.स.स्तरको) तथा एक जना स्वतन्त्र विज्ञ सदस्य राख्न सुझाव गरिन्छ ।

(घ). खण्ड १७ मा झैं बोर्ड छुट्टै पहिचान भएको व्यक्ति हुने, पूर्वादेश र पुनरावलोकन समिति (कार्यकारिणी समितिबाट) गठन हुने, एजेन्सी मोडेलमा कार्य सम्पादन गर्ने, छुट्टै ऐनद्वारा गठन हुने र व्यवस्थित हुने, नेपाल राजस्व सेवा गठन हुने र सोको प्रशासन यस बोर्डले गर्ने, कर्मचारी भर्ना लोक सेवा आयोगद्वारा हुने, राजस्व सचिव पनि राजस्व प्रशासनमा कम्तीमा ५ वर्षको अनुभव प्राप्त व्यक्ति हुने, कार्यान्वयन निर्देशनालय, सदाचार कार्यालय, केन्द्रीय सूचना तथा संचार व्यवस्थापन कार्यालय लगायत एकीकृत र कार्यगत विशिष्टीकृत सेवाहरू प्रदान गर्ने मातहत निकाय/कार्यालयहरू स्थापना/विकास गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(ङ). खण्ड १७ मा उल्लेख गरिए झै बोर्डको स्थापनार्थ र संचालनार्थ जारी गरिने कानुन (ऐन) मा माथिका विषयहरूका अतिरिक्त परिषद् र कार्यकारी समितिको अधिकार, जिम्मेवारी र कर्तव्य तथा आपसी अन्तरसम्बन्ध एवं नेपाल सरकार/अर्थ मन्त्रालयसँगको अन्तरसम्बन्ध, राज्य मन्त्री सरह अध्यक्ष नियुक्ति गर्दा निजको नियुक्ति प्रकृया, सदस्यहरू मनोनयन प्रकृया र पदावधि रिक्त हुने अवस्था, कार्यकारिणी समितिमा मनोनयन हुने विज्ञ सदस्यको योग्यता, नियुक्ति प्रकृया, पदावधि र रिक्त हुने अवस्था समेत उल्लेख गरिनु पर्दछ । साथै पूर्ण सरकारी बोर्डको तुलनामा थप आर्थिक, कर्मचारी व्यवस्थापन र प्रणालीगत विषयहरूमा तथा राजस्व प्रशासनका विषयमा (राजस्व नीतिका विषय र करका दरहरूका विषय वाहेक) अधिकारहरू, जिम्मेवारीहरू र स्वायत्तता प्रदान गर्ने गरी कानुन निर्माण हुन सुझाव गरिन्छ । यो अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व बोर्डको मोडेल अरु मुलुकहरूमा प्रचलित सीमित स्वायत्तता भएका राजस्व प्राधिकरण वा नेपालका विकास समितिहरूको मोडेल हो, तर यसमा कर्मचारी भर्ना प्रकृया लोक सेवा आयोगलाई सुम्पिएको छ भने नेपाल राजस्व सेवा पनि नेपाल निजामती सेवाको अभिन्न अंगको रुपमा रहने कुरा अंगीकार गरिएको छ । आर्थिक स्वायत्तताको हकमा खण्ड १७ मा झै केही लागतको आधारमा बजेट हस्तान्तरणद्वारा (अर्थ मन्त्रालयबाट) र केही सूत्रगत आधारमा (कूल असुलीको ०.५ प्रतिशत) थप अनुदानद्वारा बोर्डले बजेट पाउने गरी समग्र आन्तरिक आर्थिक व्यवस्थापन बोर्ड स्वयंले गर्न पाउने गरी (जस्तै विश्वविद्यालयहरू, स्थानीय निकायहरू) व्यवस्थापन गर्न र स्वायत्तता प्रदान गर्न सुझाव गरिएको छ । यस मोडेलको अर्द्ध-स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्डको संगठन ढाँचाको नमूना अनुसूची-६ मा दिइएको छ ।

(च). बोर्ड अन्तरगत रहने महाशाखा र विभाग/निर्देशनालय/केन्द्र/एकेडेमीहरू खण्ड १७ झै रहने छन् । कार्य अनुभवको आधारमा थप निर्देशनालय/महाशाखा/समिति/उपसमिति/विभाग गठन गर्न सकिन्छ । एकीकृत र सेवा विशिष्टीकृत स्थानीय/विषयगत कार्यालयहरू स्थापना गर्दै जान र संघीय स्वरुपमा प्रादेशिक कार्यालय/निर्देशनालयहरूको गठन गर्न सुझाव गरिन्छ । त्यस्तै एकद्वार सेवा प्रणालीको लागि ठूला करदाता/मझौला करदाता कार्यालयहरू स्थापना गर्ने, सेवा केन्द्रहरू विस्तार गर्दै लाने, एकीकृत लेखा परीक्षण कार्यालय, तथ्यांक प्रशोधन ईकाइहरू गठन गर्न सुझाव गरिन्छ । बोर्ड अध्यक्ष (कार्यकारिणी समिति) लाई सोझै प्रतिवेदन गर्ने गरी आन्तरिक अनुगमन, नियन्त्रण र सदाचार पालन कार्यान्वयन महाशाखा/निर्देशनालय स्थापना गर्न पनि सुझाव गरिन्छ । बोर्ड अन्तरगतका विभागहरू/निर्देशनालयहरू पनि कार्यकारी एजेन्सीको रुपमा आफ्नो कार्य क्षेत्र

भित्रको विषयमा कार्य सञ्चालन गर्न, कर प्रशासन गर्न र कर कानुन कार्यान्वयन गर्न स्वायत्त हुनेछन् ।

१९. **चौथो विकल्प** : स्वायत्तता सहितको राजस्व प्राधिकरणको गठन :

(क). चौथो विकल्पको रुपमा छुट्टै ऐनद्वारा नेपाल राष्ट्र बैंकको गठन र संचालन विधिको अनुशरण गर्दै एक स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण (Revenue Authority) गठन गर्न सुझाव गरिन्छ । उपरोक्त सुधारहरू कार्यान्वयन गर्न प्रारम्भ गरेको ५ वर्ष पश्चात् कार्य अनुभव र तत्कालीन अध्ययन/विश्लेषणका आधारमा यस्तो प्राधिकरण गठन गर्ने विषयमा निर्णयमा पुग्न उपयुक्त हुनेछ। राजस्व प्राधिकरणको गठन/सञ्चालन पश्चात् मातहत विभाग/निर्देशनालयहरूको एजेन्सी प्रकृतिको पहिचान र कानुनी व्यक्तिको अस्तित्व समाप्त हुनेछ तथा प्राधिकरणको नाममा राजस्व सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्यहरू (नीति र करका दरहरू वाहेक) गरिनेछन् । कर्मचारी भर्ना लगायत समग्र जनशक्ति व्यवस्थापनको अधिकार, असुली गरेको राजस्वको निश्चित प्रतिशत (१ देखि २ प्रतिशत) प्राप्त गरी वा राजस्व असुलीबाट आफ्नो खर्च कटाई (नेपाल राष्ट्र बैंक झै) बाँकी रकम मात्र नेपाल सरकारको सर्वसञ्चित कोषमा दाखिला गर्ने गरी आर्थिक व्यवस्थापनको सम्पूर्ण अधिकार र स्वायत्तता प्राधिकरणमा निहित रहनेछ । कर कानुनहरूमा संशोधन गरी प्राधिकरणको एजेन्सी अधिकार स्थापित गरिनेछ ।

(ख). राजस्व प्राधिकरण अर्थ मन्त्रीप्रति उत्तरदायी हुनेछ। राजस्व नीति निर्माण र करका दरहरूका विषयमा प्राधिकरणले अर्थ मन्त्रीलाई सुझाव दिनेछ र बाँकी समग्र राजस्व प्रशासनको जिम्मेवारी प्राधिकरणको हुनेछ। प्राधिकरण अर्थ मन्त्री मार्फत् संसदप्रति उत्तरदायी हुनेछ। यसको लेखा परीक्षण स्वतन्त्र लेखा परीक्षकहरूद्वारा तथा अन्तिम लेखा परीक्षण महालेखा परीक्षकद्वारा गरिनेछ । अन्य संवैधानिक निकायहरू, नेपाल सरकारका मन्त्रालय/निकायहरू तथा अन्य निकायहरूसँग सम्पर्क र समन्वय अर्थ मन्त्रालय मार्फत् हुनेछ। तर प्रत्यक्ष सरोकारका विषयमा सम्बन्धित निकायसँग सोझै दोहोरो सम्पर्क हुन सक्नेछ । प्राधिकरणको आफ्नो छाप हुनेछ र कानुनी व्यक्तिको रुपमा व्यवहार गर्नेछ ।

(ग). राजस्व प्राधिकरणको समग्र करदाताप्रति वा तिनको हित हेर्ने संगठनहरूप्रति (जस्तै ने.उ.वा.संघ) समन्यायिक र सम्मानपूर्ण व्यवहार गर्ने दायित्व हुनेछ । राजस्व प्राधिकरणको अनुचित/गैर सम्मानजनक व्यवहारका लागि नागरिकले नेपालका अदालतमा मुद्दा हाल्न सक्नेछ। करदाताले कर तिर्दा लाग्ने लागत (समय वा रकम) सक्दो कम गराउने जिम्मेवारी प्राधिकरणको पनि हुनेछ। प्राधिकरणले

आधुनिक सूचना तथा संचार प्रविधि (ICT) को प्रयोग र करदाता सेवाका लागि नवीनतम प्रणाली/प्रकृयाहरूको प्रयोग गरी करदाताले स्वेच्छाले र स्वचालित तवरले कर तिर्ने प्रवृत्तिको विकास गर्न हरसम्भव प्रयत्न गर्नेछ। सवै करदातालाई समान र सम्मानजनक तथा दक्षता/शीपयुक्त (Professional) व्यवहार गर्दै कर नतिर्ने, दायरामा नआउने, कम कर तिर्ने, कर चोरी/जालसाजी गर्ने वा कर बक्यौता राख्ने करदाताबाट सो कार्य नियन्त्रण गरी कर असुली गर्न सांगठनिक र प्रशासनिक कौशलता/दक्षताको प्रदर्शन प्राधिकरणले गर्नेछ । समग्रमा कूल गार्हस्थ उत्पादन/ राजस्व संकलनको अनुपातमा प्रशासनिक सुधारद्वारा तथा करदाताको सेवा अभिवृद्धि द्वारा वृद्धि ल्याउन प्राधिकरण जिम्मेवार हुनेछ ।

(घ). कर प्रशासनमा काम गर्ने जनशक्तिलाई विश्वस्तरको दक्ष, तालिम/ज्ञान/शीपयुक्त, विशिष्टीकृत एवं प्रभावकारी बनाउने र करदाता/नेपाली समाजको नजरमा सम्मान पाउन योग्य बनाउने जिम्मेवारी प्राधिकरणको हुनेछ। कर प्रणाली, पद्धति र प्रकृयाहरू, सूचना र संचारको प्रयोग तथा व्यवस्थापकीय क्षमताहरूमा सुधार ल्याई नेपालको कर संगठनलाई व्यापार सहजीकरण, तस्करी र अवैध व्यापार नियन्त्रण, अन्तर्राष्ट्रिय कर प्रणाली र प्रशासन संगत (Compatible), व्यापार लागतमा कटौती, अर्थतन्त्रको विकास, करदाताको भरोसाको केन्द्र र समुचित कर संकलनको भरपर्दो माध्यमको रुपमा विकास गर्न र संस्थागत रुपले स्थापित गर्ने दायित्व प्राधिकरणको हुनेछ ।

(ङ). कर संगठनको नैतिकवान, भ्रष्टाचारप्रति शून्य सहनशीलता, सदाचारयुक्त छवि निर्माण गर्ने अभिभारा प्राधिकरणको हुनेछ । राजनीतिक र बाहिरी हस्तक्षेपबाट मुक्त स्वतन्त्र संगठन र उद्देश्यप्रति नतिजामूलक ढंगले समर्पित संगठनको रुपमा कर प्रशासनको विकास गर्नु प्राधिकरणको प्राथमिक कर्तव्य हुनेछ ।

(च). भविष्यका सम्भावना, जोखिमहरूको शोध गर्ने, नीतिगत विश्लेषण र अध्ययन अनुसन्धानमा विशिष्ट स्थान बनाई अर्थ मन्त्रीलाई समग्र राजस्व नीति, कर नीति, रणनीति, आर्थिक नीति र करका दरहरू/व्यवस्थाहरू तय गर्न ठोस सुझाव गर्ने दायित्व प्राधिकरणको हुनेछ ।

(छ). राजस्व प्राधिकरणको गठन : माथि खण्ड १८ मा उल्लेख भए झै राज्य मन्त्री सरहको प्राधिकरणको अध्यक्ष हुनेछन् जसको लागि योग्य हुन विशिष्ट श्रेणी वा सो सरहको पदमा कम्तिमा ५ वर्ष काम गरेको र राजस्व प्रशासन/राजस्व नीति/आर्थिक नीति/राजस्व कानुन/राजस्व लेखामा स्नातकोत्तर भई सो क्षेत्रमा कम्तिमा १० वर्षको कार्य/नीति/अध्ययन अनुसन्धान स्तरको अनुभव हुनुपर्नेछ ।

प्राधिकरणको अध्यक्ष ने.रा.बैंकको गभर्नर सरहको प्रकृयाबाट नियुक्त हुनेछन् । अध्यक्ष प्राधिकरणको संचालक समितिको पनि अध्यक्ष हुनेछन् र कार्यकारी प्रमुख हुनेछन् । प्राधिकरणको संचालक समितिमा अध्यक्ष बाहेक ७ जना सदस्य हुनेछन् जसमध्ये ३ जना विषय विज्ञहरू (राजस्व लेखा विज्ञ, राजस्व कानुन विज्ञ र करनीति विज्ञ) हुनेछन् । बाँकी ४ जना सदस्य पदेन हुनेछन् । पदेन सदस्यहरूमा अर्थ सचिव, ने.रा.बैंकको गभर्नर, उद्योग वाणिज्य क्षेत्रको छाता संस्थाको अध्यक्ष (President, FNCCI) र प्राधिकरणको उप कार्यकारी प्रमुख रहनेछन् । अहिलेको राजस्व परामर्श समिति नीतिगत र करका दरहरूका विषयमा बढी केन्द्रित रहेकोले अर्थ मन्त्रालयसँग सम्वद्ध निकायको रुपमा निरन्तरता दिए पनि हुन्छ, अथवा प्राधिकरणमा स्थानान्तरण गरे पनि हुन्छ । प्राधिकरणमा स्थायी सुझाव ईकाइको खास गरी, कर प्रशासन, करदाताको प्रतिकृया/मनोभाव बुझ्न आवश्यकता छ । प्राधिकरणको प्रस्तावित संगठन ढाँचा अनुसूची-७ मा संलग्न छ ।

(ज). खण्ड १८ मा उल्लेख भए झै प्राधिकरणमा एक उप-कार्यकारी प्रमुख र निजको कार्य जिम्मेवारी (सञ्चालन स्तरको सुपरीवेक्षण) का अतिरिक्त विशिष्ट श्रेणी सरह मातहत रहने गरी महाशाखाहरू, विभागहरू र रा.प्र.ता.केन्द्र सञ्चालन गरिनु पर्दछ । प्रथम श्रेणी सरहको मातहत रहने गरी निर्देशनालयहरू, सूचना तथ्यांक व्यवस्थापन केन्द्र, आन्तरिक नियन्त्रण, अनुगमन र सदाचार पद्धति पालन कार्यालय (सोझै अध्यक्षलाई प्रतिवेदन गर्ने गरी), एकेडेमी र तालिम केन्द्रहरू, प्रादेशिक/स्थानीय कार्यालयहरू, सेवागत विशिष्टीकृत कार्यालयहरू, ठूला/मझौला करदाता कार्यालयहरू (एकद्वार प्रणालीयुक्त), करदाता सेवा केन्द्रहरू, कर लेखा परीक्षण कार्यालयहरू र कार्यान्वयन निर्देशनालय स्थापना/व्यवस्थित/विकसित गर्न सुझाव गरिन्छ ।

(झ) राजस्व प्राधिकरणमा जनशक्ति विकासका लागि एकीकृत राजस्व सेवा र पदको कार्यभारका आधारमा पद/पद समूहमा आधारित भर्ना प्रकृया, बढुवा प्रकृया, कार्यभार अनुभवका लागि Job Rotation, Job Enrichment, Training, शीप विकास तथा विशिष्टीकृत/कार्यगत पदहरू श्रृजना गर्न सकिन्छ । ने.रा.बैकले झै समावेशिताको लागि सरकारी नीतिको अनुशरण गर्दै खुला प्रंतियोगिताबाट निश्चित पदहरूमा भर्ना गर्ने र तत्पश्चात् आन्तरिक रुपमा जनशक्ति विकास गरिनु पर्दछ । १ देखि १२ तहसम्मको एकीकृत सोपान पनि कर्मचारीतन्त्रको लागि लागू गर्न सकिन्छ । बहालवाला सरकारी कर्मचारीहरूलाई उपयुक्त समायोजन गर्दै प्राधिकरणको सेवामा लानु पर्दछ । बजार दरको तलव/सुविधावारे अध्ययन गरी शुरु तलव र वृद्धि/अन्य सुविधावारे नीतिगत निर्णय लिइनु पर्दछ । प्राधिकरणभित्र

आन्तरिक स्वायत्तता सहितको सेवा आयोग वा केन्द्रीय प्रशासनिक संगठन (Central Personnel Agency)/महाशाखा निर्माण गर्न सकिन्छ । राजनीतिक हस्तक्षेपबाट बचाउन सेवा करार दिने (Service Contracts, Out-sourcing), बाहिरी निजी कम्पनीको सहयोग कर्मचारीको शुरु छनौटको लागि (Screening) लिने कार्यहरू गर्न सकिन्छ । चार्टर्ड एकाउन्टेन्ट/कर कानुन विज्ञहरू (Legal Counsels) को समूह बनाउने र सो समूहमा बजार दरमा बजारबाट निश्चित अवधिका लागि पारदर्शी रुपले विज्ञहरू नियुक्त गर्न सकिन्छ ।

(ञ). प्राधिकरण गठन गर्ने विषयमा बनाउनु पर्ने कानुनमा अन्य कुराहरूका अतिरिक्त माथि खण्ड १७ र खण्ड १८ मा उल्लेख गरिएका अन्तर्वस्तुहरू मध्ये सान्दर्भिक विषयवस्तु समावेश गर्नु पर्दछ र साथै प्राधिकरणको गठनको उद्देश्यहरू वारे स्पष्ट उल्लेख गर्नु पर्दछ। साथै अध्यक्ष (प्रमुख कार्यकारी) र उप-प्रमुख कार्यकारी, संचालक समितिमा गैह्र पदेन सदस्यहरूको नियुक्ति/छनौट प्रकृया, अधिकार र कार्यक्षेत्र, पद रिक्त हुने विधि, पारिश्रमिक र सेवा सुविधा, कर्मचारी संगठन सम्बन्धी व्यवस्था, आन्तरिक/ वाह्य/अन्तिम लेखा परीक्षण, लेखा र बजेट व्यवस्था, विद्यमान कर कानुन (बोर्ड बनेमा सोको कानुन समेत) मा गर्नु पर्ने संशोधनको व्यवस्था (खासगरी प्राधिकरणको एकीकृत एजेन्सीको स्वरुप) जस्ता अवयवहरू पनि समेटिनु पर्दछ ।

२०. उपरोक्त खण्डहरू १६ देखि १९ सम्म उल्लेख भएका ४ विकल्पहरूको कार्यान्वयन योजना (आगामी ५ वर्ष भित्र र उप्रान्त) अनुसूची-८ मा दिइएको छ ।

२१. उपरोक्त खण्डहरू १६ देखि १९ सम्म उल्लेख गरिएका विकल्पहरू लागू गर्दा हुन सक्ने जोखिम र लाभहरू तथा जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू संक्षिप्तमा अनुसूची-९ मा दिइएको छ ।

अनुसूची-१
विद्यमान संगठन ढाँचाका विकास वारे संक्षिप्त विवरण

अर्थ मन्त्रालय

नेपाल सरकारले वि.सं. २०१९ मा आर्थिक तथा योजना मन्त्रालयको स्थापना गरेको हो । मुलुकको आवधिक योजनाहरूको निर्माणको संगै यस मन्त्रालयलाई मुलुकको आर्थिक मामिला सम्बन्धी विषयहरू/कार्यहरूको जिम्मेवारी पनि प्रदान गरिएको थियो । वि.सं. २०२० मा यस मन्त्रालयलाई विघटन गरी राष्ट्रिय योजना आयोग र अर्थ मन्त्रालय छुट्टाछुट्टै रूपमा स्थापना गरिएको हो । यसैवेला देखि नै मुलुकको समग्र आर्थिक तथा वित्तीय मामिलाहरूको जिम्मेवारी/दायित्व अर्थ मन्त्रालयले बहन गर्दै आइरहेको छ ।

मुलुकको वित्तीय तथा मौद्रिक क्षेत्रसंग सम्बन्धित सम्पूर्ण गतिविधिहरूको व्यवस्थापन गर्ने दायित्व अर्थ मन्त्रालयमा रहेको छ। सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन, वित्तीय व्यवस्थापन, राजस्व संकलन, समष्टीगत आर्थिक स्थायित्व र आर्थिक विकास, वैदेशिक सहायता व्यवस्थापन, विदेशी विनिमय तथा नेपाल सरकारको अल्पकालीन तथा दीर्घकालीन खर्च व्यवस्थापन सम्बन्धी कार्यको लागि अर्थ मन्त्रालयको स्थापना भएको हो ।

अर्थ मन्त्रालयको संगठनात्मक संरचना:

मन्त्रालयको शीर्षस्थ तहमा अर्थ मन्त्री रहेका छन् जवकि कर्मचारीतन्त्रको रूपमा अर्थ सचिवको नेतृत्व रहेको छ । व्यवहारिक उद्देश्यका लागि मन्त्रालयलाई संगठनहरूमा, महाशाखाहरूमा र विभागहरूमा विभाजन गरिएको छ । मन्त्रालयभित्र महाशाखाहरू राखिएका छन् र सह-सचिव, उप-सचिव, शाखा अधिकृतहरू तथा सहयोगी कर्मचारीहरूको व्यवस्था गरिएको छ । मन्त्रालयमा देहाय बमोजिम महाशाखाहरू छन्:

१. राजस्व परामर्श समिति,
२. अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा,
३. आर्थिक नीति विश्लेषण महाशाखा,
४. वजेट तथा कार्यक्रम महाशाखा,
५. कानुन तथा परामर्श महाशाखा,
६. संस्थान समन्वय महाशाखा,
७. प्रशासन महाशाखा,
८. अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा,
९. राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा,
१०. वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखा,

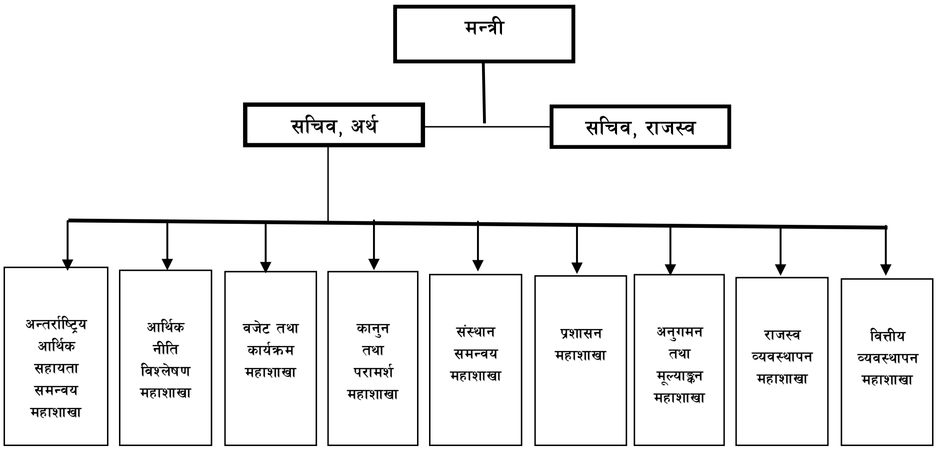

(हाल व्यवस्था गरिएको राजपत्राङ्कित विशिष्ट श्रेणीको सचिव पद (राजस्व) को कार्य विभाजन सम्वन्धी कार्य भइरहेको छ ।)

<u>महाशाखाको प्रमुख कार्यहरू देहाय बमोजिम छन्:</u>

१. **राजस्व परामर्श समिति:**

अर्थ मन्त्रालयको समग्र वस्तुस्थितिको अध्ययन विश्लेषण गरी वार्षिक वजेट तर्जुमाको सिलसिलामा अपनाउनु पर्ने राजस्व नीति, राजस्वका दरहरूमा परिमार्जन, संगठनात्मक सुधार, कार्य प्रक्रियागत सुधार तथा ऐन नियममा संशोधनका लागि नेपाल सरकारलाई उपयुक्त सुझाव, सल्लाह र सिफारिस दिने उद्देश्यले अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत राजस्व परामर्श समिति रहने व्यवस्था छ । स्थायी प्रकृतिको रूपमा यो समिति गठन हुनुपूर्व प्रत्येक आर्थिक वर्षमा केन्द्रीय टेरिफ बोर्ड गठन गर्ने प्रचलन रहेकोमा वि.सं. २०५६ देखि केन्द्रीय टेरिफ बोर्डको सट्टा स्थायी प्रकृतिको राजस्व परामर्श समितिको व्यवस्था भएको हो ।

गठनको प्रारम्भका केही वर्षसम्म राजस्व महाशाखा अन्तर्गत नै रही कार्यसम्पादन हुँदे आएकोमा विगतका केही वर्षहरूमा एक छुट्टै महाशाखाको रूपमा कार्य हुँदै आएको थियो । वि.सं. २०६९ मा अर्थ मन्त्रालयको पुनर्संरचना पश्चात यसलाई राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा अन्तर्गत राखी समितिको कार्यसम्पादन हुँदै आएको छ । समितिमा सम्बन्धित क्षेत्रका विज्ञ, वित्तशास्त्रीहरू तथा निजी क्षेत्रसंग सम्वद्ध प्रतिनिधिहरू समावेश भएको १४ सदस्यहरू रहेका छन् । समितिको संयोजकमा राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाका प्रमुख रहने व्यवस्था छ भने सदस्य सचिवको जिम्मेवारी राजस्व व्यवस्थापन महाशाखाकै एकजना उप-सचिवले वहन गर्ने गरिएको छ ।

२. **अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक सहायता समन्वय महाशाखा**

वैदेशिक सहायता नीतिको तर्जुमा, कार्यान्वयन, अनुगमन, मूल्याङ्कन तथा आयोजनाहरूको बैङ्क व्यवस्थापन तथा आर्थिक कुटनीतिको Focal Point को रूपमा काम गर्ने र दाताहरूसंग बैठक, समन्वय र व्यवस्थापन गर्ने ।

३. **आर्थिक नीति विश्लेषण महाशाखा**

सरकारी खर्च, राजस्व परिचालन, वजेट घाटा, आन्तरिक एवम् वाह्य ऋण, मूल्य तथा मुद्रास्फिति, मौद्रिक नीति तथा वैदेशिक विनिमय नीति जस्ता अर्थतन्त्रको विविध पक्षहरूको प्रवृत्ति तथा मुद्दाहरूको विश्लेषण गर्ने, नेपाली अर्थतन्त्रलाई अगाडि बढाउने सम्बन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने, बजार विश्लेषण गर्ने, बजार मूल्यको अनुगमन गर्ने गराउने र मूल्य स्थिरता कायम गर्ने सम्बन्धमा आवश्यक उपायहरूको अवलम्वन गर्ने र मुद्दा निर्मलीकरण सम्बन्धी कार्य गर्ने ।

४. **वजेट तथा कार्यक्रम महाशाखा**

वजेट तर्जुमाको प्रारम्भिक कार्य, सीमा (Ceiling) निर्धारण, सूचना संकलन, वजेट माग प्राप्त गर्ने, छलफलमा भाग लिने, बजेटलाई अन्तिम रूप दिने, स्वीकृत वजेटको प्रभावकारी कार्यान्वयनमा सहयोग गर्ने, वजेट निकासा, रकमान्तर र श्रोतान्तर व्यवस्थापन गर्न विभिन्न क्षेत्र छुट्याई क्षेत्र अनुसार शाखाको व्यवस्था मिलाउने ।

५. **कानुन तथा परामर्श महाशाखा**

अर्थ मन्त्रालय र अन्तरगत विभागहरूलाई कानुनी राय सल्लाह प्रदान गर्ने, वित्तीय क्षेत्रका ऐन र नियमहरूको मस्यौदा तयार गर्ने, मन्त्रालयको तर्फबाट रिट निवेदन तथा फिराद दावी गर्ने, नेपाल राजपत्रमा प्रकाशन हुने सूचनाको मस्यौदा तयार गर्ने, सम्पादन गर्ने र प्रकाशन गर्ने, राजस्व सम्बन्धी विधेयक तर्जुमा गर्ने, फैसला कार्यान्वयनको अनुगमन गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय सन्धी सम्झौतामा राय दिने ।

६. **संस्थान समन्वय महाशाखा**

सार्वजनिक संस्थान सम्बन्धी नीति तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने, सरकारी संस्थानको तलव, भत्ता, वोनस, लगानी र लाभांश सम्बन्धी नीति तर्जुमा गर्ने, सार्वजनिक संस्थान सुधार तथा सार्वजनिक संस्थानका बीच समन्वय र नियमन गर्ने, निजीकरण सम्बन्धी सूचना प्रवाह गर्ने ।

७. **प्रशासन महाशाखा**

मन्त्रालयको सम्पूर्ण महाशाखाको वार्षिक कार्ययोजना बनाई तोकिएको कार्य अघि बढाउने, मन्त्रालय तथा अन्तर्गत विभाग र कार्यालयहरूको योजना सम्बन्धी कार्यहरू

सम्पादन गर्ने, आवश्यक जनशक्तिको प्रक्षेपण तथा पूर्तिको कार्य गरी मानव श्रोत परिचालन, जिन्सी व्यवस्थापन, आर्थिक प्रशासन संचालन गर्ने, सूचना प्रविधि शाखा मार्फत BMIS, FMIS, RIS/System सम्बन्धी कामको समन्वय गर्ने, संसदमा पेश गर्नुपर्ने मन्त्रालयगत प्रगति विवरण पुस्तिका तयार गर्ने ।

८. **अनुगमन तथा मूल्याङ्कन महाशाखा**

वित्तीय नीतिको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन एवम् वजेट वक्तव्यसंग सम्बन्धित क्षेत्रगत नीतिहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन नियमित रूपमा गर्ने र गुनासो व्यवस्थापन एवम् सूचना अधिकारी सम्बन्धी कार्य गर्ने, वजेट तथा कार्यक्रमहरूको अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने, राजस्व नीति तथा राजस्व संकलनको अनुगमन मूल्याङ्कन गर्ने, वैदेशिक सहायता संलग्न परियोजनाहरूको अनुगमन तथा मूल्याङ्कन एवम् संसदमा पेश हुने मन्त्रालयगत प्रगति विवरण पुस्तिका तयार गर्ने, आर्थिक तथ्याङ्क परिमाजन गर्ने, प्रवक्ताको भूमिका निर्वाह गर्ने ।

९. **राजस्व व्यवस्थापन महाशाखा**

राजस्व नीति तथा मार्गदर्शनहरू तर्जुमा र परिमार्जन गर्ने, विद्यमान राजस्व नीतिको विश्लेषण र कार्यान्वयन गर्ने गराउने, राजस्व प्रक्षेपण तथा वार्षिक राजस्व संकलन अनुमान तयार गर्ने, आर्थिक विधेयकको मस्यौदा तयार गर्ने, आर्थिक ऐनमा उल्लिखित राजस्व सम्बन्धी नीति तथा कार्यक्रमहरूको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने गराउने, विभागहरू बीच समन्वय, अनुगमन तथा सुपरीवेक्षण एवम् निर्देशन दिने कार्य गर्ने, आर्थिक अपराधहरू नियन्त्रणको लागि नीतिगत सुझाव दिने र राजस्व परामर्श सम्बन्धी कार्यहरू सम्पादन गर्ने ।

१०. **वित्तीय क्षेत्र व्यवस्थापन महाशाखा**

बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रको सुधार, पुनर्स्थापना, समन्वय, विकास एवं विस्तार सम्बन्धी कार्य गर्ने, सरकारी खर्चको परिमाण र ढाँचा सम्बन्धी नीतिहरूको तर्जुमा गर्ने, सरकारी वित्तीय स्थितिको अध्ययन विश्लेषण गर्ने र विदेशी मुद्राको श्रोतको अनुमान तथा तथ्याङ्क संकलन गर्ने ।

विभागहरू

अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत देहाय बमोजिम ६ वटा विभागहरू रहेका छन् ।

१. महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय ।

२. भन्सार विभाग ।

३. आन्तरिक राजस्व विभाग ।

४. राजस्व अनुसन्धान विभाग ।

५. राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्र ।

६. सम्पत्ति सुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग ।

माथि उल्लेख गरिएका विभागहरूका अतिरिक्त अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत १० वटा बैङ्क/वित्तीय संस्था, समिति तथा बोर्डहरू रहेका छन् । विभागका प्रमुख कार्यहरू देहाय बमोजिम छन् ।

१. <u>**महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय :**</u>

महालेखा नियन्त्रकको कार्यालय नेपाल सरकारको कोष संचालन गर्ने प्रमुख निकाय हो । यसले वजेट निकासा बमोमिजका सबै सरकारी खर्चहरूको पर्यवेक्षण (Oversee) गर्ने, राजस्व संकलन एवम् अन्य आम्दानीको नियमित जानकारी (Tracking) गर्ने र सरकारी एकीकृत वित्तीय विवरण तयार गर्ने गर्दछ । यसमा विशिष्ट श्रेणी पदका पदाधिकारी महालेखा नियन्त्रकको नेतृत्व रहेको छ । यसका ७५ वटै जिल्लाहरूमा जिल्ला स्तरीय कार्यालयहरू रहेका छन् ।

२. <u>**भन्सार विभाग:**</u>

भन्सार सबैभन्दा पुरानो संस्था हो । नेपालको भन्सार प्रशासनको क्रमवद्ध ऐतिहासिक अभिलेख नभएतापनि लिच्छवी कालमा भन्सार सम्बन्धी व्यवस्था रहेको पाइन्छ । सन् १९५१ अघिसम्म अन्य मुलुकसंग नेपालको व्यापार सम्बन्ध सीमित थियो । भन्सार संरचनाको विकास भइ नसकेको तत्कालीन अवस्थामा भन्सार सम्बन्धी कार्य ठेक्का पट्टामा गर्ने गरिन्थ्यो । वि.सं. २००७ साल अघिसम्म मुख्तियार माध्यमबाट केन्द्रीय स्तरमा भन्सारको काम काठमाडौं गोश्वारा भन्सार र मधेशतर्फको मधेश बन्दोबस्त अड्डाबाट हुने गरेकोमा सोही वर्ष देखि सो कार्य अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतको अर्थ आय विभागले हेर्ने व्यवस्था भयो । वि.सं. २०१३ सालमा सबै बजार अड्डाहरूलाई भन्सार कार्यालयमा परिणत गरियो । वि.सं. २०१४ सालमा केन्द्रमा कष्टम्स कमिश्नर्स अफिसको स्थापना भयो । यसलाई वि.सं. २०१९ सालमा खारेज गरी भन्सार अड्डा र अन्तःशुल्क सम्बन्धी सम्पूर्ण कार्य हेर्ने गरी भन्सार तथा अन्तःशुल्क डाइरेक्टरको विभाग स्थापना गरियो । राणाकालीन शासन व्यवस्थामा सनद सवालबाट काठमाडौं, तराई र पहाड भन्सारले पृथक पृथक रूपले भन्सार महसुल उठाउने परम्परालाई भन्सार ऐन, २०१९ ले अन्त्य गरी भन्सार प्रशासनको कार्यहरूलाई एकीकृत गऱ्यो । वि.सं. २०२३ सालमा अन्तःशुल्क र भन्सार विभाग अलग अलग रूपमा खडा गरियो । परिणामस्वरूप कार्यवोझ, निकासी पैठारीको पृष्ठभूमिमा मुलुकमा मूल तथा छोटी

भन्सार कार्यालयहरू खडा गरिए । भन्सार प्रशासनलाई व्यवस्थित, पारदर्शी एवम् उत्तरदायी बनाई अन्तर्राष्ट्रिय व्यापारलाई सुरक्षित एवम् सहज बनाउन भन्सार ऐन, २०१९ र नियमावली २०२५ लाई खारेज गरी पछिल्लो पटक भन्सार ऐन, २०६४ र नियमावली, २०६४ लागू गरिएको छ ।

भन्सार विभागको प्रमुख उद्देश्य मुलुकको आर्थिक तथा सामाजिक समुन्नतिका लागि उत्कृष्ट भन्सार सेवा प्रदान गर्नुका साथै परिपालना लागत र समय घटाउने, स्वस्थ्य बजार व्यवस्थाको सञ्चालनमा सहयोग गर्ने, निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने, लगानीका लागि अनुकुल वातावरण स्थापित गर्ने, स्वस्थ्य वित्तीय संरचनाका लागि करारोपण गर्ने र समन्वय गर्ने कार्यहरू रहेका छन् । यसका साथै राजस्व संकलनको अतिरिक्त अवैध तथा प्रतिवन्धित मालवस्तुको आयात/निर्यातलाई नियन्त्रण गरी समाज र वातावरणको संरक्षण गर्ने भूमिका निर्वाह गर्ने, वैध व्यापारलाई प्रोत्साहन गर्ने, अन्तर्राष्ट्रिय आचार अनुरूप व्यापार सहजीकरणमा प्रोत्साहन गर्दै कानुनको परिपालनामा सुनिश्चितता ल्याउन महत्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने कार्यहरू रहेका छन् । भन्सार प्रशासनलाई सूचना प्रविधिको माध्यमबाट कागजात विहिन बनाउंदै उदार तथा खुला अर्थ व्यवस्था अनुरूप भन्सार प्रशासन गर्ने जिम्मेवारी भन्सार विभागको रहेको छ ।

भन्सार विभागको संगठनात्मक संरचना

महानिर्देशकको रूपमा प्रशासन तर्फका राजपत्रांकित प्रथम श्रेणीका पदाधिकारीबाट भन्सार विभागको नेतृत्व हुने गरेको छ । विभागमा देहाय अनुसार दुइवटा महाशाखाहरू रहेका छन् जसको प्रमुख रा.प. प्रथम श्रेणीका उप-महानिर्देशक रहेका छन् ।

१. नीति तथा सञ्चालन महाशाखा ।
२. व्यवस्थापन महाशाखा ।

उल्लिखित महाशाखा अन्तर्गत देहाय बमोजिमका शाखाहरू रहेका छन् । जसको प्रमुखमा राजस्व समूहका रा.प. द्वितीय श्रेणीका निर्देशक रहेका छन् ।

१. नीति तथा सञ्चालन महाशाखा अन्तर्गतका शाखाहरू

(क) भन्सार मूल्याङ्कन शाखा,
(ख) इन्टेलिजेन्स, जोखिम व्यवस्थापन तथा परीक्षण शाखा,
(ग) महसुल तथा वर्गीकरण शाखा,
(घ) प्रयोगशाला शाखा,
(ङ) अनुगमन शाखा,
(च) तथ्याङ्क विश्लेषण शाखा ।

२. **<u>व्यवस्थापन महाशाखा अन्तर्गतका शाखाहरू</u>**

(क) योजना तथा सेवा शाखा,

(ख) सूचना प्रणाली सञ्चालन शाखा,

(ग) आर्थिक प्रशासन शाखा,

(घ) प्रशासन शाखा,

(ङ) भन्सार सुधार तथा आधुनिकीकरण शाखा,

(च) सूचना प्रणाली पूर्वाधार तथा विकास शाखा ।

माथि उल्लेख गरिएका शाखाहरूका साथै कानुन ईकाइ, सदाचार प्रवर्द्धन सचिवालय, जिन्सी व्यवस्थापन ईकाइ, जनशक्ति विकास ईकाइ, सेवाग्राही सेवा कक्ष, बजार सर्भेक्षण ईकाइ पनि महाशाशखा अन्तर्गत रहेका छन् । विभाग अन्तर्गत एकवटा भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालय, ३० वटा भन्सार कार्यालयहरू र १४३ वटा छोटी भन्सार कार्यालयहरू रहेका छन् ।

भन्सार विभागको संगठनात्मक स्वरूप

महानिर्देशक
रा.प. प्र. (प्रशासन) १

सचिवालय
ना.स. रा.प. अ.प्र. (रा) १

विज्ञ समूह
)आवश्यकता अनुसार विषय विज्ञको सेवा करारमा लिने)

नीति तथा सञ्चालन महाशाखा
उपमहानिर्देशक रा.प. प्र.(प्रशासन) १

व्यवस्थापन महाशाखा
उपमहानिर्देशक रा.प. प्र.(प्रशासन) १

सचिवालय
ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा) १

भन्सार मूल्याङ्कन शाखा
- निर्देशक, रा.प.द्धि. (रा.) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ (रा.) ३
- ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा) ३

इन्टेलिजेन्स, जोखिम व्यवस्थापन
- निर्देशक, रा.प. द्धि. (रा) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ((रा)४
- ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा)१

महसुल तथा वर्गीकरण शाखा
- निर्देशक, रा.प. द्धि. (रा) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ((रा)२
- ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा) ४

प्रयोगशाला शाखा
- मि.डि.के. रा.प.द्धि. (के) १
- केमिष्ट रा.प.तृ (के) ३
- माइक्रोवायोलोजिष्ट (सवा करार) १
- अ. केमिष्ट रा.प.अ. प्र. (के) २
- अ.ल्या.टे रा.प.अ.द्धि (प्र) १
- ल्याव व्वाइ (सेवा करार) १

अनुगमन शाखा
- निर्देशक, रा.प. द्धि. (रा) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ((रा)२
- ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा) ४

तथ्याङ्क विश्लेषण शाखा
- निर्देशक, रा.प. द्धि. (आ.यो.त.) १
- त.अ. रा.प.तृ. (आ.यउो.त.) २
- भ.स.नि. रा.प.अ.प्र.(आयोत) १

भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालय- १

भन्सार कार्यालयहरू-३०

छोटी भन्सार कार्यालयहरू -१४३

भन्सार सुधारतथा आधुनिकीकरण शाखा
- निर्देशक, रा.प.द्धि. (रा.) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ (रा.) ३
- ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा) ३

सूचना प्रणाली पूर्वाधार तथा विकास शाखा
- निर्देशक, रा.प.द्धि. (रा.) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ (रा.) ४
- कम्प्यूटर इन्जीनियर रा.प. तृ. -१
- इलेक्ट्रिसियन (रा.प.अ द्धि.) भेइ १

सेवाग्राही सेवा कक्ष
जनशक्ति सेवा करारबाट लिने

बजार सर्भेक्षण इकाई
शाखाको लागि तोकिएको जनशक्ति र करारबाट व्यवस्थापन गर्ने

श्रेण	संख्या	श्रेणी	संख्या
रा.प. प्रथम (प्रशासन)	३	रा.प. तृतीय केमिष्ट	३
रा.प. द्बितीय (राजस्व)	६	माइक्रोवायोलोजिष्ट (सेवा करार)	१
रा.प. द्बितीय (प्रशासन)	१	राप.अ. प्रथम (राजस्व	२८
रा.प. द्बितीय (लेखा)	१	रा.प. अ. प्रथम लेखा	२
रा.प. द्धि. (केमिष्ट्री	१	रा.प.अ. प्रथम (विविध)	२
रा.प. द्धि. (आयोत)	१	रा.प.अ. प्र. (केमिष्ट्री	२
रा.प.द्धि. (विविध)	२	रा.प.अ. प्र. (सा.प्र.)	१
रा.प.तृ. (राजस्व)	२०	रा.प.अ.प्र.(सा.प्र.टाइपिष्ट)	४
रा.प.तृ. (सा.प्र.)	२	रा.प.अ.प्र.(आयोत.भ.स.नि)	१
रा.प.तृतीय (विविध)	११	रा.प.अ.द्धि. (इलेक्ट्रिसियन)	१
रा.प.तृ. (इन्जि.कम्प्यू)	३	रा.प.अ.द्धि.(आयोत)	१
रा.प.तृ. (लेखा)	१	ह.स. चा.	१०

सचिवालय
ना.सु. रा.प. अ.प्र. (रा) १

योजना तथा सेवा शाखा
- निर्देशक, रा.प.द्धि. (रा.) १
- शाखा अधिकृत रा.प. तृ (रा.) ३
- ना.स. रा.प. अ.प्र. (रा) २

सूचना प्रणाली सञ्चालन शाखा
- निर्देशक, रा.प.द्धि. (विविध.)
- कम्प्यूटर अधिकृत रा.प. तृ ३
- क.अ. रा.प.अ.प्र. (विविध) २

आर्थिक शाखा
- उपसचिव (रा.प.द्धि. लेखा) १
- लेखा अधिकृत (रापतृ (लेखा) १
- लेखापाल रा.प.अ.प्र. (लखे) २

प्रशासन शाखा
- निर्देशक र.(प.द्धि. (प्र) १
- शाखा अधिकृत रा.प.तृ (प्र) १
- शाखा अधिकृत रा.प.तृ.(रा) १
- ना.सु. रा.प.अ.प्रथम (प्र) १
- ना.सु.. रा.प.अ.प्र. (रा) ३
- टा.ना.सु. रा.प.अ.प्र. (प्र) ४
- ह.स.चा. (इ.ज.मे.) १०
- कार्यालय सहयोगी २०
- स्वीपर २

कानून इकाई
- का.अ.. रा.प.तउ्. (न्या.) १
- ना.सु. रा.प.अ.प्र. (रा) १

सदाचार प्रद्धर्वन सचिवालय
महानिर्देशकबाट तोकिएका पदाधिकारीहरू रहने

जिन्सी व्यवस्थापन इकाइ
शाखाको लागि तोकिएको जनशक्तिवाटै व्यवस्थापन गर्ने

सार्वजनिक खरिद इकाइ
निर्देशकको संयोजकत्वमा मौजुदावाट जनशक्तिवाटै व्यवस्थापन गर्ने

जनशक्ति विकास इकाई
शाखाको लागि तोकिएको जनशक्तिहरूवाटै व्यवस्थापन गर्ने

३. आन्तरिक राजस्व विभाग:

वि.सं. २०१७ सालमा कर विभागको स्थापना भएको हो । मुलुकभित्र असुल गरिने सबै प्रकारका आन्तरिक करहरूलाई एउटै सांगठनिक संरचनाभित्र एकीकरण गरी एउटै निकायबाट प्रशासन गर्न तत्कालीन मूल्य अभिवृद्धि कर विभाग र कर विभागलाई गाभेर वि.सं. २०५८ साल वैशाख १ गते आन्तरिक राजस्व विभाग गठन भएको हो । कर कानुनहरूको कार्यान्वयन गर्ने र आयकर, मूल्य अभिवृद्धि कर, अन्तःशुल्क, सवारी कर र मनोरञ्जन कर (चलचित्र विकास शुल्क), विशेष शुल्क जस्ता केही शुल्क र महसुल सम्बन्धी प्रशासन गर्ने कार्यहरू आन्तरिक राजस्व विभागको दायित्वमा पर्दछन् । यस्तै प्रकारले सरकारको लाभांस, दस्तुर (Royalties) जस्ता गैह्र कर राजस्वको अनुगमन गर्ने विभागको जिम्मेवारी रहेको छ । विभागको देहाय बमोजिम प्रमुख कार्यहरू रहेका छन्:

(क) कर प्रशासन (आयकर र मूल्य अभिवृद्धि कर),

(ख) कर नीति,

(ग) करदाता सेवाहरू,

(घ) दर्ता, राजस्व संकलन,

(ङ) कर लेखा परीक्षण,

(च) कर कानुन कार्यान्वयन र अन्वेषण/अनुसन्धान,

(छ) पुनरावलोकन र पुनरावेदन,

(ज) कर फिर्ता (Tax Refund)

(झ) अग्रिम समादेश (Advance Ruling)

(ञ) कर सन्धी र अन्तर्राष्ट्रिय कर सम्वन्धी कार्य,

(ट) अन्तःशुल्क र मदिरा प्रशासन,

(ठ) गैह्र कर अनुगमन ।

आन्तरिक राजस्व विभागको संगठनात्मक संरचना:

आन्तरिक राजस्व विभागको प्रमुखमा राजपत्राङ्कित प्रथम श्रेणीका महानिर्देशक रहेका छन् । महानिर्देशक अन्तर्गत प्रशासकीय पुनरावलोकन शाखा र विशेषज्ञ समूह प्रत्यक्ष रूपमा रहेका छन् । विभागमा ४ वटा महाशाखाहरू उप-महानिर्देशक (रा.प.प्रथम श्रेणी) अन्तर्गत रहने गरी व्यवस्था गरिएका छन् । महाशाखा अन्तर्गत विभिन्न शाखाहरूमा निर्देशक (रा.प. द्वितीय श्रेणी, राजस्व समूह) को नेतृत्व रहेको छ । विभागमा व्यवस्था गरिएका महाशाखा तथा शाखाहरू देहाय बमोजिम छन् ।

१. **सञ्चालन महाशाखा**

(क) करदाता सेवा शाखा,

(ख) कर परीक्षण व्यवस्थापन शाखा,

(ग) अनुसन्धान तथा विकास शाखा,

(घ) कर संकलन शाखा,

(ङ) बक्यौता शाखा,

(च) वेरूजु शाखा ।

२. **सूचना प्रविधि व्यवस्थापन महाशाखा**

(क) व्यवस्थापन सूचना प्रणाली शाखा,

(ख) सूचना सञ्चार प्रविधि शाखा ।

३. **अन्तःशुल्क महाशाखा**

(क) अन्तःशुल्क व्यवस्थापन शाखा,

(ख) अन्तःशुल्क नीति विश्लेषण तथा विकास शाखा ।

४. **नीति विश्लेषण तथा व्यवस्थापन महाशाखा**

(क) अन्तर्राष्ट्रिय कर शाखा,

(ख) नीति विश्लेषण शाखा,

(ग) कर परीक्षण पुनरावलोकन शाखा,

(घ) अनुगमन तथा मूल्याङ्कन शाखा,

(ङ) योजना तथा संशाधन विकास शाखा,

(च) कानुन शाखा,

(छ) सामान्य प्रशासन शाखा ।

विभाग मातहत एकवटा ठूला करदाता कार्यालय, २२ वटा आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू र १३ वटा करदाता सेवा केन्द्रहरू रहेका छन् । आन्तरिक राजस्व कार्यालय वा करदाता सेवा केन्द्र नभएका जिल्लामा सम्बन्धित जिल्लाको कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालय मार्फत करदाता सेवा प्रदान गर्ने र राजस्व संकलन गर्ने कार्य व्यवस्था मिलाइएको छ ।

अनुसूची १

आन्तरिक राजस्व विभागको संगठनात्मक स्वरूप

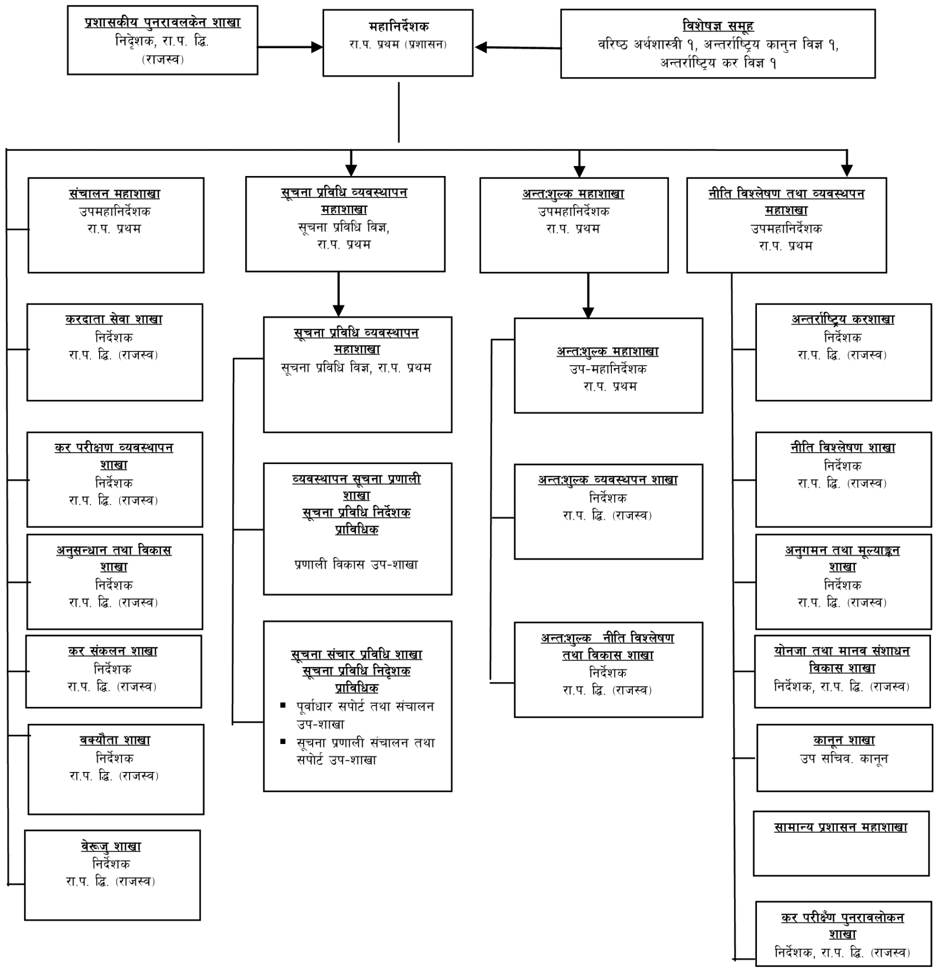

४. राजस्व अनुसन्धान विभाग:

राजस्व अनुसन्धान विभागको स्थापना वि.सं. २०५० मा भएको हो । यस पूर्व वि.सं.२०३४ मा अर्थ मन्त्रालयमा राजस्व अनुसन्धान महाशाखा स्थापना भई राजस्व अनुसन्धान र आर्थिक अपराध नियन्त्रण गर्ने कार्यको थालनी भएको थियो। पछि आएर यसै महाशाखालाई रूपान्तरण गरी विभाग स्थापना गरिएको हो ।

आर्थिक सूचना प्रणालीको माध्यमबाट पारदर्शी अर्थतन्त्र, स्वच्छ एवम् उत्तरदायी राजस्व प्रशासनको विकास गरी राजस्व चुहावट तथा आर्थिक अपराध नियन्त्रण गर्ने विभागको उद्देश्य रहेको छ। कर तथा गैर कर राजस्व चुहावट एवम् आर्थिक अपराधको

अनुसन्धान तथा नियन्त्रण, विदेशी विनिमयको अवैध ओसार पसार तथा अपचलनको अनुसन्धान गरी मुद्दा दायर गर्ने, र राजस्व प्रशासनको सुधार तथा प्रभावकारिताका लागि नीतिगत पृष्ठपोषण गर्ने विषय विभागको कार्यक्षेत्र रहेको छ । राजस्व चुहावट (अनुसन्धान तथा नियन्त्रण) ऐन, २०५२, विदेशी विनिमय नियमित गर्ने ऐन, २०१९ अन्तर्गत तोकिएका कार्यहरू गर्न विभागलाई सुम्पिएको छ । यसैगरी भन्सार ऐन, २०६४, मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन, २०५२ र अन्तःशुल्क ऐन, २०५८ बमोजिम भन्सार अधिकृत, कर अधिकृत र अन्तःशुल्क अधिकृतको समेत अधिकार प्रयोग गर्न पाउने गरी अधिकार प्रत्यायोजन गरिएको छ ।

प्रारम्भमा कर राजस्व चुहावटको अनुसन्धान, तहकिकात र नियन्त्रण गर्ने जिम्मेवारी पाएकोमा आ.व. २०६५।०६६ देखि गैह्र कर राजस्वको समेत अनुसन्धान, तहकिकात र कारवाही गर्ने जिम्मेवारी पाएको छ । समग्रमा राजस्व चुहावट एवम् नियन्त्रण गर्ने कार्यका लागि विभाग जिम्मेवार रहेको छ ।

संगठनात्मक संरचना

विभागमा रा.प.प्रथम श्रेणीका महानिर्देशकको नेतृत्व रहेको छ । महानिर्देशक अन्तर्गत एकजना उप-महानिर्देशक (रा.प.प्रथम श्रेणी) को व्यवस्था गरिएको छ । विभागमा व्यवस्था गरिएको प्रशासन एवम् सूचना महाशाखा र अनुसन्धान एवम् मुद्दा दायर महाशाखामा एक एक जना रा.प. द्वितीय श्रेणी (राजस्व) का निर्देशक रहने व्यवस्था रहेको छ । यी महाशाखा अन्तर्गतका प्रशासन शाखा, अनुसन्धान शाखा र सूचना शाखामा रा.प. तृतीय श्रेणी (राजस्व) का अधिकृत रहने व्यवस्था मिलाइएको छ । यसैगरी लेखा शाखामा रा.प. द्वितीय श्रेणीका लेखा अधिकृत र कानुन शाखामा जिल्ला वकिल (रा.प.तृतीय श्रेणी) रहने व्यवस्था मिलाइएको छ ।

विभाग अन्तर्गतको ४ वटा क्षेत्रीय ईकाइ कार्यालयहरू इटहरी, पथलैया, वुटवल र कोहलपुरमा रा.प. द्वितीय श्रेणी (राजस्व) का अधिकृत रहने व्यवस्था रहेको छ ।

५. **राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रः**

नेपाल सरकारको राजस्व तथा आर्थिक प्रशासनको क्षेत्रमा कार्यरत जनशक्तिको क्षमता अभिवृद्धिको मूल उद्देश्यका साथ वि.सं. २०३७ फागुन २९ गते राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रको स्थापना भएको हो । तालिम केन्द्रको कार्यहरू देहाय बमोजिम छन्ः

(क) राजस्व समूह र लेखा समूहका कर्मचारीहरूको सेवा प्रवेश, सेवाकालीन र अल्पकालीन तालिम संचालन गर्ने ।

(ख) पाठ्यक्रम निर्माण, परिमार्जन र अद्यावधिक गर्ने ।

(ग) तालिमको आवश्यकता पहिचान एवम् प्रभावकारिताको मूल्याङ्कन गर्ने ।

(घ) तालिमका विषय वस्तुसंग सम्बन्धित विज्ञहरूको सूची तयार गरी परिमार्जन गर्ने ।

(ङ) आर्थिक तथा राजस्व प्रशासनका क्षेत्रमा अध्ययन अनुसन्धान गर्ने ।

केन्द्रको प्रमुखका रूपमा रा.प.प्रथम श्रेणीका तालिम प्रमुख रहने व्यवस्था रहेको छ । केन्द्रले वेलावखत जिल्लाहरूमा राजस्व समूहका कर्मचारीहरूलाई छोटो अवधिको स्थलगत तालिम प्रदान गर्ने गरेको छ ।

६. **सम्पत्ति सुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग:**

नेपाल सरकारको मिति २०६८।०३।०१ को निर्णयानुसार सम्पत्ति सुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग स्थापना भएको हो । यस अघि सम्पत्ति सुद्धीकरण नियन्त्रण ऐन, २०६४ कार्यान्वयनमा आएपछि सो ऐन बमोजिम कार्यसम्पादन गर्न वि.सं. २०६५ मा राजस्व अनुसन्धान विभागलाई जिम्मेवारी तोकिएको थियो । पछिल्लो पटकको नेपाल सरकारको मिति २०७०।०१।१९ को निर्णयानुसार विभागको संगठन सुदृढीकरण गर्न नयाँ संगठन संरचना स्वीकृत भइसकेको छ ।

अपराधजन्य कार्यबाट प्राप्त सम्पत्तिलाई सुद्धीकरण गर्ने कार्य निवारण गर्नु विभागको प्रमुख उद्देश्य रहेको छ । सम्पत्ति सुद्धीकरण तथा आतंकवादी क्रियाकलाप र आम विनाशका हाततियारमा हुने वित्तीय लगानीबाट हुने/पर्ने गम्भीर आर्थिक र सामाजिक प्रभावमुक्त मुलुकको सिर्जना गर्ने विभागको सोच र दूरदृष्टि रहेको छ ।

एउटै मात्र कार्यालयको रुपमा रहेको विभागको नेतृत्व रा.प.प्रथम श्रेणीका महानिर्देशकबाट हुने गरेको छ ।

अनुसूची-२

राजस्व संगठनहरू बारे गरिएका पूर्व अध्ययन र सुझावहरूको संक्षिप्त विवरण

१. युवराज खतिवडा संयोजकत्वको वित्तीय सुधार कार्यदलले वि.सं. २०६० जेठमा दिएको प्रतिवेदनले कानुनी संरचना तयार गरी राजस्व बोर्ड स्थापना गर्न र सोमा विशिष्ट श्रेणीको राजस्व सचिवले अध्यक्षता गर्ने गरी राजस्व हेर्ने सहसचिव, कानुन विज्ञ एवं २ जनासम्म अन्य विज्ञहरू सदस्य रहेको कार्यकारिणी बोर्ड र सरोकारवालाहरूसंग सल्लाह गर्ने राजस्व परामर्श समिति राख्न सुझाव गरेको थियो । सो कार्यदलले आवश्यकतानुसार राजस्व सम्बन्धी विभागीय प्रमुखहरूलाई आमन्त्रित सदस्यको रुपमा राख्न सकिने सल्लाह दिएको थियो । साथै स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण स्थापनाको संभाव्यता अध्ययन गर्न र राजस्व प्रहरी बल गठन गर्न पनि सुझाव गरेको थियो (खतिवडा र अन्य, वि.सं. २०६०) ।

२. आर्थर मानले जुन, २००४ मा नेपालमा अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणको संभावना बारे प्रतिवेदन दिएका छन् । ल्याटिन अमेरिका र अफ्रिकाका विकासशील देशहरूको स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणहरूको समीक्षा गर्दै नेपालमा यस्तो प्राधिकरणको आवश्यकताको वित्तीय पक्ष, जनशक्तिको पक्ष र नेपालकै अन्य स्वायत्त प्राधिकरणको अनुभवको विश्लेषण यस प्रतिवेदनमा गरिएको छ । प्राधिकरण स्थापनाका लागि शुरुमा लिइनु पर्ने कदमहरू, गठन कार्यान्वयन समितिले गर्नुपर्ने कार्यहरू बारे सुझाव दिंदै यस प्रतिवेदनले आवश्यक ऐनको शुरु मस्यौदा, संगठन तालिका, कर्मचारी नीति र भर्ना प्रक्रिया, प्राधिकरणको शुरुका वर्षहरूको वित्त व्यवस्था र लिनुपर्ने निर्णयहरूको श्रृंखला बारे समेत यस प्रतिवेदनमा सुझाव गरिएका छन् । आर्थर मानको विचारमा स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणको स्थापनाले कर प्रशासनको दक्षता र उत्पादकत्वमा वृद्धि आउने, अवाञ्छित राजनीतिक हस्तक्षेपबाट जोगिने, उत्तरदायित्व बढ्ने र भ्रष्टाचार घट्ने हुन्छ । मानको निष्कर्षमा यस्तो प्राधिकरणको गठन आफैमा नै सुधारको अचूक शस्त्र त होइन, तर कर प्रशासनको आधुनिकीकरण गर्न -राजनीतिक इच्छाशक्ति भए- एउटा ठूलो गन्तव्यमा चाहि पुगिन्छ (मान, सन् २००४) ।

३. मधुकर शम्शेर राणाको संयोजकत्वमा गठीत भन्सार प्रशासनको सुधार तथा आधुनिकीकरणका लागि सुझाव कार्यदलले गोविन्द थापाको नेतृत्वमा २०६२ सालमा दिएको प्रतिवेदनले भन्सार विभागको संगठनात्मक स्वरुपमा व्यापक परिवर्तन ल्याई Internal Inspection Unit, Programme Management Staff, Intelligence Unit र Legal Unit राख्न, ३० वटा भन्सार कार्यालयहरू एकीकरण गरी १३ वटा मात्र मूल

भन्सार कार्यालय राख्न, अधिकृतमूलक भन्सार प्रशासनको साथै भन्सार कार्यालयहरूलाई (क), (ख) र (ग) गरी ३ वटा वर्गीकरणमा राख्न सुझाव गरेको छ । (राणा र अन्य, वि.सं २०६३) ।

४. राजस्व परामर्श समितिका तत्कालीन सदस्य रुप ज्योतीको संयोजकत्वमा गठीत उपसमितिले वि.सं. २०६२ जेठमा दिएको प्रतिवेदनमा राजस्व बोर्ड वा राजस्व प्राधिकरणमा राजस्व प्रशासनलाई विकसित गर्न अध्ययन टोली गठन गरी यसमा कानुनी, प्रशासनिक, कार्य संचालन स्तर र राजस्व संकलनमा पुग्ने योगदान एवं सकारात्मक/नकारात्मक पक्षको अध्ययन गराउन सुझाव दिइएको थियो । (ज्योती र अन्य, वि.सं. २०६२) ।

५. नारायणराज तिवारी संयोजक रहेको राजस्व प्रशासन संगठनात्मक संरचना सुधार सुझाव कार्यदलको वि.सं. २०६३ जेठको प्रतिवेदनमा शुरु वर्ष अर्थ मन्त्रालय र राजस्व सम्बन्धी विभागहरू बीच कार्यसम्पादन सम्झौता गरी सुधार कार्यक्रमहरू चालु राख्ने, त्यसपछिको वर्षमा भारतको जस्तो तर एउटै केन्द्रीय राजस्व समिति (बोर्ड) गठन गर्ने र केही वर्षको अनुभवको आधारमा स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण गठन गर्ने नीति तय गर्न सुझाव गरिएको छ । साथै राजस्व विभागहरूको प्रमुख विशिष्ट श्रेणीको राख्ने, प्रशासकीय पुनरावलोकनका लागि छुट्टै समिति वनाउने, भन्सार प्रशासन अन्तर्गत क्षेत्रीय कार्यालयहरू स्थापना गर्ने, अन्तःशुल्क प्रशासनलाई सुदृढ वनाउन छुट्टै विभाग गठन गर्ने वा भन्सार विभागमा सार्ने, राजस्व समूह प्रवेशका लागि अर्थ शास्त्र, वाणिज्य शास्त्र वा कानुनको डिग्री अनिवार्य गर्ने, राजस्व सुरक्षा बल गठन गर्ने, २१ औं शताव्दीको चुनौती सामना गर्न सक्षम हुने गरी राजस्व संगठनको आधुनिकीकरण गर्न समेत सुझावहरू दिइएका छन् । (तिवारी र अन्य, वि.सं. २०६३) ।

६. श्रीकृष्ण श्रेष्ठले आन्तरिक राजस्व विभागको संगठन र व्यवस्थापन अध्ययन गरी वि.सं. २०६६ असारमा दिएको प्रतिवेदनमा आन्तरिक राजस्व विभागमा विशिष्ट श्रेणीको १ महानिर्देशक र सहसचिव स्तरमा ५ महाशाखाहरू राख्न सिफारिस गरिएको छ। विभाग र अन्तर्गत कार्यालयहरूलाई सेवाग्राहीमुखी संगठनात्मक संरचनामा परिवर्तन गर्न सुझाव गरिएको छ (श्रेष्ठ, वि.सं २०६६) । मदन कुमार दाहाल संयोजकत्वको केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन सम्बन्धमा अध्ययन गर्न गठीत कार्यदलले वि.सं. २०६६ मंसिरमा दिएको प्रतिवेदनमा राजस्व प्रशासनलाई एकीकृत रुपमा संचालन गर्न कार्यकारी अधिकार सहितको अर्द्ध-स्वायत्त छाता संगठनको रुपमा केन्द्रीय राजस्व बोर्डको स्थापना गर्न, सोका लागि छुट्टै कानुन बनाउन, नीतिगत सवालमा बोर्ड अर्थ मन्त्रालयको सल्लाहकारी निकाय हुने र प्रशासनिक सवालमा स्वायत्त हुने किसिमको संस्था बनाउन सुझाव गरिएको छ । बोर्डको संचालक परिषद् अर्थ मन्त्रीको अध्यक्षतामा बढीमा २५

सदस्यीय हुने गरी गठन हुन र राजस्व प्रशासन तथा राजस्व प्रणालीसंग सम्बन्धित सबै क्षेत्रको प्रतिनिधित्व यस परिषद्मा हुन सुझाव गरिएको छ। राजस्व सचिव यसको सदस्य सचिव हुन सुझाव दिइएको छ । राजस्व सचिवको अध्यक्षतामा ५ सदस्यीय र एकजना नीजि क्षेत्रको पनि प्रतिनिधित्व हुने गरी कार्यकारी बोर्ड गठन गरी दैनिक प्रशासन सचालन गर्न सुझाव दिइएको छ। साथै राजस्व पुनरावलोकन समिति (रिम्भु प्यानेल), राजस्व अध्ययन तथा तालिम प्रतिष्ठान तथा छुट्टै राजस्व मन्त्रालयको स्थापना गर्न पनि सुझाव गरिएको छ। (दाहाल र अन्य, वि.सं. २०६६)।

७. यु एस ए आइ डी द्वारा सहयोग गरिएको र चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट नरेन्द्र भट्टराईको नेतृत्वमा अध्ययन गरिएको भन्सार प्रशासनको संगठन र व्यवस्थापनको पुनर्संरचना विषयक अध्ययन प्रतिवेदनले (सन् २०१३ फेब्रुअरी) भन्सार प्रशासनको आधुनिकीकरणका लागि थुप्रै सुझावहरू दिएको छ । अन्य सुझावहरूका अतिरिक्त यस अध्ययन प्रतिवेदनले कालान्तरमा राजस्व बोर्ड गठन गर्न र सोमा विशिष्ट श्रेणीको अध्यक्षका अतिरिक्त भन्सार र आयकर/मू.अ.कर/ अन्तःशुल्कको अनुभव भएका १/१ जना प्रथम श्रेणीका अधिकृतहरू सदस्य र २० वर्षको अनुभव प्राप्त चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट र अधिवक्ता सदस्य गरी ५ सदस्यीय बोर्ड बनाउन सुझाव गरिएको छ। साथै प्रथम श्रेणीसम्मलाई राजस्व समूहमा समूहीकृत गर्न, राजस्व सचिवको व्यवस्था गर्न, Customs Command Force गठन गर्न र राजस्व अनुसन्धान विभागको कार्यसंग स्पष्टता ल्याउन जस्ता सुझावहरू पनि यो प्रतिवेदनमा समावेश छ। (भट्टराई, सन् २०१३)।

८. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोष (IMF) का मौरीन किडले मार्च २०१३ मा आन्तरिक राजस्व विभागको नयाँ संगठन ढाँचा बारे दिएको प्रतिवेदनमा (विभागीय प्रयोजनको लागि मात्र) केन्द्रीय राजस्व बोर्ड बारे आवश्यक निर्णय लिन सुझाव गर्दै आन्तरिक राजस्व विभागको महानिर्देशक पद विशिष्ट श्रेणीको हुने गरी स्तरोन्नती गर्न, ५ नयाँ महाशाखाहरू (सेवा, कार्यान्वयन, नीति र योजना, सूचना प्रविधि तथा सामान्य सेवाहरू) स्थापना गर्न, मझौला करदाता कार्यालय स्थापना गर्न, नयाँ संगठन ढाँचा कार्यान्वयन गर्न एक अन्तरिम योजना बनाई लागू गर्न, सुधार टोली गठन गर्न लगायतका सुझावहरू गरिएका छन् (किड, सन् २०१३)।

राजस्व संगठन वारे विगतका राजस्व परामर्श समितिका विभिन्न सुझावहरूको संक्षिप्त विवरण

१. <u>केन्द्रीय ट्यारिफ बोर्ड, २०५६</u> :

- करका नीतिमा पुरावलोकन गर्न र अनुगमन गर्न स्थायी राजस्व बोर्ड (Revenue Board) को व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय आर्थिक गतिविधी लगायत, देशको प्रत्यक्ष एवम् अप्रत्यक्ष कर र गैह्र कर विषयको विविध पक्षको अध्ययन, अनुसन्धान गरी उपयुक्त कदमहरू चाल्न र सोको कार्यान्वयन समेत गर्न निजी क्षेत्रलाई पनि संलग्न गराई स्थायी रुपमा Revenue Board को गठन गरिनुपर्ने ।

२. <u>राजस्व परामर्श समिति, २०५७</u> :

- चोरी निकासी पैठारी नियन्त्रणका लागि अविलम्व "राजस्व प्रहरी" गठन गर्ने ।
- "राजस्व प्रहरी" को गठन नहुन्जेल सीमावर्ती क्षेत्रहरूमा मात्र विशेष रुपमा प्रहरी परिचालन गर्ने ।
- कर अधिकृत वा कार्यालयले गरेको निर्णय उपर विभागका महानिर्देशकको संयोजकत्वमा निजी क्षेत्र सम्मिलित एक समिति गठन गरी सो समितिबाट कर निर्धारण आदेश उपर पुनरावलोकन सुन्ने व्यवस्था हुनु पर्ने ।

३. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०५८ :</u>

- केही समय अघिदेखि शुरु गरिएको प्रभावकारी गस्ती परिचालनबाट राजस्व परिचालनमा सकारात्मक संकेत देखिन थालेकोले हालको अस्थायी गस्ती परिचालनको संरचनाको सट्टामा वैकल्पिक तथा दीगो संरचना तयार गर्नुपर्ने ।
- राजस्व प्रहरी गठनको कारवाही यथाशिघ्र टुंगो लगाउँने र राजस्व प्रहरीको स्थायी व्यवस्था गरी नियमित रुपमा खुला सीमाबाट हुने तस्करी नियन्त्रण कार्यलाई दीगो रुपमा सशक्त वनाउंने ।
- सरकारले राजश्व नीतिका सम्वन्धमा गरेका निर्णयले देशको अर्थतन्त्रमा पारेको प्रभावका वारेमा परामर्श समितिलाई प्रभावकारी ढंगले अनुगमन/अध्ययन गर्ने व्यवस्था हुनुपर्ने ।

४. **राजश्व परामर्श समिति, २०५९ आषाढ :**

- सीमानाबाट हुने चोरी निकासी पैठारी नियन्त्रणका लागि राजस्व प्रहरीको दीगो संरचना यथाशक्य चांडो तयार गर्नुपर्ने ।

५. **राजश्व परामर्श समिति, २०५९ पौष :**

- चोरी निकासी/पैठारी नियन्त्रण कार्यलाई प्रभावकारी वनाउन राजस्व प्रहरीको स्थापना गरी दिगो संरचना खडा गर्ने कार्यलाई यथाशिघ्र टुंगो लगाउने ।
- राजस्व प्रहरी गठन नहुन्जेलसम्म हालको गस्ती व्यवस्थालाई अझ गतिशिल वनाउने ।
- आयकरलाई बढी सरल, स्पष्ट र पारदर्शी बनाउन र देखिएका कमी कमजोरी र दोहोरो अर्थ लाग्ने व्यवस्थाको अन्त्य गर्ने उद्देश्यले नयां आयकर ऐन, २०५८ कार्यान्वयनमा आईसकेको हुंदा यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि कर प्रशासन र नीजि क्षेत्र दुवैले संयुक्त प्रयास गर्नुपर्ने । यसको लागि नीजि क्षेत्र समेतको सहभागी हुने गरी आन्तरिक राजस्व विभागमा एक समितिको निर्माण गरिनु पर्ने ।

६. **राजश्व परामर्श समिति, २०६० आषाढ :**

- भन्सार प्रशासनको औसत संकलन खर्च (Average Collection Cost) तुलनात्मक रुपमा ज्यादै न्यून रहेको छ । राजस्व संकलनमा भएको लगानीलाई ध्यान दिइ भन्सार कार्यालयहरूको भौतिक सुधार तथा Logistic support र कर्मचारी उत्प्रेरणा समेतलाई ध्यानमा राखी कूल संकलन खर्चको कम्तीमा पनि ०.५% वजेट यस प्रयोजनको लागि विनियोजन गरी भन्सार कार्यालयहरूको भौतिक सुधार गर्दै लैजानु पर्ने ।

७. **राजश्व परामर्श समिति, २०६० पौष :**

- राजस्व प्रहरी गठन नहुन्जेलसम्म हालको गस्ती व्यवस्थालाई अझ गतिशिल वनाउने ।
- आयकरलाई बढी सरल, स्पष्ट र पारदर्शी बनाउन र देखिएका कमी कमजोरी र दोहोरो अर्थ लाग्ने व्यवस्थाको अन्त्य गर्ने उद्देश्यले नयां आयकर ऐन, २०५८ कार्यान्वयनमा आईसकेको हुंदा यसको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि कर प्रशासन र नीजि क्षेत्र दुवैले संयुक्त प्रयास गर्नुपर्ने । यसको लागि नीजि क्षेत्र समेतको सहभागी हुने गरी आन्तरिक राजस्व विभागमा एक समितिको निर्माण गरिनु पर्ने ।

८. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०६१ आषाढ</u> :

- राजस्व प्रशासनलाई प्रभावकारी रुपमा संचालन गर्न राजस्व सम्बन्धी विभाग/ कार्यालयहरूको भौतिक अवस्थामा सुधार गर्ने तथा कार्यालयलाई आवश्यक पर्ने न्यूनतम सुविधामा बृद्धि गर्ने जस्ता कार्यलाई निरन्तरता दिनुपर्ने । कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादनको आधारमा मूल्यांकन गरी पदस्थापन तथा सरुवा गर्ने । राजस्व प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई प्रोत्साहित गरी उच्च मनोवल बढाउन कार्यसम्पादनको आधारमा उत्कृष्ट देखिएका कार्यालय र कर्मचारीलाई बजेटमै व्यवस्था गरी थप पारिश्रमिक र पुरस्कारको व्यवस्था गरिनुपर्ने ।
- अबैध कारोबार (निकासी तथा पैठारी समेत) नियन्त्रणमा राजस्व गस्तीको प्रभावकारी भूमिका हुने भएकोले त्यसको स्थायी समाधानको लागि छुट्टै राजस्व प्रहरीको गठन गरिनु पर्ने ।
- राजस्व परामर्श समितिलाई स्वायत्त निकायको रुपमा विकसित गरी प्रभावकारी बनाइनु पर्ने ।
- भन्सार प्रशासनमा पहिलेको वस्तुस्थितिलाई आधार मानी स्थापना गरिएका कतिपय छोटी भन्सार कार्यालयहरूको वर्तमान बोझ र आवश्यकतालाई अध्ययन गरी यस्ता छोटी भन्सार कार्यालयहरूको पुनःसंरचना गर्न वा हटाउनेतर्फ विचार गरिनु पर्ने ।

९. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०६१ पौष</u> :

- राजस्व प्रशासनको वर्तमान संगठनात्मक एवं भौतिक संरचना, राजस्व परिचालन, कार्यालयहरूको कार्यक्षेत्र, कर्मचारी दरवन्दी जस्ता विषयहरू उपर छुट्टै अध्ययन गरी प्राप्त सुझाव अनुसार सुधार गर्दै जानु पर्ने ।
- अबैध कारोबार (निकासी तथा पैठारी समेत) नियन्त्रणमा राजस्व गस्तीको प्रभावकारी भूमिका हुने भएकोले त्यसको स्थायी समाधानको लागि छुट्टै राजस्व प्रहरीको गठन गरिनु पर्ने ।
- राजस्व परामर्श समितिलाई स्वायत्त निकायको रुपमा विकसित गरिनु पर्ने र स्थानीय स्तरमा गठन गरिएको जिल्लास्थित राजस्व समन्वय समितिलाई प्रभावकारी वनाई स्थानीय तहमा देखिने समस्यालाई समाधान गरिनु पर्ने ।
- राजस्व प्रशासनलाई छिटो, छरितो एवं गुणस्तरयुक्त बनाउन क्रमशः अधिकृतमूलक दरवन्दी व्यवस्था लागू गर्दै जानु पर्ने ।

१०. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०६२ आषाढ</u> :

- समग्र राजस्व प्रशासनलाई सक्षम, आधुनिक, गतिशील तथा प्रभावकारी बनाउन आवश्यकता अनुसार हालको राजस्व प्रशासनको संगठनात्मक संरचना एवं समूहको गठन सम्बन्धी व्यवस्थाको समेत पुनरावलोकन गरी कार्यबोझ तथा कार्यक्षेत्रको आधारमा विभाग एवं कार्यालयहरूको पुनर्गठन एवं बिस्तार गरिनुपर्ने ।
- राजस्व प्रशासनमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई कार्यालयको कार्यबोझ तथा अतिरिक्त समय विदाको दिनमा समेत काम गरे वापत कार्यसञ्चालनको आधारमा एक निश्चित प्रतिशतले थप पारिश्रमिक दिने व्यवस्था मिलाई संभावित अनियमित कृयाकलापको नियन्त्रण गरिनु पर्ने ।
- राजस्व कार्यालयहरूमा सबै तहका कर्मचारीहरूको पदस्थापन गर्दा सम्बन्धित विषयको अल्पकालीन तालीम (Orientation) दिएर मात्र पठाउने व्यवस्था मिलाइनु पर्ने ।

११. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०६२ पौष</u> :

- भन्सार तर्फ मूल्यांकन एवं व्यापार सम्वन्धमा उठ्ने विवादहरूको समाधानका लागि अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत स्वतन्त्र प्रशासनिक Tribunal को गठन गरिनु पर्ने ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालयको संख्या थप गर्नुपर्ने ।

१२. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०६३ आषाढ</u> :

- राजश्व संकलनमा प्रमुख योगदान दिई आएको अन्तःशुल्क प्रशासनलाई प्रभावकारी बनाउन छुट्टै अन्तःशुल्क विभागको गठन हुनुपर्ने ।
- विरगंज प्रमुख व्यापारिक शहर भएकोले कर सम्वन्धी विवादहरू छिटो समाधान गर्न विरगञ्जमा राजस्व न्यायाधिकरण स्थापना गर्नु पर्ने ।
- भन्सार कार्यालयहरूमा कर्मचारी पदस्थापना गर्दा दक्ष एवं तालीम प्राप्त कर्मचारीलाई प्राथमिकता दिइनुपर्ने । साथै प्राविधिक कर्मचारी जस्तै कम्प्यूटर अपरेटर आशिकुडा अन्तरगत कम्प्यूर प्रोगाम संचालन गर्न दक्ष भै सकेकालाई अन्यत्र सरुवा गर्दा प्रणाली संचालनमा बाधा आएको हुँदा भन्सार विभागको सहमति बिना अन्यत्र सरुवा नगर्न सामान्य प्रशासन मन्त्रालयलाई अनुरोध गर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठनसंग गरिएको प्रतिवद्धता अनुसार मूल्याङ्कन सम्वन्धमा पुनरावेदन हेर्न सक्ने गरी स्वतन्त्र प्रशासनिक न्यायाधिकरण (Independent Administrative Tribunal) को अविलम्व गठन गरिनु पर्ने ।

- भन्सार विभाग अन्तर्गत अनधिकृत व्यापार एवं राजस्व चुहावट सम्वन्धमा वारम्वार सूचना प्रवाह गर्न महानिर्देशक अन्तर्गत रहने गरी एउटा Intelligence Unit गठन गरी कार्यरम्भ गरिनुपर्ने ।
- अनधिकृत व्यापार नियन्त्रण गर्न भन्सार गस्तीलाई प्रभावकारी रुपमा संचालन गरिनु पर्ने । यसको लागि अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहने गरी स्थायी संगठनको व्यवस्था गरिनु पर्ने ।

१३. <u>राजश्व परामर्श समिति, २०६४ आषाढ</u> :

- चोरी पैठारी नियन्त्रण गर्न सकिएमा राजस्वमा वृद्धिको साथै स्वदेशी उद्योगहरूको संरक्षण हुन जान्छ । यसको लागि राजस्व अनुसन्धान विभागलाई जनशक्ति एवं साधन श्रोतको अभाव हुन नदिई सशक्त र प्रभावकारी रुपले परिचालन गरिनु पर्दछ । सिमावर्ती भन्सार कार्यालयहरूमा पटके रुपमा खटाइने सशस्त्र प्रहरीको सट्टा अर्थ मन्त्रालयको मातहतमा रहने गरी स्थायी प्रकृतिको राजस्व प्रहरीको व्यवस्था आगामी आ.ब.बाट लागू गरीनु पर्ने ।
- राजस्व प्रशासनलाई स्वच्छ राख्न र कर्मचारीहरूलाई उत्प्रेरणाको लागि दण्ड पुरस्कारको व्यवस्थालाई प्रभावकारी रुपले कार्यान्वयन गर्ने र कर्मचारीहरूले सम्पादन गरेको कामको आधारमा प्रोत्साहन भत्ता दिने व्यवस्था राजस्वका सवै कार्यालयहरूमा लागू गरिनु पर्ने ।
- भन्सार प्रशासन र कर प्रशासनमा काम गर्ने कर्मचारीहरूको विषयगत अनुभवले पेशागत ज्ञान अभिवृद्धि गर्दछ । कर प्रशासनमा काम गरिरहेको व्यक्तिलाई एकैपटक भन्सार कार्यालयमा र भन्सार कार्यालयमा कार्यरत कर्मचारीहरूलाई एकैपटक कर कार्यालयहरूमा सरुवा गर्दा तिनीहरूबाट सम्पादन हुने काममा दक्षता नहुनु स्वभाविक हो । त्यसैगरी नीतिगत तहमा बस्ने पदाधिकारीहरू पनि आ-आफ्नो विषयवस्तुमा दक्ष भएमात्र मातहत निकायको प्रशासन एवं नीति निर्माण प्रभावकारी हुन्छ । तसर्थ भन्सार एवं कर प्रशासनमा कार्यरत विभागीय प्रमुखसम्मलाई विषयगत ज्ञानको आधारमा सोही विभाग अन्तर्गत राख्न सकिने गरी नीति निर्माण हुन र केन्द्रीय स्तरमा समग्र प्रशासनको लागि Revenue Board को गठन गर्नु जरुरी देखिन्छ । यस्तो Board ले राजस्व प्रशासन सम्बन्धी नीति निर्माण, कार्यान्वयन तथा अनुगमनको व्यवस्थाको साथै राजस्व प्रशासन अन्तर्गतका कर्मचारीहरूको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, दण्ड एवं पुरस्कारको कार्य गर्न सक्ने हुनु उपयुक्त देखिन्छ । यसो भएमा मात्र राजस्व प्रशासनमा व्यवसायिकताको विकास र राजस्व प्रशासनलाई स्वच्छ एवं पारदर्शी बनाउन सकिने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

१४. **<u>राजश्व परामर्श समिति, २०६७ अशोज</u>** :

- सीमावर्ती भन्सार कार्यालयहरूमा पटके रूपमा खटाइने सशस्त्र प्रहरीको सट्टा भन्सार विभाग/भन्सार कार्यालय मातहतमा महानिर्देशकको आदेशमा चल्ने, रहने गरी स्थायी प्रकृतिको भन्सार प्रहरीको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- भन्सार प्रशासनमा कर्मचारीहरूले सम्पादन गरेको कामको आधारमा प्रोत्साहन भत्ता दिने हालको व्यवस्थाको सकारात्मक असर देखिएकोले यस व्यवस्थालाई निरन्तरता दिईनु पर्ने । यो व्यवस्था भन्सार विभागमा पनि लागू हुनुपर्ने ।

१५. **<u>राजश्व परामर्श समिति, २०६८ आषाढ</u>** :

- सीमावर्ती भन्सार कार्यालयहरूमा पटके रूपमा खटाइने व्यवस्थाको सट्टा महानिर्देशकको मातहत र आदेशमा परिचालन हुने गरी स्थायी प्रकृतिको छुट्टै भन्सार प्रहरीको व्यवस्था हुनुपर्ने ।
- भन्सार विभाग, अन्तर्गत कार्यालय र छोटी भन्सारहरू समेतको संगठन पुन संरचनाका लागि O&M कार्य सम्पन्न गरी नयाँ संगठनात्मक व्यवस्था लागू गर्नुपर्ने ।
- भन्सार विभाग र अन्तरगतको संगठनलाई अधिकृतमूलक बनाउने गरी पुन संरचना गर्ने ।
- राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रलाई Revenue Academy को रुपमा तालिम र अनुसन्धानको कार्यमा विशिष्टीकरण गर्ने र उपत्यका वाहिर लैजाने ।
- राजस्व अनुसन्धान तथा सम्पत्ति सुद्धिकरण अनुसन्धानलाई छुट्टा छुट्टै विभाग वनाउने ।
- ऋण व्यवस्थापनको कामका लागि छरितो र चुस्त संरचना भएको एउटा छुट्टै ऋण व्यवस्थापन विभाग खडा गर्ने ।
- सानो र छरितो अन्तःशुल्क विभाग खडा गर्न अध्ययन गर्ने ।
- हालको नेपाल प्रशासन सेवा अन्तर्गत राजस्व समूह र लेखा समूह सम्वन्धी अवधारणा अन्त्य गरी छुट्टै सार्वजनिक वित्त सेवा गठन गर्ने र यस सेवा अन्तर्गत देहाय वमोजिम ४ वटा समूह राख्ने :

  १. भन्सार समूह

  २. कर समूह (Inland Revenue)

  ३. वित्तीय व्यवस्थापन समूह

  ४. आन्तरिक लेखा परीक्षण समूह

प्रत्येक समूहमा राजपत्रांकित द्वितीय श्रेणीसम्मका पदहरूलाई समूहीकृत गर्ने र रा.प. प्रथम श्रेणी सम्मका पदहरूलाई सेवा भित्र आवद्ध गर्ने ।

- राजस्व अनुसन्धान र सम्पत्ति सुद्धीकरण अपराध हेर्ने छुट्टा छुट्टै २ वटा विभाग कायम गर्ने ।
- छुट्टै स्वायत्त प्रकृतिको केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन गरी काम अगाडी बढाउनु पर्ने ।
- मन्त्रालयको O&M Survey लाई स्वीकृतिको लागि मं.प.मा पेश गरी स्वीकृत तत्काल गराउनु पर्ने ।
- विश्व व्यापार संगठनमा प्रतिवद्धता जनाए अनुसार हालसम्म पनि छुट्टै बौद्धिक सम्पत्ति विभाग स्थापना हुन नसकेकोले तत्काल छुट्टै बौद्धिक सम्पत्ति सम्वन्धी विभागको स्थापना हुनुपर्ने ।

१६. **राजश्व परामर्श समिति, २०६९ आषाढ :**

- विद्यमान निकासी/पैठारी (नियन्त्रण) ऐन, २०१३ खारेज गरी सोको सट्टा अन्तर ाष्ट्रिय व्यापारलाई सहज तथा सुरक्षित बनाइ वैध व्यापारलाई प्रोत्साहित गर्ने आधार एवं निकासी पैठारी व्यापार सम्बन्धी विस्तृत व्यवस्था सहितको समयानुकुल नयाँ ऐन तर्जुमा गरी लागू गर्नुपर्ने ।
- भन्सार प्रशासनलाई चुस्त, दुरुस्त एवं अधिकृतमूखी वनाउने, अनावश्यक कार्यालय एवं दरवन्दी हटाई पुनर्संरचना गर्न अति आवश्यक भएकोले O&M सर्भे गराई सांगठनिक पुनर्संरचना गरिनु पर्ने ।
- भन्सार विभागको महानिर्देशकको मातहत तथा आदेशमा परिचालन हुने स्थायी प्रकृतिको भन्सार प्रहरीको व्यवस्था गरिनु पर्दछ । यस्तो प्रहरीहरू भन्सार विभागदेखि कार्यालयसम्म रहने व्यवस्था गरिनु पर्ने ।
- भन्सार कार्यालयहरूमा कार्यरत कर्मचारीहरूले सम्पादन गरेको व्यक्तिगत कामको मूल्याङ्कनको आधारमा प्रोत्साहन भत्ता दिने र यसैलाई कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कनको आधार बनाउनु पर्दछ । सामुहिक कार्यसम्पादनको मूल्याङ्कनको आधारमा प्रोत्साहन भत्ता दिइनु नहुने ।
- मूल्य अभिबृद्धि करको दरमा बहुदर प्रणालीको माग उद्योग व्यवसायीले विगतदेखि गर्दै आएको र यसअघि अध्ययन समेत भैसकेकोले सो अध्ययन प्रतिवेदन कार्यान्वयन गर्न सरकारले ध्यान दिनुपर्ने ।
- सम्पत्ति सुद्धीकरण बिभागलाई आयोगस्तरको बनाउने वा बिशिष्ट श्रेणीको अधिकृतको नेतृत्वमा कार्य संचालन गर्ने ।

- राजस्व चुहावटको क्षेत्र र वस्तु पहिचान गरी सो वस्तु चोरी पैठारी हुने कारण वारे नीजि क्षेत्रको सहभागितामा अध्ययन टोली गठन गरी अध्ययन गराइनु पर्ने ।
- राजस्व अनुसन्धान क्षेत्रीय कार्यालयहरूलाई आफ्नो कार्यक्षेत्र अन्तर्गतको विदेशी विनिमय सम्बन्धी मुद्दाको अनुसन्धान, तहकिकात र मुद्दा चलाउने अधिकार दिनुपर्ने ।
- राजस्व अनुसन्धान विभाग मातहत रहने गरी आफ्नै सुरक्षा बलको व्यवस्था हुनुपर्ने ।

१७. <u>**राजश्व परामर्श समिति, २०७० आषाढ**</u> :

- आर्थिक ऐनवाट समय समयमा मूल्य अभिवृद्धि कर छुट दिने प्रचलन अन्त्य गर्ने ।
- इटहरी, पथलैया, चितवन, काठमाडौं, बुटवल, नेपालगञ्ज गरी बिभिन्न छ स्थानमा आन्तरिक राजस्व बिभाग अन्तर्गत अन्तःशुल्क कार्यालय स्थापना गरिनुपर्ने ।
- राजस्व समूह भित्रै पनि छुट्टा छुट्टै विशिष्ट शीपको आवस्यकता देखिएकोले उपसमूह (भन्सार उपसमूह र राजस्व उपसमूह) गठन गर्ने ।
- विभागको पुनर्संरचना गरी आन्तरिक राजस्व कार्यालय नभएका जिल्लाहरूका २००० भन्दा बढी करदाताहरू भएका स्थानमा थप करदाता सेवा कार्यालय स्थापना गर्ने तथा काठमाडौं उपत्यकामा मध्यम स्तरीय करदाताहरूका निमित्त MLTO स्थापना गरिनुपर्ने ।
- एकल मू.अ.कर दरले सवै खाले वस्तुहरूमा व्यवहारिक रुपमा लागु गर्न कठीनाई भएको सर्वत्र अनुभव गरिएको परिप्रेक्षमा वस्तु अनुसार मू.अ.करलाई वहुल दरमा लागु गरिनु उपगुक्त हुने ।

१८. <u>**राजश्व परामर्श समिति, २०७१ आषाढ**</u> :

- कर प्रणाली सुधारको लागि उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग गठन गर्नुपर्ने ।
- राजस्व न्यायाधिकरण ऐन र नियमावलीलाई समसामयिक बनाउन नयाँ ऐन र नियमावली तर्जुमा गरी न्यायाधिकरणको विद्यमान संरचनामा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- मुलुक संघीय संरचना तर्फ अग्रसर भइसकेको सन्दर्भमा वित्तीय हस्तान्तरण ईकाइ जस्ता संरचनाहरूको आवस्यकता एवं सोको स्वरुपका वारेमा स्वतन्त्र विज्ञहरूको संलग्नतामा अध्ययन टोली गठन गरी कार्य अगाडी वढाउनु पर्ने । मू.अ.कर छुटको सीमा (Threshold) मा समसामयिक रुपमा पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।

- कर बक्यौताको समस्या समाधानको लागि मिन्हा तथा फछ्र्यौट गर्न सक्ने अधिकार सहितको स्थायी संयन्त्रको व्यवस्था गर्नुपर्ने ।
- केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन गर्ने व्यवस्था कार्यान्वयन गर्नुपर्ने वा राजस्व समूहलाई छुट्टै सेवाको रुपमा रुपान्तरण गर्नुपर्ने ।
- अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व प्रशासन तालीम केन्द्र र राजस्व अनुसन्धान विभाग तथा ती विभाग अन्तर्गतका कार्यालयहरूलाई समयानुकूल पुनः संरचना गर्न संगठन तथा व्यवस्थापन (O&M) सर्वेक्षण गर्नुपर्ने ।
- आन्तरिक राजस्व विभागको पुनर्संरचनाको लागि IMF समेतले अध्ययन गरी प्रतिवेदन दिएको आधारमा विभागको सुदृढीकरण गरी विभागीय प्रमुखको पद स्तरोन्नती गर्नुपर्ने ।
- मध्यम स्तरीय करदाता कार्यालय स्थापना तथा थप आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरू र करदाता सेवा कार्यालयहरू विस्तार गर्नुपर्ने ।
- करदाता सेवा कार्यालयहरूको पुनर्संरचना गरी तिनीहरूको भूमिका पुनरावलोकन गर्नुपर्ने ।
- कर प्रशिक्षण प्रतिष्ठान (Tax Academy) को स्थापना गर्नुपर्ने ।
- राजस्व अनुसन्धान विभाग र सम्पत्ति शुद्धीकरण अनुसन्धान विभागलाई कार्यमूलक र व्यवसायिक संगठनको रुपमा विकास गरी कार्य सम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन प्रणाली लागू गर्नुपर्ने ।

राजस्व संगठन वारे
विगतका वजेट वक्तव्यहरूको संक्षिप्त विवरण

१. आ.व.२०६०।०६१

- कर छल्ने कार्यलाई दुरुत्साहन गर्न निश्चित परिसूचकका आधारमा त्यस्ता करदातालाई निगरानी सूचीमा राखिनेछ। निगरानी सूचीभित्र परेका करदाताहरूको अनुसन्धानात्मक कर परीक्षण, आकस्मिक खानतलासी, सम्पत्ति छानवीन, न्यून विजकीकरण गरी विक्री गरेको वस्तुको खरिद गर्ने/गराउने जस्ता कार्यहरू गर्न आन्तरिक राजस्व विभागमा राजस्व सुदृढीकरण कार्यक्रम अन्तर्गत विशेष कार्यदल (Enforcement Task Force) खडा गरिनेछ ।

२. आ.व.२०६१/०६२

- भन्सार प्रशासनको संगठन सुदृढीकरण गर्न छरिएर रहेका छोटी भन्सार कार्यालयहरूमा यातायातको सुगमता, वजारको पहुँच, सीमावर्ती क्षेत्रका भन्सार नाका समेतको अध्ययन गरी पुनः संरचना गरिनेछ ।

३. आ.व.२०६२/०६३

- अन्तःशुल्क प्रशासनलाई अझ बढी सुदृढ एवं प्रभावकारी बनाउने व्यवस्था गर्न अन्तःशुल्क विभागको गठन गरिनेछ ।
- राजस्व चुहावट रोकथाम एवं निगरानी गर्न नेपाल प्रहरी, सशस्त्र प्रहरी बल र राष्ट्रिय अनुसन्धान विभाग समेतलाई सम्मिलित गराई अर्थ मन्त्रालयमा एउटा विशेष ईकाइको स्थापना गरिनेछ ।

४. आ.व.२०६३/०६४

- आ.व.२०६१/०६२ अगाडीसम्मका विभिन्न कर कार्यालयहरू तथा आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूबाट निर्धारण भई असुल उपर हुन नसकेका कर राजस्व र सोही अवधिका अन्य सरकारी वाँकी बक्यौता रकम समेत असुल उपर गर्ने प्रयोजनको लागि एक अधिकार सम्पन्न उच्चस्तरीय बक्यौता फछ्र्यौट आयोग गठन गरिनेछ । आ.व. २०६१/०६२ सम्म विवरण पेश भइ विवादित रहेका विवरण तथा कर फछ्र्यौट हुन नसकेका विवरणहरूको कर फछ्र्यौट गर्नका लागि कर फछ्र्यौट समिति गठन गरिनेछ ।

- राजस्व चुहावटका क्षेत्रहरूको पहिचान गरी प्रभावकारी नियन्त्रण व्यवस्था कायम गर्न जोखिम व्यवस्थापन पद्धतिको विकासमा जोड दिइनेछ । साथै, राजस्व अनुसन्धान विभागको अनुसन्धान क्षमतामा विकास गरिनेछ। मन्त्रालयमा स्थापित अनुगमन ईकाइलाई अधिकार सम्पन्न गरी राजस्व चुहावट नियन्त्रण कार्यमा सशक्त बनाइनेछ।
- राजस्व प्रशासनमा कार्यरत जनशक्तिको कार्य उत्प्रेरणामा अभिवृद्धि गर्न छानिएका केही कार्यालयहरूमा परीक्षणको रुपमा कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन पद्धति लागू गर्ने व्यवस्था मिलाइएको छ।
- राजस्व परामर्श समितिको वर्तमान संरचनालाई पुनर्गठन गरी यसको प्रभावकारितामा वृद्धि गरिनेछ । राजस्व कार्यालयहरूको संस्थागत क्षमता र व्यवसायिक दक्षतामा अभिवृद्धि गर्न आधारभूत सेवा तथा मानव संशाधन विकासमा जोड दिइने छ।
- अन्तःशुल्क प्रशासनलाई अझ बढी सुदृढ एवं प्रभावकारी बनाउन वर्तमान संगठनात्मक संरचनालाई पुनरावलोकन गरी सुधार गरिनेछ।

५. <u>आ.व.२०६५।०६६</u>

- केन्द्रीय सरकार र स्थानीय सरकारले उठाउन पाउने राजस्वको सीमाङ्कन (Demarcation) गर्न एउटा कार्यदल गठन गरी कार्यप्रारम्भ गरिनेछ।
- कालो धनलाई सेतो बनाउन अपनाउने अवैध उपायहरूको नियन्त्रण गरी कानुन अनुसार कारवाही गर्न यसै आर्थिक वर्षभित्र मुद्रा शुद्धीकरण नियन्त्रण विभागको स्थापना गरिनेछ।
- आम नेपालीले आफ्नो सम्पत्तिको विवरण राज्यलाई सूचित गरी सम्मानित जीवन व्यतित गर्न आम नागरिकलाई उत्प्रेरित गर्ने ध्येयले सम्पत्ति कर ऐन, २०४७ लाई समय सापेक्ष, व्यवहारिक र कार्यान्वयनयोग्य तुल्याई यसै आर्थिक वर्षभित्र लागु गरिनेछ। यसका लागि विज्ञहरू सम्मिलित एउटा आयोग गठन गरिनेछ।
- न्यून गुणस्तरको विदेशी मालवस्तुको आयातको चापलाई स्वदेशी उद्योगको संरक्षण गर्न यसै आर्थिक वर्षभित्र एन्टि डम्पीङ्ग (Anti-dumping) सम्वन्धी विधेयक तर्जुमा गरी सम्मानीत व्यवस्थापिका संसद समक्ष पेश गरिनेछ।
- भन्सार जाँचपास पश्चातको परीक्षण (PCA) लाई प्रभावकारी बनाइनेछ। यसका लागि आ.रा.वि. र भन्सार विभागले समन्वयात्मक रुपमा संयुक्त परीक्षण प्रणाली (Joint Audit System) को अवलम्वन गरिनेछ।

- आगामी ६ महिनाभित्र वीरगन्ज, भैरहवा, विराटनगर, मेची भन्सार कार्यालयहरूको वाटो गरी पैठारी हुने सामानहरू भन्सार कार्यालयबाट सिलवन्दी कन्टेनरमा मात्र ढुवानी गर्न पाउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।
- राजस्व नीति, राजस्व प्रशासन, राजस्व सम्बन्धी ऐन नियम लगायतका विषयमा स्थायी रुपमा निरन्तर अध्ययन, अनुसन्धान गरी अल्पकालीन, मध्यकालीन एवं दीर्घकालीन सोच अनुरुप राजस्व नीति निर्धारण र राजस्व प्रशासनलाई संचालन गर्न यसै आ.व. भित्र एउटा अधिकार सम्पन्न स्थायी केन्द्रीय राजस्व बोर्ड (Central Revenue Board) को स्थापना गरिनेछ ।
- राजस्व प्रशासनलाई सक्षम र प्रभावकारी वनाउन देशको श्रम वजार एवं निजामती सेवाको अन्य समूहवाट समेत प्रतिस्पर्धात्मक रुपमा दक्ष एवं उच्च गुणस्तरयुक्त जनशक्तिलाई राजस्व समूहमा प्रवेश गराउने र कार्यसम्पादनको आधारमा राजस्व समूहका कर्मचारीलाई नेपाल प्रशासन सेवाका अन्य समूहमा सरुवा गर्ने व्यवस्था मिलाइने छ ।
- राजस्व प्रशासनमा काम गर्ने अधिकारी र कर्मचारीहरूको पारिश्रमिक र सुविधाहरूमा अलग्गै व्यवस्था लागू गर्ने सम्वन्धमा अध्ययन अनुसन्धान गरिनेछ ।
- आन्तरिक राजस्व विभागको विद्यमान संरचनामा परिवर्तन गरी कार्य सम्पादनको दृष्टिकोणले छरितो बनाइने छ । कार्यवोझको अनुपातमा थप आ.रा. कार्यालयहरूको स्थापना गर्दै लगिनेछ । यस क्रममा पहिलो चरणमा काठमाडौं उपत्यकाभित्र आन्तरिक राजस्व कार्यालयहरूको संख्या वृद्धि गरिनेछ । सोको लागि राजस्व प्रशासन संगठनात्मक संरचना सुधार सुझाव कार्यदल, २०६३ को प्रतिवेदन समेतलाई आधार लिइनेछ ।
- भन्सार विभाग र अन्तर्गत कार्यालयहरूको संगठनात्मक संरचना पुनरावलोकन गरिनेछ । भन्सार प्रशासनलाई क्रमशः अधिकृतमूलक (Officer oriented) वनाइनेछ । त्यस्तै हाल विद्यमान छोटी भन्सार कार्यालयहरूको पुनर्संरचना तथा पुनर्स्थापना सम्वन्धी कार्य शीघ्र अगाडि बढाइनेछ ।

६. <u>आ.व.२०६६।०६७</u>

- High Sea Sale को सम्भाव्यता वारे अध्ययन गर्न निजी क्षेत्रको समेत संलग्नतामा कार्यदल गठन गरिनेछ ।
- आर्थिक गतिविधिको विकास एवं विस्तार, करदाताको पहुँच र कार्यवोझको अनुपातलाई ध्यानमा राखी आन्तरिक राजस्व विभाग र कार्यालयको संरचनामा

समयानुकूल परिवर्तन गरिनेछ। यस क्रममा काठमाडौं उपत्यका, धनकुटा, सुर्खेत, वाग्लुङ्ग र जुम्ला जिल्लामा करदाता सेवा केन्द्रहरू र वुटवलमा आन्तरिक राजस्व कार्यालय स्थापना गरिनेछ।

- राजस्व नीति, राजस्व प्रशासन, राजस्व सम्वन्धी ऐन नियम लगायतका विषयमा स्थायी रुपमा निरन्तर अनुसन्धान गरी अल्पकालीन, मध्यकालीन एवम् दीर्घकालीन सोच अनुरुप राजस्व नीति निर्धारण र राजस्व प्रशासनलाई संचालन गर्न यसै आ.व.भित्र एक उच्चस्तरीय स्थायी केन्द्रीय राजस्व बोर्डको स्थापना गरिनेछ।
- सबै भन्सार कार्यालयहरूको भौतिक सुविधामा विस्तार गरिनेछ । भन्सार कार्यालयहरूलाई अधिकृतमूलक वनाइनुका साथै केही भन्सार कार्यालयहरूको स्तर वृद्धि गरी संगठन पुनर्संरचना गरिने कार्य यसवर्ष पूरा गरिनेछ। साथै सीमा क्षेत्रबाट हुने अवैध मालसामान ओसार पसार नियन्त्रण गर्न भन्सार विभाग अन्तर्गत भन्सार प्रहरीको व्यवस्था गरिनेछ।
- भन्सार जाँचपास परीक्षण कार्यालय (Post Clearance Audit Office) को स्थापना गरी आगामी तीन महिना भित्र कार्य संचालन गरिनेछ।
- राजस्व अनुसन्धान विभागको विद्यमान संरचनामा पुनरावलोकन गरिनुका साथै थानकोट, वर्दिवास र अत्तरियामा थप इकाई कार्यालयहरू तत्काल स्थापना गरिनेछ। राजस्व चुहावट नियन्त्रणका लागि छुट्टै राजस्व प्रहरीको व्यवस्था गरी आकस्मिक एवम् द्रुत गस्तीको परिचालनद्वारा राजस्व चुहावट गर्ने कार्यलाई कडाइका साथ नियन्त्रण गरिनेछ।
- अन्तःशुल्क प्रशासनलाई अझ बढी सुदृढ, सक्षम र प्रभावकारी बनाउन यसका नीतिगत, संगठनात्मक तथा प्रशासनिक प्रक्रियाको अध्ययन गरी सुझाव पेश गर्न आगामी आ.व.मा एक कार्यदल गठन गरिने छ। साथै, कार्यदलको प्रतिवेदनलाई कार्यान्वयनमा ल्याउन पहल गरिनेछ।
- मूल्य अभिवृद्धि करका सम्वन्धमा उद्यमी र व्यवसायी समुदायबाट व्यक्त भावनालाई उच्च महत्व दिंदै यसलाई वैज्ञानिक र व्यवहारिक तुल्याउन अध्ययन गरिनेछ।
- आन्तरिक राजस्व कार्यालय नभएका जिल्लाहरूमा करदाता दर्ता, स्थायी लेखा नम्वर वितरण, कर संकलन र करदाता सेवा सम्वन्धी कार्यका लागि कोष तथा लेखा नियन्त्रक कार्यालयमा करदाता सेवा ईकाइ स्थापना गरिनेछ। यस्तो ईकाइमा काम गर्न तोकिएका कर्मचारीलाई कार्यसम्पादनमा आधारित प्रोत्साहन भत्ता समेत दिने व्यवस्था मिलाइएको छ । यस व्यवस्थाबाट दुर्गम पहाडी जिल्लाका साना व्यवसायीलाई दर्ता भई कर भुक्तानी गर्न सहज हुने अनुमान छ।

७. आ.व.२०६७।०६८

- राजस्व प्रशासनको वर्तमान संगठनात्मक संरचना र कार्य प्रणालीलाई समयानुकूल परिमार्जन गरी स्वच्छ, पारदर्शी, व्यवसायिक र करदाता मैत्री राजस्व प्रशासनको विकास गर्ने ।
- राजस्व प्रशासनलाई स्वायत्त र प्रभावकारी वनाउन केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन सम्वन्धी विधेयक व्यवस्थापिका संसद समक्ष पेश गरिनेछ ।
- सम्पत्ति सुद्धीकरण निवारण गर्ने कार्यलाई प्रभावकारी रुपमा कार्यान्वयन गर्न नेपाल राष्ट्र बैङ्कमा रहेको वित्तीय सूचना ईकाइसंग कार्यमूलक सम्वन्ध कायम गरी यस सम्वन्धी अनुसन्धान तथा तहकिकातलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । यसैगरी राजस्व अनुसन्धान विभागलाई "राजस्व तथा सम्पत्ति सुद्धीकरण अनुसन्धान विभाग" को रुपमा पुनर्संरचना गरी श्रोत र साधनले सम्पन्न गरिनेछ ।

८. आ.व.२०६८।०६९

- राजस्व प्रशासनको वर्तमान संगठनात्मक संरचना र कार्य प्रणालीलाई समयानुकूल परिमार्जन गरी स्वच्छ, पारदर्शी, व्यवसायिक र करदाता मैत्री राजस्व प्रशासनको विकास गर्ने ।
- राजस्व प्रशासनलाई स्वायत्त र प्रभावकारी बनाउन केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन गरिनेछ।
- करदाता सेवालाई थप विस्तार गरी प्रभावकारी बनाउन आगामी वर्षमा काठमाडौं उपत्यका वाहिर थप १३ वटा करदाता सेवा कार्यालय स्थापना गरी संचालनमा ल्याइनेछ ।
- अन्तःशुल्क राजस्वको योगदानलाई दृष्टिगत गरी यसको छुट्टै संगठनात्मक संरचना मार्फत प्रशासन गरी राजस्व संकलनमा अभिवृद्धि गर्न यस आ.व.मा छुट्टै अन्तःशुल्क विभाग स्थापना गरिने छ ।
- छुट्टै राजस्व प्रहरीको व्यवस्था नभएसम्म राजस्व अनुसन्धान तथा भन्सार कार्यालयहरूको सुरक्षा र चोरी पैठारी/निकासी नियन्त्रण गर्न आवधिक रुपमा खटाइने सशस्त्र प्रहरी बलको सट्टा भन्सार विभाग तथा राजस्व अनुसन्धान विभागको नियन्त्रण र निर्देशनमा रहने गरी सशस्त्र प्ररी बल खटाइनेछ ।

९. आ.व.२०७०।०७१

- मू.अ.कर लागू भएको पन्ध्र बर्ष पूरा भइसकेको र नयाँ आयकर ऐन तथा अन्तःशुल्क ऐन लागू भएको बाह्र बर्ष पुग्न लागेको सन्दर्भमा कर प्रणालीमा समग

सापेक्ष सुधारका लागि अध्ययन तथा विश्लेषण गर्न विज्ञसहितको एक उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन सुझाव आयोग गठन गरिनेछ ।

- सीमा क्षेत्रबाट हुने चोरी निकासी पैठारी, राजस्व चुहावट तथा अवैध मालवस्तुको ओसारपसार नियन्त्रण गर्न अन्तर विभागीय समन्वय कायम गरी अभियानकै रुपमा कार्यक्रमहरू अगाडि बढाइने छ । साथै भन्सार कार्यालयका प्रमुखको निर्देशन र जिम्मेवारीमा भन्सार राजस्व गस्ती परिचालन हुने व्यवस्थालाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।
- भन्सार विन्दूबाट जाँचपास भएका सामानहरूलाई विभिन्न ठाउँमा चेक जाँच गर्ने कार्यबाट व्यवसायिक लागत बढ्न जाने भएकोले जोखिममा आधारित चेक जाँच एवं अनुसन्धान प्रणालीको अवलम्वन गरिनेछ । यसै सिलसिलामा राजस्व अनुसन्धान विभाग अन्तर्गत हाल कायम रहेको थानकोट र धुलिखेल चेकपोष्टहरू आजैका मितिदेखि खारेज हुने व्यवस्था मिलाइएको छ । ती चेकपोष्टहरू खारेज भएपछि राजस्व अनुसन्धान विभागबाट राजस्व चुहावट नियन्त्रणका लागि सूचना प्रविधिमा आधारित सघन गस्ती संचालन गरिनेछ । काठमाडौं उपत्यकाभित्रको आर्थिक गतिविधिको अनुगमन गरी चुहावट नियन्त्रण गर्न चालु आ.व. भित्र नै राजस्व अनुसन्धान विभाग अन्तर्गत छुट्टै संरचना तयार गरिनेछ ।
- आन्तरिक राजस्व परिचालनमा गैह्रकर राजस्वको योगदान वृद्धि गर्न गैह्रकरका नयां श्रोतहरूको परिचालन, सरकारी सम्पत्तिको उपयोग, वस्तु तथा सेवाको मूल्य पुनरावलोकन र गैह्रकर राजस्व संकलनको संस्थागत जिम्मेवारी समेतको अध्ययन गरी सुझाव दिन गैह्रकर राजस्व प्रणाली सुधार कार्यदल गठन गरिनेछ ।

१०. <u>आ.व.२०७१।०७२</u>

- राजस्व प्रशासनमा थप विशिष्टिकरण गर्न संरचनात्मक सुधार गर्ने ।
- उच्चस्तरीय कर प्रणाली पुनरावलोकन आयोग गठन गरिनेछ ।
- राजस्व प्रशासन तालिम केन्द्रको भौतिक पूर्वाधार र संरचनात्मक सुधार गरी यसलाई अध्ययन, अनुसन्धान र अभिलेख केन्द्रको रुपमा पनि विकास गरिनेछ ।

अनुसूची-३

केही मुलुकका केन्द्रीय राजस्व संगठनहरूको संक्षिप्त विवरण र केही अन्तर्राष्ट्रिय अध्ययनहरूको संक्षेपमा निचोड

१. **भारतः** भारतमा केन्द्रीय राजस्व बोर्ड ऐन, १९६३ अन्तर्गत दुइ वटा बोर्डहरू : केन्द्रीय प्रत्यक्ष कर बोर्ड र केन्द्रीय अन्तःशुल्क तथा भन्सार बोर्ड गठन गरिएका छन् । यी दुवै बोर्ड केन्द्रीय सरकारको नियन्त्रणमा केन्द्रीय सरकार र ऐनले दिएको अधिकार प्रयोग गरी सुम्पेको कार्यहरू गर्दछन् । यी बोर्डहरू अर्थ मन्त्रालयको राजस्व विभागका अङ्गहरू हुन् । अध्यक्ष लगायत सबै सदस्यहरू भारतीय राजस्व सेवाबाट छानिन्छन् । अध्यक्षहरू विशेष सचिव स्तरका छन् भने सबै सदस्यहरू पदेन अतिरिक्त सचिवहरू हुन् । बोर्डहरूले आफ्नो सामूहिक निर्णयबाट नीतिगत र दैनिक प्रशासन सन्चालनका लागि आवश्यक मार्गदर्शन गर्ने कार्यहरू गर्दछन् । (दाहाल र अन्य, वि.सं. २०६६) ।

भारतको राजस्व संगठन नीति र संरचनामा सुधारका लागि सुझाव गर्न हालै गठीत एक आयोग (Tax Administration Reform Commission) ले दिएको प्रतिवदेनमा दुइवटा बोर्डहरूले तत्कालै आफ्ना कार्य प्रणालीमा ऐक्यवद्धता ल्याउन प्रयास गर्न र आगामी ५ वर्षभित्र एउटै व्यवस्थापन संरचना रहेको "प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष करहरूको केन्द्रीय बोर्ड" मा एकीकरण गर्न सुझाव गरेको छ । साथै कर प्रशासनलाई बढी वित्तीय र कार्यगत स्वायत्तता प्रदान गर्न, राजस्व सचिवको पद खारेज गरी बोर्डलाई तिनको काम जिम्मा दिन, बोर्डहरूलाई नीतिगत कार्यहरूको मात्र जिम्मेवारी दिइ सबै सन्चालनस्तरका कार्यहरू निर्देशनालयहरूलाई सुम्पन, स्थानीय कार्यालयहरूलाई भौगोलिक आधारमा मात्र कार्य जिम्मेवारी नदिई कार्यगत आधारमा (जस्तै करदाता सेवा, कार्यान्वयन, लेखा परीक्षण, विवाद निरुपण, कर संकलन आदि) स्थापना गर्ने जस्ता सुझावहरू पनि यो आयोगले दिएको छ । (TARC, 2014) ।

२. **बङ्गलादेशः** बङ्गलादेशमा तहाँको अर्थ मन्त्रालयको आन्तरिक श्रोत महाशाखा अन्तर्गत राष्ट्रिय राजस्व बोर्डले प्रत्यक्ष र अप्रत्यक्ष सबै करहरूको प्रशासन गर्दछ । आन्तरिक श्रोत महाशाखाको सचिव राजस्व बोर्डको पदेन अध्यक्ष हुन्छन् । बोर्डको कार्यक्षेत्रमा आयकर, मू.अ.कर, भन्सार, अन्तःशुल्क, अन्य शुल्क, फी र दस्तुरहरूको संकलन, नीति निर्माण र कर प्रशासन पर्दछ । (दाहाल र अन्य, वि.सं २०६६) ।

३. **पाकिस्तानः** पाकिस्तानमा ऐनद्वारा सन् २००७ मा Federal Board of Revenue (संघीय राजस्व बोर्ड) को गठन भएको छ, यस अघि केन्द्रीय राजस्व बोर्ड

थियो । अर्थ मन्त्रालयका राजस्व महाशाखाका सचिव बोर्डको पदेन अध्यक्ष हुन्छन् र बोर्डमा तीनजना संचालक सदस्यहरू, तीनजना प्रशासन, कानुन र रणनीतिक योजनाका विज्ञ सदस्यहरू, तीनजना कार्यगत सदस्यहरू, तीनजना नीतिगत विषय हेर्ने सदस्यहरू र तीनजना महानिर्देशकहरू गरी जम्मा १५ जना सदस्यहरू छन् । बोर्डले वित्त नीतिको तर्जुमा र प्रशासन, संघीय करहरू लगाउने र संकलन गर्ने तथा पुनरावेदन सुन्ने अर्द्ध न्यायिक कार्य गर्ने गर्दछ । (दाहाल र अन्य, वि.सं २०६६) ।

४. **<u>सिङ्गापुर</u>:** सिङ्गापुरमा सन् १९९२ मा ऐनद्वारा स्थापित राजस्व प्राधिकरण छ जसमा अध्यक्ष र ५ देखि १० जना सम्म सदस्यहरू रहन्छन् । अध्यक्षको नियुक्ति राष्ट्रपतिले गर्छन् । प्राधिकरणले लोक सेवा आयोगसंग परामर्श गरेर र शर्तहरू तोकी प्रमुख कार्यकारी अधिकृत (Inland Revenue Commissioner) नियुक्त गर्दछ । यस प्राधिकरणले सरकारको एजेन्टको रुपमा काम गरी सरकार र प्राधिकरण बीच भएको सम्झौता बमोजिम आय कर, सम्पत्ति कर तथा अन्य कर, शुल्क र दस्तुरहरूको प्रशासन, निर्धारण, संकलन र तत्सम्वन्धी अन्य कारवाही गर्दछ। प्राधिकरणले मन्त्रीको स्वीकृति लिई प्राधिकरणका कार्यकारीहरूको नियुक्ति र सेवाका शर्तहरू, अनुशासन, सुविधा सहुलियत निर्धारण गर्दछ। ऐन अनुसार तोकिएको कार्य गर्दा प्राधिकरणले लिने शुल्क पनि मन्त्रीको स्वीकृतिमा आफैले निर्धारण गर्दछ। सिङ्गापुरमा भन्सार प्रशासनलाई सरकारी विभागको रुपमा छुट्टै राखिएको छ । (दाहाल र अन्य, वि.सं २०६६) । अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले गरेको अध्ययन अनुसार सिङ्गापुरको राजस्व प्राधिकरणलाई सम्पत्ति स्वामित्व गर्ने, ऋण लिने अधिकार रहेको, संचालनका लागि संकलित राजस्वको निश्चित अंश स्वतः प्राप्त हुने र थप प्रोत्साहन रकम पनि प्राप्त हुने, अर्थ मन्त्रालयप्रति सामान्य जवाफदेही रहने, महालेखा परीक्षक वा अन्य स्वीकृत लेखापरीक्षकद्वारा लेखा परीक्षण हुने, संचालक समितिमा नीजि क्षेत्रको पनि सहभागिता रहने, बोर्डले प्रमुख कार्यकारी अधिकृत नियुक्त गर्न पाउने जस्ता गुणहरू छन् र सबै क्षेत्रमा प्रभावकारिता अति उच्च रहेको छ । (IMF, 2006) ।

५. **<u>पेरु</u>:** पेरुमा राजस्व प्राधिकरणको रुपमा सन् १९९१ मा SUNAT (National Superintendency of Tax Administration) को स्थापना भयो । चरम आर्थिक विश्रृंखला पछि कर संकलन र कूल गार्हस्थ उत्पादनको अनुपात धेरै तल झरेपछि (सन् १९९१ को शुरुमा ५.८%) यो संस्थाको स्थापना भयो । यो संस्थाले वित्तीय र कर्मचारी प्रशासनको स्वायत्तता पायो, कर्मचारीको कार्यक्षमताको मूल्याङ्कनको आधारमा प्राधिकरणले तलव तोक्ने अधिकार पनि पायो । संगठनको समग्र आधुनिकीकरण, मू.अ.कर प्रशासनको सुदृढीकरण, कर प्रणालीको सरलीकरण, बैकिङ्ग प्रणालीलाई

कर विवरण र भुक्तानीको जिम्मेवारी सुम्पिने जस्ता सुधारका कार्यहरू SUNAT ले गऱ्यो । सन् २००५ मा कर संकलन गार्हस्थ उत्पादनको १४% पुग्यो । समग्रमा SUNAT एउटा अति सफल र प्रभावकारी राजस्व संकलनको रुपमा देखा परेको छ । (IMF, 2006) ।

६. **युगान्डा**: सन् १९९० को शुरुआतमा अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गत रहेका चारवटा विभागहरूले युगान्डामा राजस्व संकलन गर्थे । त्यतिखेर कर्मचारीको गिर्दो मनोवल र कमजोर उत्पादकत्व, कम तलव र श्रोतको कमी, भ्रष्टाचार, अप्रभावकारी कर संकलन, कमजोर व्यवस्थापन र स्वयं कर तिर्ने बानीको कमी त्यहाँको राजस्व प्रशासनका लक्षणहरू थिए । सन् १९९१ मा युगान्डा राजस्व प्राधिकरणको गठन भयो जसलाई वजेट व्यवस्थापन र कर्मचारी व्यवस्थापनमा स्वायत्तता प्रदान गरियो । संकलित राजस्वको निश्चित अंश प्राधिकरणले पाउन सक्ने भयो । तलव पनि प्राधिकरण आफैले निर्धारण गर्न सक्ने अधिकार दिइयो । आफ्ना सबै वित्तीय नीतिहरू आफैले निर्धारण गर्ने अधिकार दिइयो । अफ्रिकाको एउटा शुरुको राजस्व प्राधिकरणको रुपमा यो धेरै सफल र प्रभावकारी पनि भयो । राजस्व संकलन उल्लेख्य रुपमा बढ्यो । तर विस्तारै भ्रष्टाचार र अदक्षता लगायतका पुराना समस्याहरू दोहोरिन थाले । यसको संगठन ढाँचा खण्डित हुँदै गयो र जिम्मेवारीहरू स्पष्ट रहन सकेन । सन् २००४ मा आधुनिकीकरणको नयाँ प्रयास पछि भने सुधारहरू र सांगठनिक प्रभावकारिता देखिएको छ । (IMF, 2006) ।

७. **तान्जानिया**: तान्जानियामा सन् १९९५ मा अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व प्राधिकरण अर्थ मन्त्रीको सामान्य सुपरिवेक्षणमा रहने गरी स्थापना भयो । यसमा अध्यक्ष अर्थ मन्त्रीको सिफारिसमा राष्ट्रपतिद्वारा नियुक्त हुन्छन् भने अन्य ५ जना पदेन सदस्यहरूमा अर्थ मन्त्रालयका सचिवहरू (संघीय र जन्जिबार प्रान्तको), केन्द्रीय बैङ्कको गर्भनर, प्राधिकरणको प्रमुख आयुक्त र योजना आयोगको सचिव रहने व्यवस्था गरिएको छ । साथै अर्थ मन्त्रीले आर्थिक, व्यापारिक कानुनी तथा वित्तीय विषयसंग सम्बन्धित संस्थाहरूबाट ४ जना सदस्य नियुक्त गर्ने व्यवस्था छ । प्राधिकरणले मू.अ.कर, आयकर, भन्सार तथा अन्तःशुल्क प्रशासन हेर्दछ । संचालक समितिले प्रमुख र अरु आयुक्तहरूको नियुक्ती गर्दछ । संचालक समितिको सामान्य सुरिवेक्षणमा प्रमुख आयुक्तले दैनिक कार्य संचालन, कोष र सम्पत्तिको व्यवस्थापन तथा समग्र प्रशासनको जिम्मेवारी सम्हाल्दछ (दाहाल र अन्य, वि.सं २०६६) । सिङ्गापुरमा झैं तान्जानियामा प्राधिकरणले ऋण लिन र सम्पत्ति स्वामित्व गर्न पाउंदछ, मन्त्रीको स्वीकृतीमा कर्मचारी प्रशासन उपर स्वायत्तता रहेको छ र संसदबाट स्वीकृत सामान्य वजेटमा अतिरिक्त राजस्वको निश्चित भाग मन्त्रीको स्वीकृतिमा थपेर पाउन सक्दछ । संचालक समितिमा नीजिक्षेत्रको सहभागिता

रहेको छ । तान्जानियाको राजस्व प्राधिकरणको स्वयं मूल्याङ्कनले औषतभन्दा बढी प्रभावकारी (१० मा ७ देखि ९ अंक) देखाएको छ । (IMF, 2006) ।

८. **राजस्व प्राधिकरणहरूको प्रभाव मूल्याङ्कन** : अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषले सन् २००६ मा गरेको २९ वटा मुलुकका राजस्व प्राधिकरणहरूको प्रभाव मूल्याङ्कन र सोमा देखिएका समस्याहरूको अध्ययनले समग्रमा निम्न संकेतहरू देखाएको छ । (IMF, 2006) ।

(क) राजस्व प्राधिकरणको कुनै सर्वमान्य परिभाषा छैन ।

(ख) राजस्व प्राधिकरणहरूको गठनले राजस्व प्रशासनको कार्यक्षमतामा सुधार ल्याएको कुरा प्रमाणित वा अप्रमाणित दुवै हुन सकेको छैन ।

(ग) प्रशासनिक/सांगठनिक सुधारको दिशाको रुपमा राजस्व प्राधिकरणको गठनले योगदान गर्दछ भन्ने ठोस आधारहरू देखिएका छैनन् ।

(घ) राजस्व प्राधिकरण रहेका मुलुकहरूमा यस्तो प्राधिकरणको गठनले सुधार संभव भएको भन्ने गरिएको छ ।

(ङ) बढी वा घटी स्वायत्तताले आधुनिकीकरण र सुधार ल्याउन कार्यक्षमता बढाउंछ भन्ने ठोस उदाहरणहरू छैनन् ।

(च) मन्त्रीको भूमिका र कार्यकारी/संसदप्रतिको निजको उत्तरदायित्वसंग राजस्व प्राधिकरणको सफलता गाँसिएको छ ।

(छ) राजस्व प्राधिकरण गठनको र यसका विकल्पहरूको लागत/लाभ मूल्याङ्कन ठोस रुपमा गरिएका छैनन् ।

(ज) राजस्व प्राधिकरण गठनको विषय मूलतः मनोगत आधारमा निरोपण हुने गरेको छ ।

(झ) यसर्थ, राजस्व प्राधिकरण गठनलाई सबै समस्यामा समाधानका रुपमा हेरिनु हुन्न, यो खर्चिलो पनि छ, समय र प्रयास धेरै लाग्न सक्छ र कर प्रशासनको प्रभावकारितामा वृद्धि ल्याउने कुराको यस कार्यले प्रत्याभूति गर्दैन, भन्ने कुरा वुझ्न जरुरी छ ।

९. **राजस्व केन्द्रीय संगठन सुधारको दिशा बारे मान्यता :**

विलियम केन्डलद्वारा अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रा कोषको लागि तयार गरिएको एउटा कार्यपत्र Revenue Administration: Autonomy in Tax Administration and the Revenue Authority Model मा सरकारी संरचनाहरूमा स्वायत्तताको परिमाण (Degree) लाई निम्न अनुसार बढ्दै गएको स्वरुपमा प्रस्तुत गरिएको छ :

परम्परागत विभाग	अर्द्ध-स्वायत्त निकाय	स्वायत्त निकाय र नियामक निकायहरू	राज्यको स्वामित्वमा रहेका संस्थानहरू	नीजिकरण गरिएका क्रियाकलापहरू

(बढ्दो स्वायत्तता र घट्दो सरकारी नियन्त्रण ⟶)

राजस्व विभागहरू, राजस्व बोर्डहरू एवं राजस्व प्राधिकरणहरूको स्वायत्तता एवं सरकारी नियन्त्रणको अंशलाई पनि यसैगरी हेर्न सकिन्छ । बढी स्वायत्ततालाई राजस्व संगठनमा जनसाधन र खर्च/वजेट व्यवस्थापनमा स्वायत्तता तथा दैनिक प्रशासनमा सरकारी नियन्त्रणको न्यूनताको रुपमा पनि हेर्न सकिन्छ । राजस्व संगठनहरूलाई दिइने स्वायत्तता तथा सरकारी नियन्त्रणमा कटौतीलाई सांगठनिक सुधारद्वारा कर संकलनमा सुधार लगायत समग्र राजस्व प्रशासनको सुधारको रुपमा हेरिएको छ । यस्तो स्वायत्तताको प्रत्याभूति निम्न तरिकाले गरिन्छ :

(क) कानुनमा व्यवस्था गरेर (कर कानुन र संस्थागत/प्रशासनिक कानुनहरूमा व्यवस्था गरेर) ।

(ख) प्रतिवेदन (Reporting) गरिने सम्वन्धहरू परिभाषित गरेर (अर्थ मन्त्री वा अर्थ सचिवलाई गरिने प्रतिवेदन परिभाषित गरेर) ।

(ग) राजस्व संगठनको राजस्व सम्वन्धी कार्य सन्चालन स्तरको तर्जुमा र कार्यान्वयन गर्ने क्षमता तयार गरेर, तथा

(घ) राजस्व संगठनको संगठन ढाँचा र कार्यगत जिम्मेवारीहरूमा प्रभावकारिता ल्याएर ।

उपरोक्त कार्यहरू स्वायत्त राजस्व बोर्ड वा राजस्व प्राधिकरण गठन गरेर गर्न सकिने मान्यताहरू रहेको छ । सन् २००८ मा गरिएको एउटा OECD कर प्रशासन सर्भेक्षणले ४३ वटा मुलुकहरू (३० OECD र १३ गैह्र OECD) मध्ये २४ वटा मुलुकमा अर्द्ध-स्वायत्त निकाय (बोर्ड रहेको वा नरहेको) रहेको राजस्व संगठनहरू देखियो । यी संगठनहरूको खास गरी संगठन र योजना (Organization and Planning), वजेट व्यवस्थापन, कार्यसम्पादनको मापदण्डहरू (Performance Standards) तथा मानव संशाधनको क्षेत्रमा स्वायत्तता रहेको देखियो । (Crandall, IMF, 2010) ।

IMF ले गरेको सर्भेक्षण अनुसार राजस्व प्राधिकरणहरू प्राय: कानुनद्वारा गठीत भएका छन्, छुट्टै कानुनी अस्तित्व छ, कर निर्धारण र संकलन गर्ने तथा कर कानुन प्रशासन

र कार्यान्वयन गर्ने अधिकार राख्दछन् । अर्थ मन्त्रीलाई कर कानुनको वारे परामर्श दिन्छन् । प्रायः मुलुकहरूमा अर्थ मन्त्रीले राजस्व प्राधिकरण उपर सुपरिवेक्षणको अधिकार राख्दछन्, ७० प्रतिशत प्राधिकरणहरू नियमित निजामती सेवा भन्दा वाहिर छन्, ४० प्रतिशत प्राधिकरणहरूले अरु सरकारी निकाय झै नियमित वजेट पाउंछन्, ३० प्रतिशत प्राधिकरणहरूले लक्ष्यभन्दा बढी संकलित राजस्व रकमको प्रतिशतमा थप वजेट रकम पाउंदछन् । ७५ प्रतिशत प्राधिकरणहरूको संचालक समितिहरू छन्, जसले समग्र निगरानी (Oversight) को काम पनि गर्दछ । यस्ता संचालक समिति/बोर्डहरूमा ५ देखि १५ जनासम्म सदस्य रहेको पाइन्छ तथा यसमा सबै मुलुकहरूमा नीजि क्षेत्रको पनि प्रतिनिधित्व रहेको देखिन्छ । प्राधिकरणहरूको लेखापरीक्षण वाह्य लेखापरीक्षक र सामान्यतया महालेखा परीक्षकवाट गर्ने गरिएको पाइन्छ । सबै प्राधिकरणहरूले आयकर तथा मू.अ.करको प्रशासन गर्ने गरेका छन् र कतिपय अरु कर शुल्कहरूको प्रशासन पनि गर्दछन् । धेरै प्राधिकरणहरूले भन्सार प्रशासन पनि गर्दछन् । यस अध्ययन प्रतिवेदनका अनुसार राजस्व प्राधिकरणको संरचना निर्माण गर्दा मुख्यतया निम्न कुराहरूमा ध्यान पुऱ्याउनु पर्दछ :

(क) **स्वायत्तताको परिमाण :** कानुनी स्वरुप र स्तर, आर्थिक श्रोत (खर्च) व्यवस्थापन, वजेट लचकता, वित्तीय नीतिहरू, जनसाधन व्यवस्थापन र कार्य संचालनमा स्वायत्तता ।

(ख) **प्रशासनकि संरचना :** अर्थ मन्त्रीको भूमिका, बोर्ड (संचालक समितिको भूमिका, प्रमुख कार्यकारी अधिकृतको भूमिका) ।

(ग) **जिम्मेवारी :** सरकार र संसदलाई प्रतिवेदन गर्ने, जवाफदेही हुने, वाह्य लेखापरीक्षण ।

(घ) **कार्यक्षेत्र :** कुन कुन करहरूको प्रशासन गर्ने, कुन कुन निकायहरू प्राधिकरण मातहत रहने (Crandall, IMF, 2010) ।

१०. अड-हेल्ज जेल्डस्टाड र मिक मूरले अध्ययन गरेको सन् २००९ को एक अध्ययनले सव-सहारन अफ्रिकाका कतिपय देशहरूले अर्द्ध-स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणहरू गठन गरेको मुख्य कारण केन्द्रीय सरकारहरूको राजस्व संकलनमा वृद्धि ल्याउन र सो प्राप्त रकमवाट सरकारलाई वलियो बनाउनु रहेको वताएको छ । सर्सर्ती हेर्दा केन्द्रीय सरकारको पकड कमजोर हुने गरी र अर्थ मन्त्रालयको प्रत्यक्ष नियन्त्रणबाट मुक्त रहने गरी वजेट र कर्मचारी व्यवस्थापन (तलव तोक्ने स्वायत्तता सहित) को अधिकार राजस्व प्राधिकरणहरूलाई दिइए पनि यी सुधारहरूको मुख्य लक्ष्य राजस्व संकलनमा उल्लेख्य वृद्धि ल्याउनु रहेको पाईएको छ । तर अध्ययनले राजस्व संकलनमा खासै वृद्धि आउन

नसकेको, बरु, कर निर्धारण र संकलन प्रकृयामा सुधार र आधुनिकीकरण भएको तथा कर संकलनको कार्य नीजिकरण हुनबाट जोगिएको देखिएको यो अध्ययनले बताउंछ। (जेल्डस्टाड र मूर, सन् २००९)। यो अध्ययनले सन् १९८५ देखि सन् २००५ का बीचमा यो क्षेत्रमा १४ मुलुकहरूमा यस्तो राजस्व प्राधिकरण स्थापना भएको विवरण दिइएको छ, ती हुन : घाना (१९८५), युगान्डा (१९९१), जाम्विया (१९९४), केन्या (१९९५), मालावी (१९९५), तान्जानिया (१९९६), दक्षिण अफ्रिका (१९९७), रुआन्डा (१९९८), जिम्वाव्वे (२००१), इथियोपिया (२००२), सियरा लियोन (२००२), लेसोथो (२००३), द गाम्विया (२००५) र मरिसस (२००५)। यी सबै मुलुकहरूमा छरिएर रहेका कर प्रशासनका ईकाइहरू एकीकृत गरी प्रत्यक्ष सरकारी नियन्त्रणबाट वाहिर राखी एउटै अर्द्ध-स्वायत्त निकायलाई संचालनार्थ सुम्पिएको थियो।

११. अन्तर्राष्ट्रिय मुद्राकोष (IMF) ले सन् २०११ मा प्रकाशन गरेको Revenue Administration Reforms in Anglophone Africa Since the Early 1990's नामक अध्ययन प्रतिवेदनले १९ मध्ये १६ वटा अंग्रेजी भाषी अफ्रिकी मुलुकहरूले राजस्व प्रशासनमा सुधार ल्याउन राजस्व प्राधिकरणहरू स्थापना गरेपनि जनशक्तिको सीमित क्षमता र भ्रष्टाचारका मुद्दा अझै टड्कारो रहेको, मू.अ.कर प्रशासनलाई आय करसंग नगाभी छुट्टै विभागको रुपमा राखिएको र ठूला करदाताको लागि छुट्टै ईकाइहरू स्थापना गरिएपनि साना/मझौला- अरु करदाताको प्रशासनमा अझै ध्यान नपुगेको जस्ता समस्याहरू बारे उल्लेख गरेको छ। राजस्व प्राधिकरणहरूको गठनले राजस्व परिचालनमा सकारात्मक असर पारेको नपारेको बारे थप अनुसन्धान आवश्यक रहेको यो अध्ययनले वताउंछ। केही मुलुकहरूमा समग्र राजस्व प्रशासनमा सुधार आएपनि कतिपय मुलुकमा सुधारको अवस्था निराशाजनक रहेको र महत्वपूर्ण सुधारहरू गर्न अझ वाँकी नै रहेको प्रतिवेदनले देखाउंछ। (क्लोइडन, IMF 2011)।

अनुसूची–४
विकल्प १
सामान्य सुधार सहितको निरन्तरताको राजस्व संगठन संरचना (प्रस्तावित)

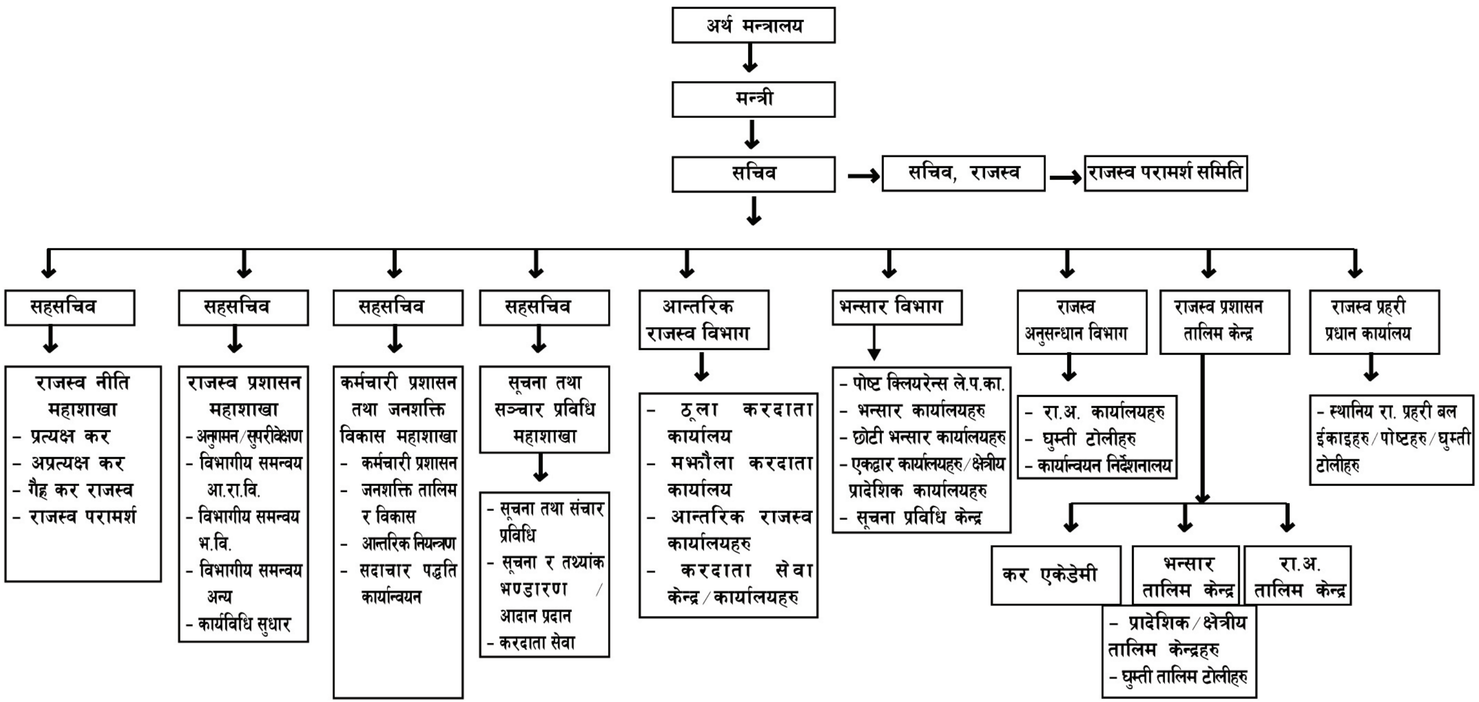

अनुसूची–५
विकल्प २
पूर्ण सरकारी केन्द्रीय राजस्व बोर्ड संगठन संरचना (प्रस्तावित)

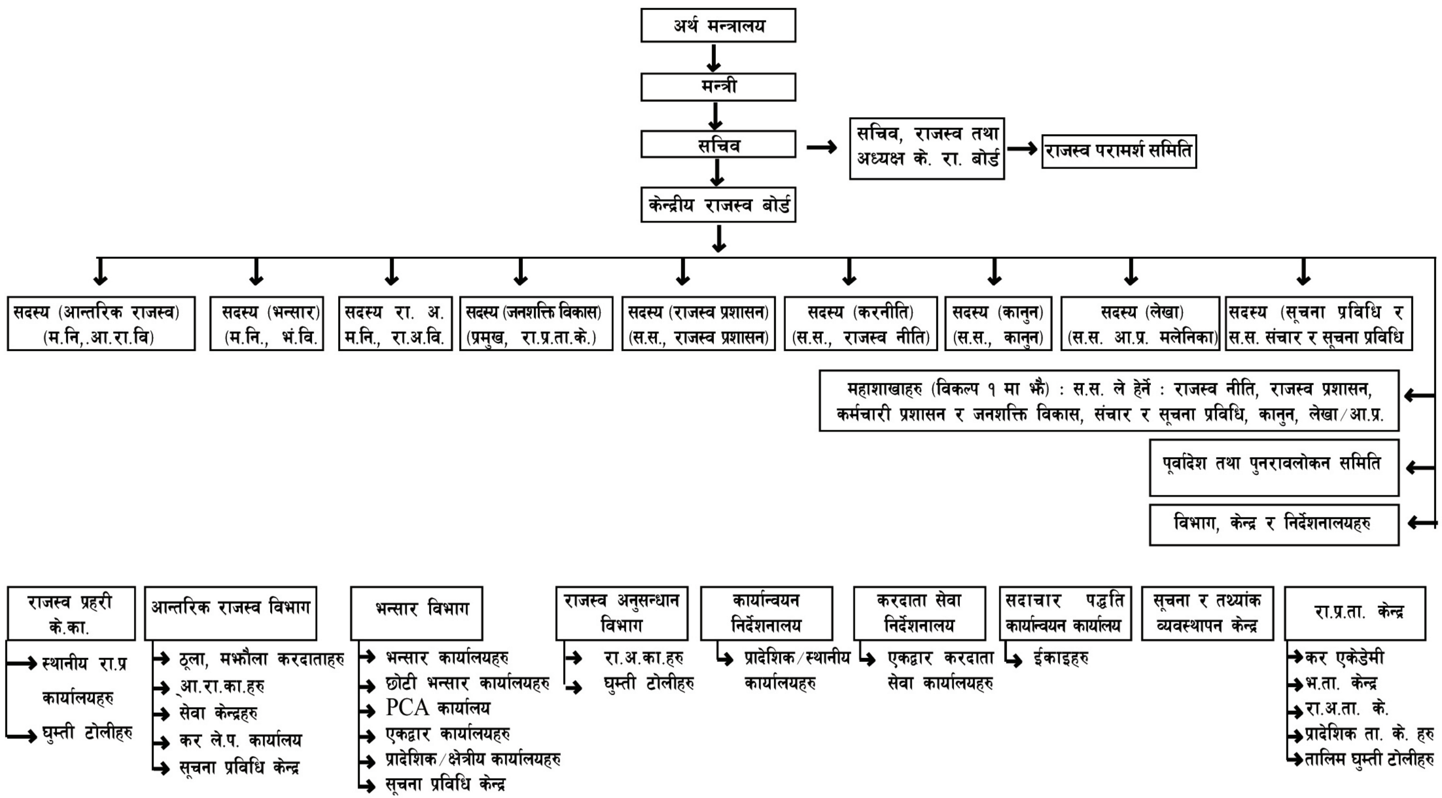

अनुसूची–६
विकल्प ३
अर्द्ध स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्ड संगठन संरचना (प्रस्तावित)

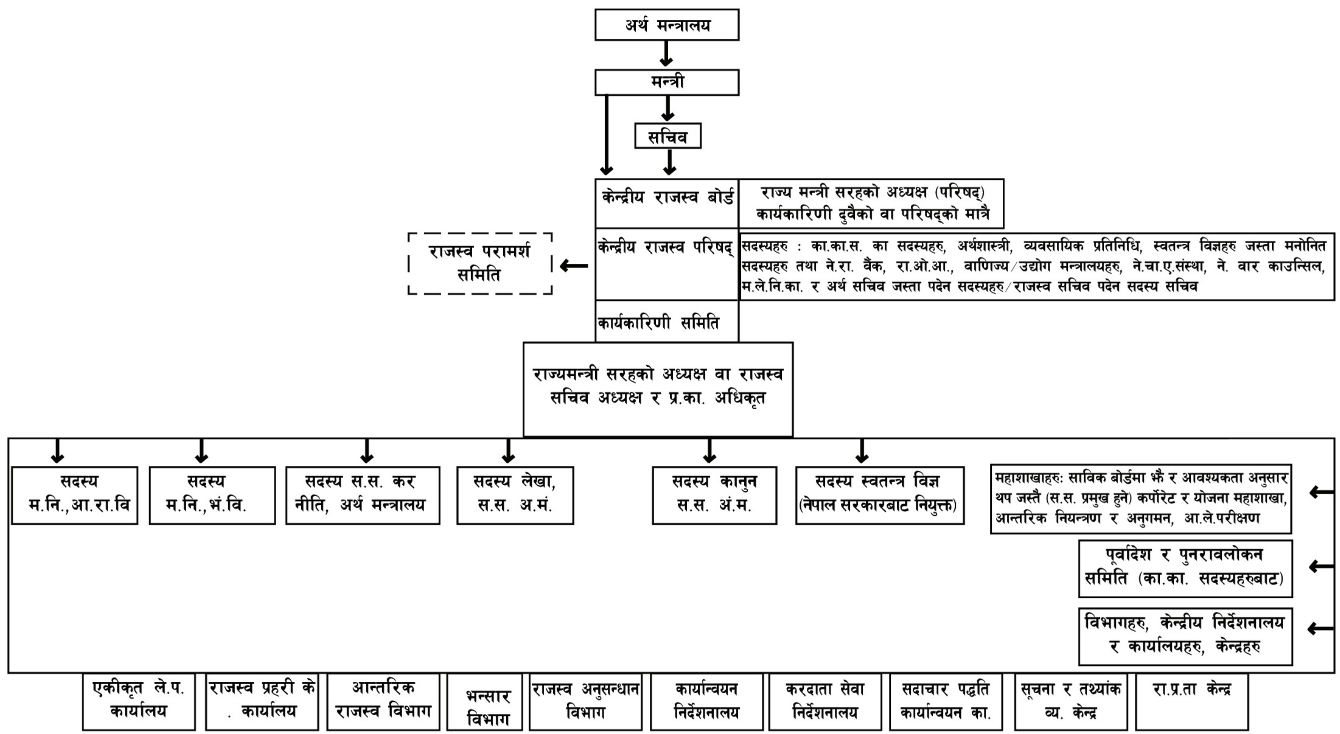

साविकझैं र आवश्यकता अनुसार थप फिल्ड कार्यालयहरु, सेवा केन्द्रहरु, ठूला/मझौला करदाता कार्यालयहरु, घुम्ती टोलीहरु, सूचना प्रविधि केन्द्रहरु, कर ले.प. कार्यालयहरु, पीसीए कार्यालय, एकद्वार सेवा कार्यालयहरु, प्रादेशिक/क्षेत्रीय कार्यालयहरु, निर्देशनालयका ईकाइहरु, एकेडेमी, तालिम केन्द्रहरु कार्य संचालन स्तरमा रहने छन् ।

अनुसूची– ७
विकल्प ४
स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणको संगठन संरचना (प्रस्तावित)

अर्थ मन्त्रालय

मन्त्री

राजस्व प्राधिकरण

राजस्व परामर्श समिति

राज्य मन्त्री सरहको अध्यक्ष/प्र.का. अधिकारी

आन्तरिक नियन्त्रण, अनुगमन, सदाचार पद्धति कार्यान्वयन महाशाखा

सञ्चालक समिति

प्र.का. अधिकारी संचालक समितिको अध्यक्ष हुने

अध्यक्ष र ७ जना सदस्य

- सदस्य, लेखा विज्ञ
- सदस्य, राजस्व कानुन विज्ञ
- सदस्य, कर नीति विज्ञ
- सदस्य, अर्थ सचिव (पदेन)
- सदस्य, गभर्नर (पदेन) ने.रा. बैंक
- सदस्य, अध्यक्ष ने.उ. वा.महासंघ (पदेन)
- सदस्य, उप कार्यकारी प्रमुख रा. प्राधिकरण (पदेन)

उप कार्यकारी प्रमुख (दैनिक कार्य सञ्चालन र कार्यान्वयन) (ने.रा. बैंकको डेपुटी गभर्नर सरह)

केन्द्रीय राजस्व बोर्डको झैं महाशाखाहरु (विशिष्ट श्रेणी सरहले हेर्ने) रहने, उदाहरण स्वरुपः कर्पोरेट, रणनीति र कार्यान्वयन; राजस्व नीति; राजस्व प्रशासन; तथ्यांक, अनुसन्धान र विकास; करदाता सेवा; कर संकलन र कार्यान्वयन; राजस्व अनुसन्धान; जनशक्ति व्यवस्थापन र विकास; आर्थिक प्रशासन; आन्तरिक लेखा परीक्षण; पुनरावेदन, पुनरावलोकन र कर कानुन; राजस्व प्रशासन सुधार; सांगठनिक विकास र योजना जस्ता महाशाखा/शाखाहरु रहनेछन्।

विभागहरु (आन्तरिक राजस्व विभाग, भन्सार विभाग, राजस्व अनुसन्धान विभाग), निर्देशनालयहरु (कार्यान्वयन, करदाता सेवा), केन्द्रहरु (रा.प्र.ता. केन्द्र, सूचना र तथ्यांक व्यवस्थापन केन्द्र), केन्द्रीय स्तरका कार्यालयहरु (एकीकृत कर लेखापरीक्षण, सदाचार पद्धति कार्यान्वयन, राजस्व प्रहरी) (प्रथम श्रेणी सरह प्रमुख हुने।)

आवश्यकता अनुसारका विभिन्न कार्यगत/सेवागत विशिष्ट कार्यक्षेत्र भएका वा समग्र कर प्रशासनको अधिकार क्षेत्र भएका प्रादेशिक/क्षेत्रीय कार्यालयहरु, PCA कार्यालय, ठूला/मझौला करदाता कार्यालयहरु, एकीकृत लेखा परीक्षण कार्यालयहरु, आ.रा.का., भन्सार कार्यालय, रा.अ. कार्यालय, सेवा केन्द्रहरु, एकद्वार कार्यालयहरु, घुम्ती टोलीहरु, सूचना प्रविधि केन्द्रहरु जस्ता मातहत कार्यालयहरु रहनेछन्।

अनुसूची-८

सुझाव गरिएका विकल्पहरूको एकीकृत कार्य तालिका

आर्थिक वर्ष	२०७२/०७३	२०७३/०७४	२०७४/०७५	२०७५/०७६	२०७६/०७७	२०७७/०७८ तथा आगामी वर्षहरू
विकल्पहरू						
१.चालु संगठनको सामान्य निरन्तरता						
२.पूर्ण सरकारी केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन						
३.अर्द्ध- स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन						
४.स्वायत्त राजस्व प्राधिकरणको गठन						

अनुसूची-९

विकल्पहरू, कार्यान्वयनमा जोखिमहरू, लाभहरू र जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू

विकल्पहरू	जोखिमहरू	लाभहरू	जोखिम न्यूनीकरणका उपायहरू
१.विद्यमान संगठनको सामान्य निरन्तरता ।	● सुधार कमजोर हुँदै जाने । ● वर्तमान शिथिलता लम्बिदै जाने । ● अदक्ष र विषयवस्तुको ज्ञान कम भएका जनशक्ति थुप्रिदै जाने । ● अर्थ मन्त्रालय र राजस्व सचिवको भूमिका प्रभावकारी बन्न कठिनाई हुने । ● राजनीतिक हस्तक्षेप, अपारदर्शीता तथा भ्रष्टाचारजन्य कृयाकलाप नियन्त्रित नहुने ।	● राजनीतिक र प्रशासनिक नेतृत्वले क्रमिक सुधारको जोखिम मोल्न सक्ने हुँदा विद्यमान सुधारले तीव्रता पाउने । ● संविधान निर्माण र संघीय संरचना निर्माणको संक्रमण कालमा मौजुदा संगठन र सुधारको निरन्तरता कार्यान्वयन गर्न सहज हुने । ● बोर्ड/प्राधिकरणमा रुपान्तरण गर्न प्रारम्भिक कदमहरूको थालनी हुने ।	● राजनीतिक र प्रशासनिक नेतृत्वको स्वामित्व/समर्थन प्राप्त गर्न उच्च तहमा व्यापक छलफल गर्न उपयुक्त हुने । ● आगामी बजेट वक्तव्य र आर्थिक ऐनद्वारा सुधार कार्यक्रम लागू गर्न उचित सम्बोधन गरिनु पर्ने । ● लोक सेवा आयोग समेत सँग परामर्श गरी राजस्व समूह विस्तार र छनौट प्रकृया सुधारमा सहमति प्राप्त गर्न उपयुक्त हुने ।
२.पूर्ण सरकारी केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन ।	● १/२ वर्षभित्र संघीय संरचना तयार हुन नसकेमा बोर्ड गठन गर्नु असान्दर्भिक हुन सक्ने । ● राजनीतिक र प्रशासनिक संक्रमणले बोर्ड गठन प्रकृयालाई आत्मसात नगरी नकार्न सक्ने । ● राजस्व सेवा/समूह विस्तारमा अन्य निकायको सहयोग/समर्थन प्राप्त गर्न कठिनाई पर्न सक्ने । ● बजेटरी स्वायत्तता र कार्य सम्पादन प्रोत्साहनप्रति अर्थ मन्त्रालय/अन्य निकायको सहयोग प्राप्त नहुने ।	● विद्यमान संगठनको सुधार सहितको निरन्तरतासँग यो पूर्ण सरकारी बोर्ड निकटतम रुपमा मिल्दो जुल्दो भएकोले अहिलेको संक्रमण कालमा लागू गर्न सजिलो हुने । ● सरकारी नियन्त्रणले गर्दा बाह्य हस्तक्षेपबाट मुक्त रहने । ● भविष्यमा लागू गरिने अर्द्ध-स्वायत्त मोडेलको बोर्ड/प्राधिकरण गठन गर्न सजिलो पार्न यो प्रयोग प्रभावकारी हुने । ● अर्द्ध-स्वायत्त बोर्ड/प्राधिकरणमाझै प्रशासनिक/कर्मचारी/बजेट व्यवस्थापनमा स्वायत्तताको सीमित प्रयोग हुने ।	● राजनीतिक/प्रशासनिक नेतृत्वको समर्थन/स्वामित्व प्राप्त गर्न प्रयास गर्नुपर्ने । ● संघीय संरचनाको संक्रमणसँग मेल खाने गरी सांगठनिक सुधार गर्नुपर्ने । ● अर्थ मन्त्रालय, सा.प्र.मं., लोक सेवा आयोग लगायतका निकायको समर्थन लिन प्रयत्न गर्नु पर्ने ।

३.अर्द्ध-स्वायत्त केन्द्रीय राजस्व बोर्डको गठन ।	• राजनीतिक र वाह्य हस्तक्षेपको सम्भावना बढ्न पनि सक्ने । • आन्तरिक नियन्त्रण कमजोर भए सदाचार पद्धति लागू गर्न कठिन हुने, भ्रष्टाचार बढ्न सक्ने । • अर्थ मन्त्रालयको सहयोग र स्वायत्त बजेटरी नीतिमा समर्थन पाउन कठिन पर्न सक्ने, दूरी बढ्न सक्ने । • स्वायत्तताको आन्तरिक दुरुपयोग बढ्न सक्ने ।	• संगठनको उद्देश्य हासिल गर्न सजिलो पर्ने । • नतिजामूलक र दक्ष संगठन बन्न सक्ने । • राजस्व उत्पादकत्व, मितव्ययिता र कूल संकलन गार्हस्थ उत्पा(दनको अनुपातमा बढ्ने संभावना बढी हुने । • करदाता सन्तुष्टि बढी भरोसा जित्न सजिलो पर्ने ।	• राजनीतिक समर्थन र प्रतिवद्धता प्राप्त गर्न प्रयत्न गर्नु पर्ने । • स्वतन्त्र मूल्यांकन, प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण र सदाचार पद्धति कडाइका साथ लागू गर्नु पर्ने । • भरपर्दो, दक्ष र पारदर्शी संगठन बनाउने रणनीतिमा जोड दिनुपर्ने । • सरकारी, संसदीय र संवैधानिक निकायहरूको सुपरिवेक्षण बलियो वनाउनु पर्ने । सवैको सहयोग लिन प्रयास गर्नु पर्ने ।
४.स्वायत्त राजस्व बोर्डको गठन ।	• राजनीतिक र वाह्य हस्तक्षेपको सम्भावना बढ्न पनि सक्ने । • आन्तरिक नियन्त्रण कमजोर भए सदाचार पद्धति लागू गर्न कठिन हुने, भ्रष्टाचार बढ्न सक्ने । • अर्थ मन्त्रालयको सहयोग र स्वायत्त बजेटरी नीतिमा समर्थन पाउन कठिन पर्न सक्ने, दूरी बढ्न सक्ने । • स्वायत्तताको आन्तरिक दुरुपयोग बढ्न सक्ने । • कर्मचारी भर्ना, सरुवा र व्यवस्थापन तथा खर्च व्यवस्थापन अपारदर्शी तथा गैर जिम्मेवार हुने संभावना रहने ।	• संगठनको उदेश्य हासिल गर्न सजिलो पर्ने । • नतिजामूलक र दक्ष संगठन बन्न सक्ने । • राजस्व उत्पादकत्व, मितव्ययिता र कूल संकलन गार्हस्थ उत्पा(दनको अनुपातमा बढ्ने संभावना बढी हुने। • करदाता सन्तुष्टि बढी भरोसा जित्न सजिलो पर्ने ।	• राजनीतिक समर्थन र प्रतिवद्धता प्राप्त गर्न प्रयत्न गर्नु पर्ने । • स्वतन्त्र मूल्यांकन, प्रभावकारी आन्तरिक नियन्त्रण र सदाचार पद्धति कडाइका साथ लागू गर्नु पर्ने । • भरपर्दो, दक्ष र पारदर्शी संगठन बनाउने रणनीतिमा जोड दिनुपर्ने । • सरकारी, संसदीय र संवैधानिक निकायहरूको सुपरिवेक्षण बलियो वनाउनु पर्ने । सवैको सहयोग लिन प्रयास गर्नु पर्ने । • स्वतन्त्र, मूल्यांकन, कार्य सम्पादन परीक्षण, आन्तरिक नियन्त्रणद्वारा कर्मचारी भर्ना सरुवा, व्यवस्थापन र खर्च व्यवस्थापनलाई पारदर्शी र जिम्मेवार वनाउनु पर्ने ।

सन्दर्भ सामग्री

1. Bhattarai, N. & et.al. (2013), Restructuring Nepal's customs organization and management, BRS. Neupane & Co. for a contract of NEAT/USAID/Nepal, Kathmandu: USAID/Nepal
2. Crandall, W. (2010), Revenue administration: Autonomy in tax administration and the revenue authority model, technical guidance note, Washington DC: IMF/FAD
3. Fjeldstad, O.-H. & M. Moore (2009), Revenue authorities and public authority in sub-Saharan Africa, in *Journal of Modern African Studies, 47, 1(2009), pp. 1-18*, UK: Cambridge University Press
4. Kidd, M. & W. Crandall (2006), Revenue authorities: Issues and problems in evaluating their success, IMF Working paper WP/06/240, Washington DC: IMF/FAD
5. Kidd, M. (2013), Nepal: A new organization structure for IRD, Draft mission report V2 (*for official use only*), Washington DC: IMF/FAD
6. Kloeden, D. (2011), Revenue administration reforms in Anglophone Africa since the early 1990s, IMF working paper, WP/11/162, Washington DC: IMF/FAD
7. Mann, A. J. (2004), Are semi-autonomous revenue authorities the answer to tax administration problems in developing countries? – A practical guide, Research Paper, Washington DC: Fiscal Reform in Support of Trade Liberalization/USAID
8. Mann, A. J. (2004a), Nepal: A feasibility study for the establishment of a semi-autonomous revenue authority, Kathmandu: DANIDA/Nepal
9. Pollitt, C. & C. Talbot (ed.) (2004), Unbundled government: A critical analysis of the global trend to agencies, quangos and contractualisation, in *Routledge Critical Studies in Public Management*, London: Routledge
10. Shome, P. & et.al. (2014), Report of the Tax Administration Reform Commission (TARC), New Delhi: Ministry of Finance, Government of India

११. केन्द्रीय ट्यारिफ बोर्डको प्रतिवेदन (वि.सं. २०५६), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

१२. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०५७), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

१३. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०५८), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

१४. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०५९ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

१५. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०५९ पौष), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
१६. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६० आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
१७. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६० पौष), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
१८. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६१ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
१९. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६१ पौष), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२०. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६२ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२१. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६२ पौष), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२२. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६३ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२३. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६४ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२४. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६७ अशोज), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२५. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६८ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२६. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०६९ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२७. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०७० आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२८. राजस्व परामर्श समितिको प्रतिवेदन (वि.सं. २०७१ आषाढ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
२९. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६०/०६१), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३०. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६१/०६२), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३१. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६२/०६३), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३२. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६३/०६४), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३३. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६५/०६६), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३४. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६६/०६७), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३५. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६७/०६८), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३६. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०६८/०६९), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३७. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०७०/०७१), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३८. अर्थ मन्त्रीको वजेट वक्तव्य, (आ.व. २०७१/०७२), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।
३९. दाहाल, मदन र अन्य, केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन सम्वन्धमा अध्ययन गर्न गठीत कार्यदलको प्रतिवदेन (वि.सं. २०६६), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

४०. श्रेष्ठ, श्रीकृष्ण, आन्तरिक राजस्व विभाग संगठन र व्यवस्थापन अध्ययन प्रतिवेदन (वि.सं. २०६६), आन्तरिक राजस्व विभाग, काठमाडौं) ।

४१. खतिवडा, युवराज र अन्य, वित्तीय सुधार कार्यदल, २०५९ को प्रतिवेदन (२०६०), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

४२. तिवारी, नारायणराज र अन्य, राजस्व प्रशासन संगठनात्मक संरचना सुधार सुझाव कार्यदलको प्रतिवदेन (वि.सं. २०६३), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

४३. राणा, मधुकर शम्शेर र अन्य, भन्सार प्रशासनको सुधार तथा आधुनिकीकरणका लागि सुझाव कार्यदल, (वि.सं. २०६२), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

४४. ज्योति, रुप र अन्य, राजस्व परामर्श समिति, अन्तर्गतको उपसमितिको प्रतिवदेन (वि.सं. २०६२ जेठ), अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

अनुसूची २

अन्तर्क्रिया तथा भेटघाटका कार्यक्रमहरूका दौरान तथा अन्य माध्यमबाट सुझाव दिने व्यक्ति तथा संस्थाहरू

१. उद्योग बाणिज्य संघ, चितवन

२. नेपाल उद्योग परिसंघ, काठमाडौ

३. नेपाल उद्योग बाणिज्य महासंघ, काठमाडौ

४. उद्योग वाणिज्य संघ, वीरगंज

५. नेपाल चेम्बर अफ कमर्स, काठमाडौ

६. नेपाल कर सहयोगी श्रमिक संगठन, काठमाडौ

७. नारायण नेपाल, सिन्हा वर्मा ल कन्सर्न

८. मनोज अधिकारी, चार्टर्ड एकाउण्टेण्ट, विराटनगर

९. लिलाधर थारु, नोवस्ता-१, बांके

१०. नेपाल जडीबुटी व्यवसायी संघ

११. आन्तरिक राजस्व कार्यालय, ललितपुर

१२. घनश्याम पराजुली निर्देशक, महालेखा परीक्षकको कार्यालय, काठमाडौ

१३. अडिटर्स एशोसिएसन नेपाल (AUDAN), काठमाडौ

१४. नेपाल चार्टर्ड एकाउन्टेनट संघ

१५. अज्ञात (मेलबाट प्राप्त)

१६. मा.पवन कुमार शारडा, विराटनगर

१७. दोविन्द्र दाहाल, कर अधिकृत, आन्तरिक राजस्व कार्यालय, पोखरा

१८. ट्रान्सपोर्ट एशोसिएशन, वीरगंज

१९. उद्योग बाणिज्य संघ, बर्दिया

२०. साइकल व्यवसायी संघ, बांके

२१. उद्योग बाणिज्य संघ, नेपालगंज

२२. उद्योग वाणिज्य संघ, स्याङ्गजा

२३. नेपाल सुर्तिजन्य उत्पादक संघ, काठमाण्डौं

२४. नेपाल पेय पदार्थ तथा चुरोट उद्योग संघ

२५. नेपाल मदिरा व्यवसायी संघ

२६. नेपाल इंटा उद्योग महासंघ

२७. होटल एशोसिएसन अफ नेपाल

२८. नेपाल एशोसिएसन अफ टूर अपरेटर्स

अनुसूची ३

(क) सुझाव संकलनको लागि गरिएका अन्तर्क्रिया तथा भेटघाट कार्यक्रमहरू

सि.नं.	मिति	स्थान	अन्तरक्रिया गरिएको निकाय
१.	२०७१/०९/११	वीरगंज	वीरगंज उद्योग वाणिज्य संघ
२.	२०७१/०९/१२	नारायणगढ	चितवन उद्योग वाणिज्य संघ
३.	२०७१/०९/१६	काठमाडौं	नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ
४.	२०७१/०९/१८	काठमाडौं	नेपाल उद्योग परिसंघ
५.	२०७१/०९/२०	आयोगको सचिवालय	श्री नेपाल कर सहयोगी श्रमिक संगठन
६.	२०७१/०९/२४	काठमाडौं	नेपाल आर्थिक पत्रकार समाज
७.	२०७१/०९/२६	दमौली	तनहुं उद्योग वाणिज्य संघ
८.	२०७१/०९/२६	पोखरा	पोखरा उद्योग वाणिज्य संघ
९.	२०७१/१०/१५	आन्तरिक राजस्व विभागको सभा कक्ष	नेपाल हिमालय सीमापार वाणिज्य संघ
१०.	२०७१/१०/२७	ट्रेड टावर, थापाथली	नेपाल उद्योग परिसंघ
११.	२०७१/११/१९	आयोगको सचिवालय	अर्थ मन्त्रालय अन्तर्गतका र उद्योग तथा मालपोत विभागका विभागीय प्रमुखहरू
१२.	२०७१/११/२६	विराटनगर	मोरङ्ग व्यापार संघ
१३.	२०७१/११/२६	विराटनगर	मोरङ्ग व्यापार संगठन
१४.	२०७१/११/२७	विराटनगर	मोरङ्ग जिल्ला बिकास समिति
१५.	२०७१/१२/०२	अर्थ मन्त्रालय	राजस्व परामर्श समिति
१६.	२०७१/१२/१३	नेपालगंज	नेपालगंज उद्योग वाणिज्य संघ र सुदूर तथा मध्यपश्चिम क्षेत्रका जिल्ला उद्योग वाणिज्य संघका अध्यक्षहरू समेत सम्मिलित संयुक्त अन्तकिया कार्यकम
१७.	२०७/१२/१७	आन्तरिक राजस्व विभागको सभाकक्ष	नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टटस् संस्था, नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टस् संघ, नेपाल अडिटर्स् एशोसिएशन

१८.	२०७१/१२/३०	व्यवस्थापिका–संसदको सचिवालय	उपभोक्ता हित संरक्षण समिति अन्तर्गत एल.पि.जि.ग्यासमा मू.अ.कर र अन्य करहरू सम्बन्धमा अध्ययन गर्न गठित उपसमिति
१९.	२०७१/१२/३०	नेपाल च्याम्बर अफ कमर्शको सभाकक्ष	नेपाल च्याम्बस अफ कमर्श
२०.	२०७२/०२/२७	नेपाल च्याम्बर अफ कमर्शको सभाकक्ष	नेपाल च्याम्बस अफ कमर्श
२१.	२०७२/०२/३२	त्रिपुरेश्वर (ने.उ. वा. संघ सभा कक्ष)	नेपाल उद्योग वाणिज्य महासंघ
२२.	२०७२/०३/०३	व्यवस्थापिका–संसदको सचिवालय	अर्थ समितिका माननीय सदस्यहरू

(ख) भेटघाट

सि.नं.	नाम,थर	पद	निकाय	मिति
१.	श्री भानु प्रसाद आचार्य	महालेखा परीक्षक	म.ले.प.को कार्यालय	२०७१/०८/१८
२.	श्री रोहित कुमार भट्टराई	महानिर्देशक	भूमीसुधार तथा व्यवस्थापन विभाग	२०७१/०८/१८
३.	डा. सोमलाल सुवेदी	सचिव	संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्रालय	२०७१/०८/२४
४.	श्री लोकदर्शन रेग्मी	सचिव	भूमीसुधार तथा व्यवस्था मन्त्रालय	२०७१/०९/१७
५.	श्री विद्याधर मल्लिक	पूर्व संघीय मामिला तथा स्थानीय विकास मन्त्री तथा पूर्व अर्थ सचिव		
६	केशव आचार्य	अर्थशास्त्री		२०७१/०९/२१
७.	डा.चन्द्रमणि अधिकारी	सदस्य	राष्ट्रिय योजना आयोग	२०७१/०९/२२
८.	डा.स्वर्णिम वाग्ले	सदस्य	राष्ट्रिय योजना आयोग	२०७१/०९/२४
९.	डा.होममूर्ति पन्त	परामर्शदाता	राष्ट्रिय योजना आयोग	२०७१/०९/२४
१०.	श्री एलेन कालिनोवस्की		जि.आई.जेड.	२०७१/०९/२८
११.	श्री नरसागर श्रेष्ठ		जि.आई.जेड.	२०७१/०९/२८
१२.	श्री डोरमणि अर्याल	अध्यक्ष	नगरपालिका महासंघ, नेपाल	२०७१/१०/११

१३.	श्री कलानिधी देवकोटा	कार्यकारी अधिकृत	नगरपालिका महासंघ, नेपाल	२०७१/१०/११
१४.	डा.युवराज खतिवडा श्री महा प्रसाद अधिकारी	गर्भनर डेपुटी गर्भनर	नेपाल राष्ट्र बैंक	
१५.	श्री निर्मलहरि अधिकारी	सहसचिव	अर्थ मन्त्रालय	२०७१/१०/१८
१६.	श्री थोमस जे. रिचर्डसन्	बरिष्ट आवासिय प्रतिनिधि (नेपाल र भारत)	अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोष	२०७१/१०/२२
१७.	श्री कुलराज ज्ञवाली	निर्देशक	भन्सार विभाग	२०७१/१०/२३
१८.	श्री श्याम दाहाल	परामर्शदाता	एशीयाली विकास बैंक	२०७१/१०/२३
१९.	श्री अशोक वैद्य	अध्यक्ष	उद्योग वाणिज्य संघ, वीरगंज	२०७१/१०/२८
२०.	श्री पिटर वारण्ड श्री डेब्रा एडाम्स	रिभ्यू मिशन	अन्तर्राष्ट्रिय मुद्रका कोष	२०७१/११/०५
२१.	श्री निरन्जन टिवडेवाल	कर विज्ञ		२०७१/११/०८
२२.	श्री जगदीश अग्रवाल	उद्यमी/व्यवसायी		२०७१/११/१७
२३.	श्री कियोशी नाकायामा श्री मिखाइल डालि श्री रिकार्डो भर्सानो श्री आर्तुर स्वीस्तक	रिभ्यू मिशन	अन्तराष्ट्रिय मुद्रा कोष	२०७१/११/२८
२४.	श्री लक्ष्मण अर्याल	सहसचिव	अर्थ मन्त्रालय	२०७१/१२/०१
२५.	डा.रुप ज्योति	पूर्व अर्थ राज्य मन्त्री	ज्योति भवन	२०७१/१२/१७
२६.	श्री पवन ओझा	पूर्व महान्यायाधिवक्ता		२०७१/१२/२५
२७.	प्रा.डा.मदनकुमार दहाल	अर्थशास्त्री	त्रिभुवन विश्वविद्यालय	२०७२/०२/२४
२८.	डा. गोविन्द थापा	अर्थशास्त्री		२०७२/०२/२८
२९.	प्रा.डा.पुष्प कंडेल	कर विज्ञ		२०७२/०२/२८
३०.	श्री तिर्थराज उपाध्याय	पूर्व अध्यक्ष,	नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टटस् संस्था	२०७२/०२/२८
३१.	श्री नरेन्द्र भट्टराई	अध्यक्ष	नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टटस् संस्था	२०७२/०२/२८
३२.	श्री दिपेन्द्रबहादुर क्षेत्री	पूर्व उपाध्यक्ष, रा.यो.आ.		२०७२/०२/२८
३३.	प्रा.डा.विजय के.सी.	अर्थशास्त्री		२०७२/०२/२९
३४.	डा.डिल्लीराज खनाल	अर्थशास्त्री		२०७२/०२/३२

३५.	श्री परशुराम उपाध्याय	कार्यकारी निर्देशक,	गा.वि.स.राष्ट्रिय महासंघ, नेपाल	२०७२/०२/३२
३६.	डा.युवराज खतिवडा	पूर्व गभर्नर, ने.रा.बैंक		२०७२/०२/३२
३७.	श्री नारायण प्रसाद सिलवाल	पूर्व सचिव, नेपाल सरकार		२०७२/०३/०२
३८.	श्री रत्नराज बज्रचार्य	पूर्व अध्यक्ष,	नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टस् संस्था	२०७२/०३/०२
३९.	श्री के.बी.चित्रकार	पूर्व अध्यक्ष,	नेपाल चार्टर्ड एकाउण्टेण्टस् संस्था, South Asian Federation of Accountants	२०७२/०३/०२
४०.	श्री राजन खनाल	सचिव	सामान्य प्रशासन मन्त्रालय	२०७२/०३/०७
४१.	श्री रामेश्वर खनाल	पूर्व सचिव		२०७२/०३/११

अनुसूची ४

सन्दर्भ सामग्री

अन्तःशुल्क ऐन,२०५८ (संशोधन सहित), (नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)

अन्तःशुल्क नियमावली,२०५९ (संशोधन सहित),(नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)

आयकर ऐन,२०५८, (नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)

आर्थिक ऐन/अध्यादेशहरू (२०५४ देखि २०७१सम्मका), (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६०, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६१, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६२, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६३, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६४, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६६, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६७, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६८, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०६९, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आर्थिक सर्वेक्षण, २०७०, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

आयकर निर्देशिका, २०६६ (संशोधन,२०६८ सहित), (नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)

आयकर नियमावली, २०५९, (नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)

तेह्रौं योजना (आर्थिक वर्ष २०७०/७१-२०७२/७३), राष्ट्रिय योजना आयोग, नेपाल सरकार।

दाहाल, मदन कुमार (२०६६), केन्द्रीय राजस्व बोर्ड गठन सम्बन्धमा अध्ययन गठन गर्न गठित कार्यदलको प्रतिवेदन, २०६६, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं।

नेपालको अन्तरिम संविधान, २०६३ (नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति)

नेपालको नमूना संविधान, २०६६, संविधान विशेषज्ञ समूह, काठमाडौ ।

नेपालको संविधान (मस्यौदा), २०७०, नेपाल कानून समाज

प्राकृतिक स्रोत, आर्थिक अधिकार तथा राजस्व बाँडफाँड समिति, अवधारणापत्र सहितको

बजेट वक्तव्य, २०६०, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६१, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६२, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६३ ,(नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६४, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६५, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६६, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६७, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६८, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०६९, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०७०, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बजेट वक्तव्य, २०७१, (नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय)

बोनस ऐन, २०३० (नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति)

बिष्ट, बाल गोबिन्द (२०७०), राजस्व छुटको प्रभाव मूल्यांकन कार्यदलको प्रतिवेदन,२०७०, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

भन्सार विभाग तथा अन्तर्गतका कार्यालयहरूको सङ्गठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन, २०७१, भन्सार विभाग, अर्थ मन्त्रालय, नेपाल सरकार, २०७१ ।

महालेखापरीक्षकको बाउन्नौ प्रतिवेदन, २०७१, महालेखापरीक्षकको कार्यालय, बबर महल, काठमाडौ ।

मूल्य अभिवृद्धि कर ऐन,२०५४ (संशोधन सहित), (नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)।

मूल्य अभिवृद्धि कर नियमावली, २०५४ (संशोधन सहित), (नेपाल सरकार, आन्तरिक राजस्व विभाग)

राजस्व परामर्श समितिका प्रतिवेदनहरू, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

राज्यको पुनर्संरचना र राज्यशक्तिको बाँडफाँड समिति, अवधारणापत्र र प्रारम्भिक मस्यौदा सम्बन्धी प्रतिवेदन, २०६६, संविधानसभा सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौ ।

स्थानीय स्वायत्त शासन नियमावली,२०५६, (नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति)

स्थानीय स्वायत्त शासन ऐन, २०५५, (नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति)

सम्पत्ति कर ऐन, २०४७, (नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति)

सामाजिक सुरक्षा योजना सम्बन्धी अध्ययन प्रतिवेदन, २०६७, सामाजिक सुरक्षा योजना अध्ययन कार्य समिति, नेपाल सरकार, काठमाडौं ।

सामाजिक सुरक्षा कोष (व्यवस्थापन तथा सञ्चालन) नियमावली, २०६७, सामाजिक सुरक्षा कोष, बबर महल, काठमाडौ

संविधानसभा दर्पण (२०६५–२०६९), व्यवस्थापिका–संसद सचिवालय, सिंहदरवार, काठमाडौ ।

संविधानको प्रारम्भिक मस्यौदाको प्रतिवेदन,२०६६, संविधानसभा सचिवालय, सिंहदरबार, काठमाडौ ।

श्रम ऐन, २०४८, (नेपाल सरकार, कानून, न्याय, संविधानसभा तथा संसदीय मामिला मन्त्रालय, कानून किताब व्यवस्था समिति)

त्रिपाठी, सुरेन्द्रमणि (२०७०) गैर कर राजस्व सुधार कार्यदलको प्रतिवेदन, २०७०, नेपाल सरकार, अर्थ मन्त्रालय, काठमाडौं ।

Adams, Debra and Barrand; Peter and Carr, David, Inland Revenue Department Reforms-Moving From the Design Phase to Implementation, (March 2015), IMF Mission.

An Approach to the Graduation from the Least Developed Country by 2022 (2014), National Planning Commission, Government of Nepal, Singha Durbar, Kathmandu, Nepal,.

Annand, Rahul; Cheng, Kevin C.; Rehman, Sidra and Zhang, Longmei, Potential Growth in Emerging Asia (2014), IMF..

Basnett, Yurendra; Henley, Giles; Howell, John; Jones, Harry; Lemma and Pandey, Posh Raj, Alberto; Structural Economic Transformation in Nepal: A diagnostic study submitted to DFID Nepal, June 2014, Kathmandu

Bird, Prof. Richard M. (2004), Administrative Dimensions of Tax Reform, ASIA-PACIFIC TAX BULLETIN,

Brys, Bert, Making Fundamental Tax Reform Happen (2013), OECD.

Comprehensive Tax Reform: Way Forward (2015), IMF Mission.

Detailed Guidelines for Improved Tax Administration in Latin America and the Caribbean (2014), USAID.

Ehtisham Ahmad, Michael Best and Caroline Pöschl, Tax Reforms in the Presence of Informality in Developing Countries, November 2012, The London School of Economics and Political Science.

Establishing Data Links between IRD and Selected Agencies, Draft Feasibility Study Report, 2012, NEAT/USAID, Kathmandu, Nepal

FISCAL DECENTRALISATION IN NEPAL STATUS AND THE WAY FORWARD (2005), Decentralization Advisory Support Unit

(DASU/Danida), Nepal

Growth-oriented Tax Policy Reform Recommendations (2010),OECD.

How We Resolve Tax Disputes, The Tax Assurance Commissioner's Annual Report 2012-2013, HM Revenue & Customs.

Hussey, Ward M., Lubic, Donald C., Basic World Tax Code (1996), Harvard University, Massachusetts, USA.

IMPROVING GOVERNANCE THROUGH TAX REFORM, OECD 2010

Information Technology for Tax Administration (2013), USAID

Institutional Arrangements for Tax Administration in Asia and the Pacific, A Publication of the Public Management, Governance, and Participation Division, Regional and Sustainable Development Department, Issue 19, 2012, ADB.

Khadka, Rup (2015), The SAARC Tax System, Pairavi Publishers, Kathmandu, Nepal

Khadka, Rup (2014), The Nepalese Tax System, Pairavi Publishers, Kathmandu, Nepal.

Khanal, Dr. Dilli Raj, Social Security/Social Protection in Nepal: Situation Analysis (2012), ILO Country Office, Kathmandu, Nepal.

Kidd, Maureen, Tax Administration in Small Economies, 2010, IMF

Local government finance in Nepal, Current situation, challenges and future policy (2008), Urban Development through Local Efforts Program, MLD/GTZ, Kathmandu, Nepal.

Mann, ARTHUR, NEPAL: A FEASIBILITY STUDY FOR THE ESABLISHMENT OF A SEMI-AUTONOMOUS REVENUE AUTHORITY (2012), Danish International Development Agency (DANIDA), June 2004

Martinez-Vazquez, Jorge; McNab, Robert ,The Tax Reform Experiment in Transitional Countries (2000), Andrew Young School of Public Policy Studies, Georgia State University.

Mirrlees, James; Adam Stuart; Besley, Tim; Blundell, Richard;

Bodn, Stephen; Chote, Robert; Gammie, Malcolm; Johnson, Paul Johnson; Myles, Gareth; and Poterba, James, THE MIRRLEES REVIEW: A PROPOSAL FOR SYSTEMATIC TAX REFORM, National Tax Journal..

Model Tax Code (2000), IMF, Washington DC.

Modernizing Tax Administration in Nepal: Establishing the Taxpayers' Information Network (2013), IFC

Nakayama, Kiyoshi; Swistak, Artur; Daly, Michael and Versano, Ricardo, Nepal: Comprehensive Tax Reform, The Way Forward (June 2015), IMF Mission.

Owens, Jeffrey, Tax Policy in the 21st Century: New Concepts for Old Problems, Issue 20 13/05, September 2013, European University Institute.

Prasad, Uma Shankar, Comparative Study of Excise Systems and Legal Frameworks, 2014, Kathmandu, Nepal.

Progressive Tax Reform: Reform of the personal income tax system, Australian Council of Social Service (2009), Australia.

Proposal for Establishment of Reconstruction Fund and Reconstruction Solidarity Tax to Finance Rehabilitation after Great Earthquake of Unprecedented Scale (2011), Daiwa Institute of Research, Japan

Resolving tax disputes: Commentary on the litigation and settlement strategy (2013), HMRC Dispute Resolution Unit, HM Revenue & Customs.

Social Security Concept, Schemes Design, Operations and Business

Requirements of Social Security Fund Integrated Management Information

System (SSFIMIS) for Implementation of Social Security Fund in Nepal (2013), Social Security Fund, Babr Mahal, Kathmandu, Nepal.

Subedi, Som Lal, (2014), Fiscal Decentralization in Nepal: A Municipal Perspective, Kathmandu: Adarsh Books.

Supporting the Development of More Effective Tax Systems, A REPORT TO THE G-20 DEVELOPMENT WORKING GROUP BY THE IMF, OECD, UN AND WORLD BANK at G-20 Seoul Summit, 2011

Tax Administration Reform Commission -(First to Fourth Report) (2014), Ministry of Finance, Government of India.

Tax Policy Reform and Economic Growth, 2010, OECD

Tax Reforms in EU Member States, Tax policy challenges for economic growth and fiscal sustainability (2014), European Commission.

The economics of disaster risk, risk management, and risk financing: The Financial and Fiscal Impacts (2012), The World Bank.

Wagle, Swarnim (2011), COORDINAT ING TAX RE FORMS IN THE POOREST COUNTRI ES : CAN LOST TARI F F S B E RECOUPED?, The World Bank.